

17

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

Часопис Социолошког друштва Републике Српске
и Српског социолошког друштва

БРОЈ 17

АУТОРИ

Далиборка Шкипина и Златко Павловић

Урош Селенић

Душко Трнинић

Владе Симовић

Хелена Крнетић

Дуња Величковић

Божо Милошевић

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК 2022

ISSN 1840-1538
eISSN 2831-0330
UDK 316

ДЕЦЕМБАР 2022

Часопис је индексиран у:

SCINDEKS
Srpski citatni indeks

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Социолошко друштво Републике Српске уписано је у
Регистар издавача Републике Српске под редним бројем 212.

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

број 17

2022 - излази годишње

НАУЧНИ ЧАСОПИС

UDK 316 / pISSN 1840-1538 / eISSN 2831-0330

Издавачи

Социолошко друштво Републике Српске
и Српско социолошко друштво

За издаваче

др Биљана Милошевић Шошо, редовни професор
Универзитет у Источном Сарајеву, Источно Сарајево, БиХ, Предсједник СДРС
др Лазар Жолт, редовни професор
Универзитет у Новом Саду, Нови Сад, Србија, Предсједник ССД

Редакција

др Биљана Милошевић Шошо, редовни професор – Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет, Источно Сарајево, БиХ
др Бојан Ђорлука, доцент – Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет, Источно Сарајево, БиХ
др Срђан Шљукић, редовни професор – Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет, Нови Сад, Србија
др Душко Трнинић, ванредни професор – Универзитет у Бањој Луци
Факултет политичких наука, Бања Лука, БиХ
др Андреј Ментел, доцент – Универзитет Коменски у Братислави
Братислава, Словачка
др Урош Шуваковић, редовни професор – Универзитет у Београду
Факултет за образовање васпитача и учитеља, Београд, Србија
мср Миле Вукајловић, виши асистент – Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет, Источно Сарајево, БиХ

Главни и одговорни уредник

Бојан Ђорлука

Секретар редакције

Милица Шиљак

Техничка и компјутерска припрема

Миле Вукајловић

Лектор

Данијела Мандић

Штама

"DIS-Copy" Пале

Тираж

200 примјерака

Адреса редакције

Алексе Шантића 1, 71420 Пале
www.sociolog.rs -- drustvo@sociolog.rs

Далиборка Б. Шкипина^[1]

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет

Катедра за педагогију

Пале (Република Српска, Босна и Херцеговина)

Златко М. Павловић^[2]

Универзитет у Источном Сарајеву

Филозофски факултет

Катедра за педагогију

Пале (Република Српска, Босна и Херцеговина)

Оригинални научни рад

UDK: 316.422

DOI: 10.5937/socgod17-41838

УПОТРЕБА ТЕРМИНА ВАСПИТАЊЕ, ОБРАЗОВАЊЕ И ЕДУКАЦИЈА У ПРАВНОЈ РЕГУЛАТИВИ И ЗНАЧЕЊА КОЈА ИМ ПРИДАЈУ СТУДЕНТИ

Сажетак: У раду су представљени резултати два истраживања. У првом је мјерено значење које студенти придају појмовима васпитање, образовање и едукација. Резултати показују да испитаници појам васпитање доминантно везују за такве ушцаје којима се дјелује на морално-карактерну страну личности. Код ушцаја којима се дјелује ирвенствено на сазнајно-интелектуалну страну и ушцаја којима се дјелује ирвенствено на развијање практичних вјештина показали су склоност да их означе терминима образовање и едукација. У другом истраживању анализирана је учесталост примјене истих појмова у законским актима који регулишу васпитно-образовну област у Републици Српској, Србији, Хрватској и Црној Гори. Показало се да је у законима најрјеђе коришћен термин едукација, нешто више термин настао повезивањем термина васпитање и образовање, још више термин васпитање и највише термин образовање.

Кључне ријечи: научна терминологија, педагошка терминологија, основни педагошки појмови, закони о васпитању и образовању.

^[1] daliborka.skipina@ff.ues.rs.ba

^[2] zlatko.pavlovic@ff.ues.rs.ba

ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Један од кључних проблема сваке науке је проблем њене терминологије. Тако је и са педагогијом. Језик педагогије је једна од конститутивних компоненти педагогије као науке (Кука, 2006; Potkonjak, 1994). Квалитет комуникације у науци зависи умногоме од прецизности научне терминологије. Нормална комуникација унутар педагошке научне заједнице, као и између те заједнице и друштва у цјелини, подразумева стандардизацију педагошке терминологије. Непрецизности у значењу појмова, могућност да различити аутори исте појмове користе на различите начине и сл. узрокује неспоразуме и неразумијевања, што у неким случајевима може имати немале посљедице. Говорећи о педагошким терминима, Кука наглашава да је: „[...] највећи број, а међу њима и основних педагошко-дидактичких појмова непрецизно дефинисан, полисемантичан, и да се користи велики број термина за означавање истог или сличног појмовног садржаја” (Кука, 2006, стр. 147). Милат се пита да ли савремена педагогија, узимајући у обзир семантичку и епистемолошку непрецизност – вишезначност њених основних појмова, има научни дигнитет (Milat, 2007). Баковљев показује колико је проблематика педагошке терминологије суптилна, те како и неке нијансе у значењу педагошких појмова могу утицати на квалитет комуникације која се односи на педагошку проблематику (Bakovljević, 2003).

Поткоњак наглашава да у југословенској педагогији, иако су неки педагози истицали да су појмовно-терминолошка питања изузетно важна, та питања никад нису постала предмет озбиљнијег проучавања. „Довољно је, у прилог том захтеву, поменути чињеницу да ни ’три основна педагошка појма’ (*васпийшање, образовање и настава*), како их назива и издваја у ’фундаменталне категорије’ један број наших педагога, нису прецизно одређени” (Potkonjak, 1999, стр. 165). На плану стандардизације српске педагошке терминологије није урађено много, иако су одређене активности предузимане. Никола Поткоњак је саставио *Педагошки тезаурус* са прегледом основних педагошких појмова и њиховим преводом на енглески, француски, њемачки и руски језик (Potkonjak, 1997).

Терминолошкој *збрци* доприноси и склоност педагога да некритички уводе нове термине без довољно прецизних објашњења њиховог значења и без образложења по чему су они бољи или прецизнији од постојећих, који су дио педагошке традиције и наслијеђа (Potkonjak, 2011). Преузимање термина из других језика је нормалан и природан процес. Промјене у савременом свијету се дешавају брзином незабиљеном у историји. То се одражава и на начине и средства комуникације, дакле и на језик, а онда и на научну терминологију. Нови термини

или промјене у значењу постојећих термина се у неким наукама дешавају таквом динамиком да их је тешко пратити. Ни у педагогији није много другачије. Даниловић је прије више од деценије сачинио листу нових термина који се односе на неке педагошке појаве или појаве од значаја за педагогију, а који су неопходни за описивање васпитно-образовних процеса у савременом свијету (Danilović, 2008). Већина од њих је данас у педагошким круговима уобичајена или је на путу да то постане. Новине које преплављују васпитно-образовну дјелатност отварају бројне нове дилеме и око значења неких педагошких појмова за које је консезус у погледу њиховог значења у одређеној мјери био успостављен. Тако је нпр. са појмом *наставне методе* (Vučković, 2011).

У контексту динамике на плану педагошке терминологије не представља проблем појава нових термина, односно њихово преузимање из других језика, него некритичност у њиховом преузимању. Поред притиска који, због своје раширености, енглески језик врши на друге, мање језике, улогу имају и неки фактори који се тичу односа унутар научне заједнице. Као нарочито илустративан случај некритичког преузимања страних термина и онда када већ постоје адекватни домаћи термини, Поткоњак наводи термин *едукација*: „Готово универзални српски педагошки термин’ постао је данас, на нашу општу срамоту, термин едукација и из њега изведени и још ружнији термини и синтагме, као на примјер: *едуцирање, едукатор, едукација едукатора* и сл.” (Potkonjak, 2011). На овај проблем указује и Кука и истиче да је код наших педагога присутна тенденција преузимања термина са англосаксонског језичког подручја, уз непоштовање уобичајене терминологије, при чему се преузети термини често користе у различитим значењима (Кука, 2006). Све се може посматрати и као дио савремених глобалистичких кретања у друштву која доводе до тога да се ужеваспитна компонента истискује из школског система на рачун образовне, па се и термин образовање све више користи у односу на термин васпитање, а онда и сам термин образовање све више уступа мјесто термину едукација (Janjić, 2017).

Лакета један од узрока ширења стране терминологије у нашој педагогији види у нормативној регулативи која научне раднике приморава да објављују што више. Ово форсирање квантитета неријетко иде на рачун квалитета. У продукцији у којој се форсира квантитет није лако обезбједити оригиналност, па научни радници често прибјегавају псеудокреативности, која се некад испољава и у виду прсте замјене постојећих термина страним (Laketa, 2012). Највећи проблем није у томе што се тако даје спољашњи привид праћења савремених педагошких трендова, него у томе што је све то праћено ширењем

својеврсног осјећаја инфериорности домаће терминологије у односу на страну, тако да је постало скоро срамотно користити *превазиђену* домаћу терминологију (Potkonjak, 2011).

Педагошка терминологија се не користи само унутар педагошке научне заједнице. Користе се и у комуникацији научне са широм друштвеном заједницом, као и у комуникацији унутар те друштвене заједнице. Ово се посебно односи на основне педагошке појмове. Зато је важно питање како се ти појмови користе изван педагошких кругова, тј. какво им значење придају лаици. Појмови као што су образовање и васпитање широко се користе у свакодневној комуникацији, на информативним медијима и у законским актима. Разумљиво је да се несређена ситуација на плану терминологије у педагошкој науци мора рефлектовати и на примјену педагошких термина изван научне заједнице. Проблем педагошке терминологије је у недовољној мјери био предмет научног проучавања, али је то је посебно изражено кад је ријеч о примјени педагошке терминологије у свакодневној комуникацији и од стране оних који се педагошким питањима не баве са научних основа.

ПРЕГЛЕД ИСТРАЖИВАЊА

У раду приказујемо резултате два посебна истраживања која повезује то што се оба, свако на свој начин, баве проблематиком педагошке терминологије.

Прво истраживање

Методолошки дио

Циљ првог истраживања био је испитати каква значења студенти приписују појмовима *васпитање, образовање и едукација*. Занимало нас је да ли и какве разлике праве у значењу тих термина. Такође нас је занимало да ли евентуалне разлике зависе од тога да ли су студенти у дотадашњем току студија слушали неки курс из педагогије.

Пошли смо од претпоставке да студенти праве разлику у значењу наведених термина, као и да те разлике зависе од тога да ли су или нису слушали курс из педагогије.

Коришћена су два инструмента који су конструисани за потребе истраживања. Први инструмент је био кратак анкетни упитник којим су прикупљени подаци о социјално-статусним карактеристикама испитаника. Други инструмент представљао је инвентар којим је мјерено значење које испитаници придају појмовима *васпитање, образовање и едукација*. Инвентар се састојао од 15 ајтема од којих је

сваки представљао неку тврдњу која се односи на васпитно-образовну дјелатност. При том је свака од тих тврдњи требала да садржи једну од ријечи: васпитање, образовање, едукација, или ријеч изведена од њих. Умјесто тих ријечи остављен је празан простор, а испод тврдње су понуђене три могућности да се њима попуни недостајућа ријеч. Од те три могућности увијек је једна била изведена од ријечи васпитање, једна од ријечи образовање, а једна од ријечи едукација. Испитаници су добили инструкцију да међу понуђеним ријечима означе ону која би, према њиховом осјећају, требала да стоји на мјесту недостајуће ријечи. При том су тврдње формулисане тако да се њих пет односи на утицаје којима се дјелује првенствено на морално-карактерну страну личности, пет их се односи на утицаје којима се дјелује на сазнајно-интелектуалну страну личности, а преосталих пет се односи на неку врсту обуке и развијања практичних вјештина. Према томе колико често испитаници бирају један од три појма (васпитање, образовање, едукација) у тврдњама које припадају трима групама (дјеловање на морално-карактерну, на сазнајно-интелектуалну страну личности или развијање практичних вјештина) може се извести закључак о томе каква значења придају појмовима васпитање, образовање и едукација. Инвентар је наведен у прилогу.

Истраживање је реализовано у априлу 2022. године на узорку од 158 студената Филозофског факултета и Факултета физичког васпитања и спорта Универзитета у Источном Сарајеву. Полна структура узорка одражава полну структуру студентске популације на тим факултетима (већи удио студенткиња). Мушких испитаника било је 28%, а женских 72%. Структура узорка према години студија била је сљедећа: прва година: 29 или 11%; друга година: 27 или 22%; трећа година: 25 или 32%; четврта година: 18 или 35%. Испитаници су инструменте попуњавали на часовима редовне наставе. У обради података коришћен је χ^2 – тест.

Резултати истраживања

У Табели 1 приказни су резултати анализе одговора на прву групу тврдњи.

У Табели 1 видљиво је да су код свих тврдњи испитаници као замјену за недостајућу ријеч најчешће бирали ријеч *васпитање* или ријечи изведене из ње. Код сваке од тврдњи добијене дистрибуције одговора статистички значајно одступају од правоугле дистрибуције што говори да нису добијене случајно, односно, да испитаници показују систематску тенденцију да такве утицаје, који су усмјерени на морално-карактерну страну личности, најчешће означавају појмом васпитање.

У Табели 2 је видљиво да код друге и пете тврдње дистрибуције одговора показују да је уједљиво најмање испитаника бирало појам васпитање, а да су појмове образовање и едукација бирали у приближно једнакој мјери. Након изостављања испитаника који су бирали појам васпитање, за те тврдње тестирали смо одступање дистрибуција одговора од правоугле и добили вриједности за другу тврдњу $\chi^2 = 0,24$; $df = 1$; $p = 0,62$ и за пету тврдњу $\chi^2 = 0,81$; $df = 1$; $p = 0,37$. Ово потврђује да нема значајне разлике у учесталости избора појмова образовање и едукација. Када је ријеч о тврдњама 8, 9 и 11, дистрибуција одговора показује да су испитаници појам образовање бирали чешће него оба остала појма. У Табели 3 дати су резултати тестирања одступања дистрибуције одговора од правоугле за те три тврдње уз изостављање испитаника који су бирали појам васпитање.

Резултати приказани у Табели 3 показују да су испитаници на наведеним тврдњама значајно чешће бирали појам образовање у односу на појам едукација. Дакле, такве утицаје којима се дјелује првенствено на сазнајно-интелектуалну страну личности испитаници једним дијелом доминантно третирају као образовање, а другим дијелом их третирају и као образовање и као едукацију. Другим ријечима, за многе испитанике на овом плану су помијешана значења појмова образовање и едукација. Чешће ће утицаје ове врсте третирати као образовање, али ће у немалом броју случајева за такве утицаје користити и појам едукација.

У Табели 4 видљиво је да су код свих тврдњи испитаници најрјеђе бирали појам васпитање. Појмове образовање и едукација су бирали знатно чешће, при чему су у тврдњама 4, 6 и 7 те појмове бирали приближно уједначено, а у тврдњама 12 и 14 су појам едукација бирали осјетно чешће него појам образовање. Посматрајући дистрибуције одговора само оних испитаника који су бирали одговоре образовање или едукација на питањима 4, 6 и 7 потврдили смо оне не одступају значајно од правоугле дистрибуције (за тврдњу 4: $\chi^2 = 0,52$; $df = 1$; $p = 0,47$; за тврдњу 6: $\chi^2 = 0,007$; $df = 1$; $p = 0,94$; за тврдњу 7: $\chi^2 = 2,60$; $df = 1$; $p = 0,11$). Иста таква анализа за дистрибуције одговора на тврдњама 12 и 14 показала је да она значајно одступа од правоугле (за тврдњу 12: $\chi^2 = 41,67$; $df = 1$; $p = 0,000$ и за тврдњу 14: $\chi^2 = 87,82$; $df = 1$; $p = 0,000$). У оба случаја присутна је тенденција да испитаници значајно чешће бирају појам едукација. Према томе, можемо рећи да ће такве утицаје којима се дјелује првенствено на развијање практичних вјештина испитаници далеко чешће користити термине едукација и образовање него термин васпитање, при чему ће у неким случајевима оба та термина имати приближно једнаку вјероватноћу да буду употребљена, док ће у неким случајевима осјетна предност бити на страни термина едукација.

Анализирајући разлике у примјени термина образовање, васпитање и едукација, у зависности од тога да ли су у дотадашњем току студија слушали курсеве из педагогије, установили смо статистички значајне разлике код одговора на тврдње 5, 7, 12 и 14. Вриједности хи-квадрата наведене су у Табели 5.

У тој табели видљиво је да је од наведених тврдњи, тврдња пет из групе тврдњи које се односе на утицаје којима се дјелује првенствено на сазнајно-интелектуалну страну личности, док остале припадају тврдњама које говоре о утицајима којима се дјелује првенствено на развијање практичних вјештина. Код тврдње пет, они који су слушали педагогију чешће су бирали термин образовање, а они који нису чешће су бирали термин едукација. Код осталих тврдњи разлика се огледала у томе што су они који нису слушали педагогију показивали израженију склоност да користе термин едукација од оних који јесу слушали педагогију.

Друго истраживање

Методолошки дио

Циљ другог истраживања био је анализирати учесталост пријене термина васпитање, образовање и едукација у законским актима који регулишу област васпитања и образовања. Анализирани су закони који регулишу васпитно-образовну област на свим нивоима од предшколског до образовања одраслих у Србији, Хрватској, Црној Гори и Републици Српској (на крају пописа литературе налази се списак анализираних закона). Истраживање је реализовано од марта до јула 2022. године. У овом истраживању смо пошли од претпоставке да ће се учесталост употребе термина васпитање, образовање и едукација значајно разликовати у анализираним законима, те да ће термин образовање доминирати над осталим терминима.

Примијењена је анализа садржаја, при чему су јединице анализе биле појединачне ријечи. Из укупног фонда ријечи издвојене су ријечи васпитање, образовање и едукација, али тако да су издвојени сви облици тих ријечи без обзира на варијације због различитих граматичких или других промјена (падежних, глаголских и других). Такође су издвојене све изведенице које у коријену имају те ријечи. Тиме смо контролисали проблеме лематизације у анализи садржаја. Нпр. ријеч образовање је издвојена у било којем облику да се јавља (образовање, образовања, образовању, образовати, образован, образујући, образовни итд.). У анализу су укључени и закони из Хрватске гдје је умјесто термина васпитање уобичајен термин одгој. Будући да имају исто значење, сврставали смо их у исту категорију. Као посебну категорију

смо третирали сложенице настале повезивањем термина васпитање и образовање, односно термина одгој и образовање (васпитно-образовни, образовно-васпитни, одгојно-образовни, образовно-одгојни).

Резултати истраживања

У Табели 6 приказни су резултати анализе учесталости примјене термина који се односе на васпитно-образовну област у анализираним законима. У табели је уочљиво да се у сваком од анализираних закона, који регулишу област предшколског васпитања, најчешће користи термин васпитање, затим термин образовање и најмање термин добијен њиховим комбиновањем. Термин едукација се не користи уопште (осим само једном у једном од закона). У законима који се односе на основно васпитање и образовање полусложеница добијена комбиновањем термина васпитање и образовање задржава треће мјесто по учесталости, док су термин васпитање и термин образовање замијенили мјеста – сада се чешће користи термин образовање. Термин едукација се у три закона не среће уопште, а у једном се среће неколико пута. У законима који регулишу васпитање и образовање на средњошколском нивоу трендови су практично исти као и у законима са основношколског нивоа. Разлика је једино у једном од закона у којем су полусложенице (васпитно-образовни, односно образовно-васпитни) коришћене чешће него термин васпитање. У свим законима који регулишу васпитно-образовну област на високошколском нивоу трендови су исти: убједљиво доминира термин образовање, термин васпитање се или не појављује никако или се појављује свега неколико пута, док се термин едукација и термини добијени повезивањем термина васпитање и образовање не појављују уопште. Кад је ријеч о законима који се односе на образовање одраслих, у свим случајевима убједљиво доминира термин образовање, док се термин васпитање или не среће никако или се среће сасвим спорадично. Термин едукација се среће по једном у два закона, а сложени термин, добијен комбиновањем термина васпитање и образовање, се среће једном, односно двапут у два закона.

ДИСКУСИЈА И ЗАКЉУЧЦИ

Резултати нашег првог истраживања показују да испитаници појам васпитање доминантно везују за такве утицаје којима се дјелује првенствено на морално-карактерну страну личности. Процент испитаника који су за именовање таквих утицаја одабрали термине образовање или едукација је далеко мањи.

Када је ријеч о утицајима којима се дјелује првенствено на сазнајно-интелектуалну страну личности и утицаје којима се дјелује на

развијање практичних вјештина, ситуација је сложенија. И код једних и код других утицаја испитаници показују значајно већу склоност да за њихово именовање користе термине образовање и едукација у односу на термин васпитање. При том изгледа да код утицаја којима се дјелује првенствено на сазнајно-интелектуалну страну личности глобално постоји нешто већа склоност да користе термин образовање, а код утицаја којима се дјелује на развијање практичних вјештина постоји нешто већа склоност да користе термин едукација.

Као општи закључак можемо навести да за наше испитанике појам васпитање има прилично јасно одређено значење које се везује за дјеловања усмјерена на обликовање морално-карактерне стране личности. Значења појмова образовање и едукација су за њих мање јасно определијелена. Везују их за такве утицаје који су усмјерени на формирање сазнајно-интелектуалне стране личности и на развијање практичних вјештина, при чему изгледа да за многе од њих нема јасне границе међу значењима тих термина. Ипак је присутна тенденција да нешто чешће појам образовање везују за утицај на сазнајно-интелектуалну страну личности, а појам едукација за поступке усмјерене на развијање практичних вјештина.

Педагошко опособљавање током студија (слушање курсева из педагогије) показало је одређен утицај на значења која испитаници придају појмовима образовање, васпитање и едукација, при чему се интензитет тог утицаја доста разликује за поједине од њих. Тако нисмо нашли разлике у одговорима ни код једне од тврдњи које се односе на утицаје којима се дјелује на морално-карактерну страну личности. Независно од тога да ли су или нису слушали педагогију, већина испитаника показала је тенденцију да за такве утицаје користи термин васпитање. Разлике смо констатовали само код једне тврдње која се односи на утицаје којима се дјелује на сазнајно-интелектуалну страну личности (нешто већу склоност ка примјени термина едукација показали су испитаници који нису слушали педагогију). Највише је разлика регистровано у одговорима на тврдње које се односе на утицаје којима се дјелује првенствено на развијање практичних вјештина (три од пет тврдњи). У свима је тенденција била таква да су испитаници, који нису слушали педагогију, у односу на оне који јесу, показали већу склоност да за утицаје усмјерене на развијање практичних вјештина користе термин едукација у односу на термин образовање.

Полазна хипотеза, која се односи на то да студенти праве разлику у значењу појмова образовање, васпитање и едукација, је потврђена. Ово се дијелом слаже са резултатима старијег истраживања у којем је семантичким диференцијалом мјерено значење које студенти придају појмовима *васпийтање* и *едукација* и у којем је утврђено да они оба

појма смјештају у оном дијелу семантичког простора који указује на позитивне карактеристике, али да тим појмовима придају различита значења у том смислу што је за њих васпитање нешто што је позитивније, док едукацију доживљавају као нешто што је динамичније и активније (Pavlović, 2014).

Друга хипотеза (која тврди да разлике у значењима не зависе од тога да ли су или нису слушали курс из педагогије) потврђена је само дјелимично и то највећим дијелом у оном сегменту који се односи на појам васпитање. Резултати сугеришу да педагошко оспособљавање током студија нема утицај на значење које испитаници приписују појму васпитање, можда има неки мањи утицај на значење које приписују појму образовање, а осјетан утицај има на значење које приписују појму едукација. Тенденција се огледа у томе да педагошко оспособљавање умањује склоност да се за именовање утицаја којима се дјелује на сазнајно-интелектуалну страну личности и на развијање практичних вјештина користи термин едукација.

Резултати нашег другог истраживања говоре да се и на нивоу правне регулативе прави разлика у значењима појмова васпитање и образовање. Најбоље то илуструје разлика у учесталости примјене тих термина у законима који регулишу васпитно-образовну област на предшколском нивоу у односу на законе који се односе на остале нивое. Док се на предшколском нивоу још увијек у први план ставља развијање личности у цјелини, на наредним нивоима примат почиње преузимати дјеловање на сазнајно-интелектуални развој личности. Зато у законима са предшколског нивоа доминира термин васпитање, а у осталим законима термин образовање. Уочљива је и (охрабрујућа) чињеница да термин едукација, и поред прилично агресивног његовог продора у област јавне комуникације, још увијек нема значајнију заступљеност у области правне регулативе.

Полазна претпоставка да ће се учесталост употребе термина васпитање, образовање и едукација разликовати у анализираним законима је потврђена, док је други дио претпоставке (да ће термин образовање доминирати над осталим терминима) потврђен већим дијелом. Није потврђен једино у законима који се односе на предшколски ниво.

Нисмо успјели пронаћи друга истраживања о примјени термина васпитање, образовање и едукација у законским актима, тако да директна поређења не можемо вршити. Можемо једино вршити поређење са једним старијим истраживањем у којем је анализирана учесталост употребе тих термина у текстовима објављеним у часопису *Педагогија* у десетогодишњем периоду од 2002. до 2011. године. У том истраживању је утврђено да је најчешће коришћен термин образовање, нешто рјеђе термин васпитање, а најрјеђе термин едукација (Pavlović,

2014). Иако су у том истраживању анализирани текстови другачије природе и намјене, занимљиво је примијетити да се учесталост употребе термина у општим цртама слаже са учесталошћу употребе тих термина у већини закона које смо анализирали.

ПРИЛОЗИ

Табела 1: Дистрибуције одговора на тврдње које се односе на утицаје којима се дјелује првенствено на морално-карактерну страну личности и одступања тих дистрибуција од правоугле дистрибуције.

Тврдња	Образовање		Васпитање		Едукација		χ^2	
	N	%	N	%	N	%	df=2	(p)
1	1	0,63	153	96,84	4	2,53	286,80	(0,00)
3	4	2,53	146	92,41	8	5,06	248,25	(0,00)
10	38	24,05	108	68,35	12	7,59	93,62	(0,00)
13	11	6,96	141	89,24	6	3,80	222,47	(0,00)
15	9	5,70	143	90,51	6	3,80	232,49	(0,00)

Табела 2: Дистрибуције одговора на тврдње које се односе на утицаје којима се дјелује првенствено на сазнајно-интелектуалну страну личности и одступања тих дистрибуција од правоугле дистрибуције.

Тврдња	Образовање		Васпитање		Едукација		χ^2	
	N	%	N	%	N	%	df=2	(p)
2	71	44,94	10	6,33	77	48,73	52,19	(0,00)
5	80	50,63	9	5,70	69	43,67	55,46	(0,00)
8	83	52,53	24	15,19	51	32,28	33,13	(0,00)
9	89	56,33	28	17,72	41	25,95	39,20	(0,00)
11	111	70,25	24	15,56	23	14,56	96,92	(0,00)

Табела 3: Одступање дистрибуција одговора на тврдње 8, 9 и 11 од правоугле дистрибуције, уз изостављање испитаника који су бирали одговор васпитање.

Тврдња	χ^2	df	(p)
8	7,64	1	(0,006)
9	17,72	1	(0,000)
11	57,79	1	(0,000)

Табела 4: Дистрибуције одговора на тврдње које се односе на утицаје којима се дјелује првенствено на развијање практичних вјештина и одступања тих дистрибуција од правоугле дистрибуције.

Тврдња	Образовање		Васпитање		Едукација		χ^2	
	N	%	N	%	N	%	df=2	(p)
4	74	46,84	1	0,63	83	52,53	76,80	(0,00)
6	75	47,47	7	4,43	76	48,10	59,41	(0,00)
7	67	42,41	4	2,53	87	55,06	71,25	(0,00)
12	30	18,99	23	14,56	105	66,46	78,47	(0,00)
14	17	10,76	10	6,33	131	82,91	175,23	(0,00)

Табела 5: Вриједности хи-квадрата и њихове значајности за тврдње код којих је у примјени термина регистрована значајна разлика у зависности од тога да ли су испитаници слушали курсеве из педагогије.

Тврдња	χ^2	p
5	6,82	0,033
7	8,03	0,018
12	16,19	0,000
14	19,13	0,000

Табела 6: Учесталост примјене термина васпитање/одгој, образовање, едукација и сложеница насталих повезивањем термина васпитање/одгој и образовање у анализираним законима.

Закон	Република Српска				Србија			
	В	О	Е	В-О	В	О	Е	В-О
Закон о предшколском васпитању	160 51,95	96 31,17	0 0,00	52 16,88	104 46,22	82 36,44	0 0,00	39 17,33
Закон о основном васпитању и образовању	113 34,88	133 41,05	7 2,16	71 21,91	106 34,42	159 51,62	0 0,00	43 13,96
Закон о средњем образовању и васпитању	79 22,25	209 58,87	3 0,85	64 18,03	126 31,26	239 59,30	0 0,00	38 9,43
Закон о високом образовању	0 0,00	131 100,00	0 0,00	0 0,00	1 0,67	148 99,33	0 0,00	0 0,00
Закон о образовању одраслих	5 2,00	245 98,00	0 0,00	0 0,00	14 4,81	275 94,50	0 0,00	2 0,69

УПОТРЕБА ТЕРМИНА ВАСПИТАЊЕ, ОБРАЗОВАЊЕ И ЕДУКАЦИЈА У ПРАВНОЈ РЕГУЛАТИВИ И ЗНАЧЕЊА КОЈА ИМ ПРИДАЈУ СТУДЕНТИ

	Хрватска				Црна Гора			
	В	О	Е	В-О	В	О	Е	В-О
Закон о предшколском васпитању	104 61,90	52 30,95	0 0,00	12 7,14	78 51,32	50 32,89	1 0,66	23 15,13
Закон о основном васпитању и образовању	11 30,55	17 47,22	0 0,00	8 22,22	59 31,05	124 65,26	0 0,00	7 3,68
Закон о средњем образовању и васпитању	8 10,96	58 79,45	0 0,00	7 9,59	6 8,69	47 68,12	0 0,00	16 23,19
Закон о високом образовању	6 1,44	412 98,56	0 0,00	0 0,00	1 1,16	85 98,84	0 0,00	0 0,00
Закон о образовању одраслих	3 1,19	248 98,02	1 0,39	1 0,39	0 0,00	207 99,52	1 0,48	0 0,00

В – васпитање; О – образовање; Е – едукација; В-О – полусложенице васпитно-образовни, односно образовно-васпитни. У свакој ћелији горњи број представља фреквенцију, а доњи проценат.

Инвентар за мјерење значења које испитаници придају појмовима васпитање, образовање и едукација.

1	Да би неко био поштен и честит, потребно је да буде _____ на одговарајући начин.
	А) образован Б) васпитан Г) едукован
2	Само добро _____ људи имају разноврсна знања и широку општу културу.
	А) образовани Б) васпитани Г) едуковани
3	У какву личност ће се дијете развити, зависи од тога како га _____.
	А) образују Б) васпитају Г) едукују
4	Да би неко постао стручњак у одређеној области, потребно је да прође _____ у тој области.
	А) образовање Б) васпитање Г) едукацију
5	Са _____ човјеком можете разговарати о најразличитијим темама од спорта и саобраћаја до науке и умјетности.
	А) образованим Б) васпитаним Г) едукованим
6	_____ програм је био тако добро конципиран да су га сви успјешно завршили и стекли предвиђене вјештине.
	А) Образовни Б) Васпитни Г) Едукативни
7	Добили су руководећа радна мјеста након што су _____ за обављање руководних послова.
	А) образовани Б) васпитани Г) едуковани

8	Некада су се дјеца _____ у школи, а данас се то све више остварује путем интернета. А) образовала Б) васпитавала Г) едуковала
9	Оно што је исхрана за тијело, то је _____ за његов интелект. А) образовање Б) васпитање Г) едукација
10	Друштво које не води довољно рачуна о _____ својих чланова по правилу упада у моралну кризу. А) образовању Б) васпитању Г) едукацији
11	Квалитет _____ у највећој мјери одређује интелектуални профил човјека. А) образовања Б) васпитања Г) едукације
12	Заинтересованим у државној управи је понуђена могућност да се пријаве на програм _____ за ненасилну комуникацију. А) образовања Б) васпитања Г) едукације
13	Међу лоше _____ дјецом је највише оних који у животу пођу погрешним путем. А) образованом Б) васпитаном Г) едукованом
14	Да би проблеми са пандемијом били што мањи, важно је да становништво буде _____ за борбу против коронавируса. А) образовано Б) васпитано Г) едуковано
15	Некада у прошлости је једно од главних _____ средстава била батина, а данас примјену тог средства сматрамо неприхватљивом. А) образовних Б) васпитних Г) едукативних

Утицаји којима се дјелује првенствено на морално-карактерну страну личности, тврдње: 1, 3, 10, 13, 15; утицаји којима се дјелује првенствено на сазнајно-интелектуалну страну личности, тврдње: 2, 5, 8, 9, 11; утицаји који првенствено представљају неку врсту обуке и развијања практичних вјештина, тврдње: 4, 6, 7, 12, 14.

ЛИТЕРАТУРА

- Bakovljević, M. (2003). A contribution to the effort to make the language of pedagogy more precise. *Pedagogija*, 3–4, 28–33. [In Serbian]
- Danićević, M. (2008). New determinants (concepts, terms, expressions, metaphors) that can make the basis of “modern educational technology” and be included in the content of the new “pedagogical encyclopedia”. *Pedagogija*, 3, 472–493. [In Serbian]
- Janjić, M. (2017). School terminology in a diachronic perspective. In: P., Piper, V., Jovanović (Ed.) *Slavic terminology today* (331–341). Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti [In Serbian]

- Kuka, M. (2006). Description of asymptotics in pedagogical terminology. *Zbornik radova Više škole za obrazovanje vaspitača „Zora Krdžalić Zaga“* (145–150). Kikinda: VŠOV „Zora Krdžalić Zaga” [In Serbian]
- Laketa, N. (2012). Foreign terminology in Serbian professional terminology. *Zbornik radova Učiteljskog fakulteta u Užicu*, 14. 109–118. [In Serbian]
- Milat, J. (2007). Epistemology of pedagogy: dilemmas, questions, possible solutions. *Pedagogijska istraživanja*, 4 (2), 189–201. [In Serbian]
- Pavlović, Z. (2014). Do we upbringing or educate? U knjizi: *Nauka i globalizacija (zbornik radova sa naučnog skupa)*, knjiga 8, tom 2/2 (709–720). Pale: Filozofski fakultet. doi: 10.7251/NSFF1401709P [In Serbian]
- Potkonjak, N. (1994). *Development of the understanding of the constitutive components of pedagogy in Yugoslavia (1944/45–1991/92)*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta. [In Serbian]
- Potkonjak, N. (1997). *Pedagogical thesaurus*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [In Serbian]
- Potkonjak, N (2011). *Let’s preserve and respect Serbian pedagogical terminology (extended theses for discussion)*. Beograd: Srpska akademija obrazovanja. [In Serbian]
- Vučković, D. (2011). New teaching methods in the context of traditional pedagogical terminology. *Vaspitanje i obrazovanje*, 4, 81–96. [In Serbian]

Поиск анализираних закона

- Law on basic education and upbringing. Ovaj zakon stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u „Službenom glasniku Republike Srbije”, a primenjuje se počev od školske 2013/2014. godine Available at <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2013/2229-13Lat.pdf> [In Serbian]
- Law on Preschool upbringing and education (Serbia), Закон је објављен у “Службеном гласнику РС”, бр. 18/2010, 101/2017 Available at <https://cpu.filfak.ni.ac.rs/wp-content/uploads/2021/12> [In Serbian]
- Law on Primary Education (consolidated text), „Narodne novine” Službeni list Republike Hrvatske, Zagreb, 9. travnja 2003. Available at https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_04_69_819.html [In Serbian]
- Law on Secondary Education (consolidated text), „Narodne novine” Službeni list Republike Hrvatske, Zagreb, 9. travnja 2003. Available at https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_04_69_820.html [In Serbian]

- Law on Adult Education, („Sl. glasnik RS”, br. 55/2013, 88/2017 - dr. zakon, 27/2018 - dr. zakon i 6/2020 - dr. zakon). Ovaj zakon stupa na snagu osmog dana od dana objavljivanja u „Službenom glasniku Republike Srbije”, a primenjuje se od 1. januara 2014. godine. Available at <https://www.paragraf.rs/propisi/zakon-o-obrazovanju-odraslih-republike-srbije.html> [In Serbian]
- Law on Adult Education, „Narodne novine” Službeni list Republike Hrvatske, Zagreb, 21. prosinca 2021. Available at https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2021_12_144_2460.html [In Serbian]
- Law on Adult Education, „Службени гласник” Републике Српске, број 111, од 9. 12. 2021. године Available at https://www.dvv-international.ba/fileadmin/files/bosnia-and-herzegovina/Documents/RS_-_Zakon_o_obrazovanju_odraslih.pdf [In Serbian]
- Law on scientific activity and higher education, (Urednički pročišćeni tekst „Narodne novine” broj 123/03, 198/03, 105/04, 174/04, 2/07 - OUSRH, 46/07, 45/09, 63/11, 94/13, 139/13, 101/14 - O, RUSRH, 60/15 - OUSRH i 131/17) („Narodne novine”, broj 131/17 od 28. 12. 2017) Available at http://www.nsz.hr/wp-content/uploads/2018/03/ZZDVO_2017.pdf [In Serbian]
- Law on Secondary Education, (Objavljen u „Sl. listu SRCG”, br. 28/91 i 35/91 i „Sl. listu RCG”, br. 56/92 i 27/94) Available at http://www.podaci.net/gCGO/zakoni/Zakon_o_srednjoj_skoli/ajp7bh.html [In Serbian]
- Law on basic education and upbringing. Zakon je objavljen u „Službenom listu RCG”, br. 64/2002, 49/2007 i u „Službenom listu CG”, br. 45/2010, 40/2011 - drugi zakon, 39/2013 (čl. 34. nije u prečišćenom tekstu) i 47/2017. Vlada Crne Gore, objavljeno 11. 6. 2018. godine Available at <https://www.gov.me/dokumenta/17fc9409-f431-411a-a3ef-2b316eaf1562> [In Serbian]
- Law on Preschool Education, (Objavljen u „Sl. listu RCG”, br. 64 od 28. novembra 2002, 49/07, “Sl. listu Crne Gore”, br. 80 od 31. decembra 2010, 40/11). Vlada Crne Gore, objavljeno 6. 5. 2015. godine Available at <https://www.gov.me/dokumenta/5302fffb-c588-4971-91db-be661a3febb4> [In Serbian]
- Law on Higher Education, (Objavljen u „Sl. listu Crne Gore”, br. 44 od 21. oktobra 2014, 52/14). Vlada Crne Gore, objavljeno 6. 5. 2015. godine Available at <https://www.gov.me/dokumenta/9b4f57fd-9bae-465a-953a-0430da131af1> [In Serbian]
- Law on Adult Education, („Službeni list Crne Gore”, br. 020/11 od 15. 04. 2011, 047/17 od 19. 07. 2017) Available at <https://crnvo.me/wp-content/uploads/2021/02/Zakon-o-obrazovanju-odraslih.doc.pdf> [In Serbian]

- Law on Basic Upbringing and Education, Službeni glasnik Republike Srpske 44/17 od 16.05.2017.g. Available at <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-osnovnom-vaspitanju-i-obrazovanju-RS.pdf> [In Serbian]
- Law on Preschool Education, (Urednički pročišćeni tekst, „Narodne novine”, broj 10/97, 107/07 i 94/13) Available at <http://www.dvmalisivijet.hr/wp-content/uploads/2017/01/Zakon-o-pred%C5%A1kolskom-odgoju-i-obrazovanju.pdf> [In Serbian]
- Law on secondary education and upbringing, „Službeni glasnik Republike Srpske” broj: 41/18 Available at <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zakon-o-srednjem-obrazovanju-i-vaspitanju-RS.pdf> [In Serbian]
- Law on Higher Education, („Sl. glasnik RS”, br. 88/2017, 73/2018, 27/2018 - dr. zakon, 67/2019, 6/2020 - dr. zakoni, 11/2021 - autentično tumačenje, 67/2021 i 67/2021 - dr. zakon) Available at <http://www.prafak.ni.ac.rs/files/normativa/zakon-vo-11-2021.pdf> [In Serbian]
- Law on preschool upbringing and education, „Службени гласник Републике Српске”, Уторак, 29. септембар 2015. године БАЊА ЛУКА Број 79 Год. XXIV Available at <https://www.vladars.net/sr-SP-Cyrl/Vlada/Ministarstva/mpk/PAO/Documents> [In Serbian]
- Law on Higher Education, „Службени гласник Републике Српске”, Петак, 10. јул 2020. године БАЊА ЛУКА Број 67 Год. XXIX Available at <https://www.vub.edu.ba/dokumenti/zakon-visoko-obrazovanje.pdf> [In Serbian]
- Law on secondary education and upbringing, (Сл. гласник РС бр. 55/13, 101/17) Available at <https://www.mpn.gov.rs/wp-content/uploads/2018/01> [In Serbian]

Daliborka B. Škipina

University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy
Department of Pedagogy
Bosnia and Herzegovina

Zlatko M. Pavlović

University of East Sarajevo
Faculty of Philosophy
Department of Pedagogy
Bosnia and Herzegovina

**THE USE OF THE TERMS UPBRINGING, SCHOOLING,
AND EDUCATION IN THE LEGAL REGULATIONS AND
MEANINGS ATTACHED TO THEM BY STUDENTS**

Abstract: *The paper outlines the results of two pieces of research. The first one measures the meanings that students attach to concepts of upbringing (Serbian васпитање), schooling (Serbian образовање), and education (Serbian едукација). The results reveal that the respondents dominantly associate the concept of upbringing with effects that shape moral character personality traits. In the case of influences that act primarily on the cognitive-intellectual side and influences that act primarily on the development of practical skills, they showed a tendency to label them with the terms schooling and education. The second research analyses the frequency of application of same concepts in legal acts regulating the education field in the Republic of Srpska, Serbia, Croatia, and Montenegro. The analysis shows that, in general, the least used term in the laws is education; somewhat more used is a compound term created from the terms upbringing and schooling, even more the term upbringing, and the most used term is schooling.*

Keywords: *scientific terminology, pedagogical terminology, basic pedagogical concepts, laws on upbringing and schooling*

Uroš B. Selenić^[1]

Univerzitet Union - Nikola Tesla

Fakultet za sport

Beograd (Srbija)

Originalni naučni rad

UDK: 316.013.42

DOI: 10.5937/socgod17-41823

PUBLIKA U SAVREMENIM RIJALITI PROGRAMIMA

Sažetak: *Cilj rada bio je da se ukaže na to da li fenomen rijaliti programa mora da ima negativnu recepciju kod konzumenata medija – publike, koja u radu podrazumeva čitaoce dnevnih novina, internet portala, gledaoce televizija i korisnike društvenih mreža. U istraživanju, koje je obavljeno pomoću onlajn upitnika, učestvovalo je 250 osoba. Metoda Likertove skale primenjena je u prve četiri baterije pitanja, dok su ispitanici u poslednjoj proizvoljno davali odgovor na postavljena pitanja. Na osnovu dobijenih rezultata, publika je potvrdila da je zabrinuta, tj. da nije sklona razumevanju sadržaja, kojima se može ostvariti manipulacija. Takođe, anketirane osobe su kao negativne pojave na televizijama istakle nasline obrasce ponašanja i neprikladan pornografski sadržaj.*

Ključne riječi: *rijaliti program, nasilni obrasci ponašanja, televizija, manipulacija, istraživanje publike.*

EKSPANZIJA RIJALITI PROGRAMA

Dugačak put razvoja prešli su rijaliti programi od prvog emitovanja 1973. godine u programu „Američke televizijske mreže” u javnom vlasništvu (Public broadcasting service) pod nazivom „Američka porodica” (Petrović, 2017, str. 67). Od tada, pa sve do danas, uspeli su da pronađu i svoje mesto u Srbiji. Ekspanzija rijaliti programa dogodila se posle emitovanja franšiza kao što su „Veliki brat” i „Idol” krajem devedesetih i početkom dvehiljaditih godina. Međutim, prvi rijaliti programi u Srbiji kao što su „Cirkus Voajer”, „Leteći start”, „Jednostavan život” i, delimično, „Veliki brat”, nisu imali toliko sličnosti sa savremenim. U međuvremenu, situacija se znatno promenila, odnosno, rijaliti programi su postali moćno oružje. Pisala je o toj moći i autorka Lidija Terek (2019, str. 37) i naglasila da se rijaliti programi u našoj državi koriste u političke i propagandne svrhe, te da sadrže neprimerene sadržaje kao što su prikazivanje seksa, golotinje, nasilja i govora mržnje.

^[1] uros.selenic@fzs.edu.rs

Osnovna teza rada, koja je potvrđena istraživanjem u okviru onlajn upitnika, jeste da sadržaji rijaliti programa nužno imaju negativnu recepciju kod publike. Nasuprot tome, mediji^[2] prenose takvu vrstu sadržaja i deluju na publiku – čitaoce dnevnih novina, internet portala, gledaoce televizija i korisnike različitih društvenih mreža. Čak je i analizom Terekove (2019, str. 48) utvrđeno da je sadržaj u rijalitetu često insceniran i da je nasilje isprovocirano od strane produkcije i voditelja, što se dalje dovodi u vezu sa manipulacijom na televiziji.

PRODAVANJE JEFTINOG SADRŽAJA

Ipak, da bi se uopšte govorilo o savremenom televizijskom novinarstvu u Srbiji, neophodno je analizirati početke iz današnje perspektive. Autorka Tatjana Čitić (2021, str. 31) navodi da je televizija prvo imala informativnu ulogu, koja je bila osnov za projekciju prvih novinarskih formi i programa. Ono što je posebno zanimljivo u njenoj tvrdnji jeste da je početna ideja programa bila zapravo zabavno-umetnička. Doduše, pojam zabave u današnjim rijaliti programima, budući da oni spadaju u emisije zabavnog karaktera, doživljava se na potpuno drugačiji način od informativne uloge. No, televizija je u svojoj osnovi, praktično od pojave u gruboj eksperimentalnoj formi u kasnim dvadesetim godinama prošlog vijeka, imala mogućnost manipulacije gledaocima, najviše zahvaljujući svojim sadržajima. Čitićeva (2021, str. 52) je dalje fokusirala da različiti profili zaposlenih ljudi, koji sve vreme učestvuju u realizaciji programa, mogu da zloupotrebe moć televizije. Naime, sa time je saglasan i direktor fotografije Veselko Krčmar, koji je u intervjuu televizijskoj kritičarki Branki Otašević (2002, str. 37) objasnio (zlo)upotrebu od strane kamermana, navodeći „da je kamera čudo i da je u stanju da od istog, kombinacijom elemenata, ugla, strane, plana, osvetljenja, napravi dve potpuno različite slike, odnosno da snimatelj (kamerman) može da zloupotrebi svoj položaj”. Interesantno je i da konzumenti medija znaju da prepoznaju zloupotrebu, ali ne i manipulaciju, što dobija potpuno drugačije značenje kada se piše o rijaliti programima (Šušnjić, 2004, str. 28).

Pojam manipulacije se i objašnjava kao sistemski postupak u kojem se putem sredstava komunikacije odašilje određeni sadržaj u masu kako bi uticao na uverenja, stavove i ponašanje velikog broja ljudi a da oni toga nisu ni svesni. Shodno tome, publika može da ima uvid u to da se sadržajem može ostvariti određeno delovanje, ali opet neće znati kada je isključivo reč o manipulaciji. Čitav proces manipulacije može se posmatrati i kroz razvoj masovnih medija. Uporedno sa njihovim prosperitetom, pojavile su se i različite aktivnosti određenih društvenih subjekata, kojima se pomoću poruka nagovarački deluje na stavove. Ako podsetimo da je tema rada publika u rijaliti programima, jako je bitna proizvodnja prividne stvarnosti

^[2] Pod pojmom medija u radu se podrazumevaju štampane novine, televizija, internet portali i društvene mreže.

kroz psihološku ravan. Nije to nikakva novost u teoriji, jer se dalje može zaključiti da je u pitanju afektivna manipulacija. Afektivna manipulacija praktično predstavlja najstariji način mas-medijske manipulacije gde se apeluje na osećanja i pokušava da se ostvari utisak stapanja. Primera radi, delovanje se može objasniti tako da rijaliti programi značajno utiču na gledaoce – zahvaljujući nezadovoljstvu u pogledu fizičkog izgleda i potencijalnih estetskih zahvata (Terek, 2019, str. 38).

Manipulativna moć medija, samim time i rijaliti programa, ogleda se i u tome da mediji snažno oblikuju kulturni, duhovni i politički život ljudi sa Zapada. Pre svega, ovde se misli na Sjedinjene Američke Države, koje su nesumnjivo prva zemlja u svetu po informisanju, što se direktno dovodi u vezu sa tamošnjom politikom (Kovačević, 2013, str. 58). Na taj način se može potvrditi teza Lidije Terek s početka rada, tj. da se i rijaliti programi koriste u političke svrhe. Povrh svega, postoje i utemeljenja da elektronski mediji, uglavnom televizija i internet, doprinose globalnom pristupu raznim kulturama (Vukajlović, 2020, str. 59). Emitovanje rijaliti programa u Srbiji se i ostvaruje zahvaljujući televiziji, dok tradicionalni i novi mediji, poput štampe, internet portala i društvenih mreža, veliki prostor daju toj vrsti sadržaja. Trebalo bi i posebno naglasiti da su mediji odavno postali jedan od najvažnijih činilaca u socijalizaciji mladih, pogotovu ako se zna da mladi danas odrastaju u eri različitih ekrana, televizijskih, kompjuterskih i mobilnih, te da oni izazivaju velike promene u međuljudskim odnosima (Mandarić, 2012, str. 132). Ako se osvrnemo na definiciju Valentine Mandarić, da li to onda znači i da rijaliti programi izazivaju negativnu recepciju kod publike? Vodeći se mišlju autorke Valentine Mandarić, možemo da izvedemo zaključak da mediji snažno utiču kao sredstvo u informisanju, formiranju, prenošenju vrednosti i stvaranju vizije kod mladih. Nikako ne bi smelo da se zanemari da je uloga medija važna, naročito u adolescenciji, u vreme intimnih i osetljivih pitanja (Longo, 2001, str. 40). Ukoliko napravimo analizu iz pomenute perspektive, jasno je da pornografski sadržaji u rijaliti programima mogu negativno delovati na maloletne osobe u fazi razvoja. Čak i kada, kako maloletne, tako i odrasle osobe, nisu pored televizijskih prijemnika ili ne čitaju tekstove u štampanim novinama, mogu ostvariti interakciju sa rijaliti programima na internetu. Konzumentima se od strane različitih portala upravo nude sadržaji rijaliti programa, bez obzira na to da li žele ili ne žele da ih čitaju. Digitalno doba omogućilo je i obaveštenja o novim sadržajima na sajtovima, a to je samo ishod tehnološke revolucije u onlajn medijima. Međutim, za razumevanje medija bitne su i društvene mreže, poput Fejsbuka (Facebook), Tviterra (Twitter) i Instagrama (Instagram), koje je autorka Nada Rotar Zgrabljic (2017, str. 63) definisala kao nove nove medije. Fenomen društvenih mreža moguće je objasniti i na način da sa razvojem i popularnošću komunikacionog kanala raste i verovatnoća zloupotrebe (manipulacije),

širenja govora mržnje i pozivanja na nasilje, pa se specifičnost tih sadržaja opet dovodi u vezu sa sadržajima iz rijaliti programa (Kovačić & Baran, 2018, str. 19).

Na kraju, značajno za razumevanje rijaliti programa, su etikete u masovnoj kulturi – kič i šund, koje se u televizijskoj praksi mešaju sa nivoima ukusa u masovnoj kulturi. Televizija se tako prilagođavala gledaocima i sugerije na kič i šund. Njihovo značenje najpre je bilo predviđeno za prodaju umetničkih slika napravljenih na brzinu i bezvredna dela u književnosti. Čini se da ih je i zaista teško definisati, „zbog karakteristike da stalno pronalaze nove oblike u različitim teorijskim pristupima” (Bakić, 2013, str. 252). S druge strane, autor Milan Kundera (1986, str. 304) ukazuje na to da se njihovom uticaju ne može pobeći, pošto niko nije dovoljno natčovek. Prema Ratku Božoviću (2009, str. 3), kič se vezuje za prodavanje nečeg jeftinog. Božović navodi i da se može objasniti kao prividno umetnička forma u erotskim, političkim, religioznim i sentimentalnim nadraživanjima mašte. Tako je i definisao tri emocionalna iskušenja kiča – vulgarno, zanimljivo i ukusno, pozivajući se na Abrahama Mola (Abraham Moles, 1973). U teoriji bi to moglo da se poistoveti kao šansa u kojoj se love čovekove želje ili ambicije. Međutim, postoje pristupi koji izjednačuju kič sa manipulacijom nečega estetski dopadljivog, upravo između određenog subjekta i objekta (Gluščević, 1990). U analizi rijaliti programa, a kako bismo mogli da ih dovedemo u vezu sa šundom i kičom, kreće se od pristupa da je kič niskokvalitetno stvaralaštvo koje ima za cilj da se dopadne što većem broju ljudi. Dakle, rijaliti programi, kao kič, su u velikoj meri danas rasprostranjeni. Pak, ako kič posmatramo kopijom originalnih dela, onda se rijaliti programi u Srbiji mogu poistovetiti sa Božovićevim rečima, isključivo u svrhu prodavanja lake zabave kao jeftinog sadržaja.

METODOLOŠKI OKVIR

U radu su prikazani rezultati kvalitativnog tipa istraživanja, sprovedenog u periodu od 23. septembra do 23. oktobra 2022. godine, u kome je učestvovalo 250 osoba^[3]. Istraživanje je obavljeno pomoću onlajn upitnika, a anketirane osobe su odgovarale na pet baterija pitanja. U prve tri baterije primenjena je metoda Likertove skale, koja je podrazumevala petostepenu skalu stavova sa nizom tvrdnji kojima se izražavao stepen slaganja ili neslaganja.

^[3] U istraživanju je učestvovalo 130 osoba ženskog i 120 osoba muškog pola, a prosečna starost bila je 30,6 godina.

Dakle, učesnici u istraživanju su mogli da se odluče za jedan od sledećih odgovora:

- Uopšte se ne slažem (1),
- Ne slažem se (2),
- Delimično se slažem (3),
- Slažem se (4) i
- Potpuno se slažem (5).
- U četvrtoj bateriji pitanja primenjena je metoda Likertove skale, ali su učesnici u istraživanju mogli da se odluče za jedan od četiri ponuđena odgovora:
- Nisam upoznat sa zakonskim okvirom (1),
- Delimično sam upoznat sa zakonskim okvirom (2),
- Upoznat sam sa zakonskim okvirom (3) i
- U potpunosti sam upoznat sa zakonskim okvirom (4).

U petoj, poslednjoj bateriji pitanja, ispitanici su proizvoljno davali odgovor na postavljena pitanja.

Ispitanici su u prvoj bateriji pitanja izražavali stepen slaganja ili neslaganja u vezi sa trenutnim iskustvom sa rijaliti programima.

- Gledam rijaliti programe svakodnevno,
- Gledam rijaliti programe jednom nedeljno,
- Gledam rijaliti programe tri puta nedeljno i
- Uopšte ne gledam rijaliti programe.

Druga baterija pitanja ticala se recepcije sadržaja koji se propagira u rijaliti programima.

- Loš uticaj na maloletne i odrasle osobe,
- Neprikladan (pornografski) sadržaj,
- Nasilni obrasci ponašanja,
- Rijaliti programi imaju zabavan i zanimljiv sadržaj za gledaoce i
- Postoji zabrinutost zbog propagiranja zabave i lake zarade novca.

Anketirane osobe su u trećoj bateriji pitanja odgovarale na to da li različiti mediji prenose sadržaj iz rijaliti programa.

- Televizija,
- Štampani mediji,
- Internet portali i
- Društvene mreže.

Ispitanici su se u četvrtoj bateriji pitanja dotakli zakonskih okvira koji se dovode u vezu sa rijaliti programima.

- Obaveza poštovanja ljudskih prava,
- Zabrana govora mržnje,
- Zaštita maloletnika i
- Zabrana javnog izlaganja pornografije.

Anketirane osobe su u poslednjoj bateriji pitanja proizvoljno odgovarale na sledeća pitanja:

- Da li rijaliti programi kod publike mogu izazvati pozitivnu recepciju?
- Da li gledate rijaliti programe koji u svojoj osnovi ne izazivaju negativnu reakciju kod publike?
- Da li ste upoznati da se u Srbiji emituju ili su se emitovali rijaliti sadržaji („Sa Tamarom u akciji” i „Kuća od srca”) humanitarnog karaktera?
- Mogu li maloletne i odrasle osobe da nauče nešto poučno iz rijaliti programa?
- Da li smatrate da će Regulatorno telo za elektronske medije (REM) u narednom periodu zabraniti emitovanje rijaliti programa van predviđenog termina?

REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

Ispitanici su u prvoj bateriji pitanja (v. Tabelu 1) potvrdili da mahom ostvaruju određenu interakciju sa rijaliti programima. Međutim, čak 244 osobe se uopšte ne slažu da gledaju rijaliti programe svakodnevno. Kuriozitet je da je samo jedan učesnik u istraživanju otkrio da to čini gotovo svakodnevno. Takođe, svega 18 anketiranih u potpunosti je saglasno da uopšte ne gleda rijaliti programe. Najveći je broj onih koji jednom (189) ili tri puta nedeljno (193) prate dešavanja u rijaliti programima.

Ispitanici su u drugoj bateriji pitanja (v. Tabelu 2) ukazali na to da negativna recepcija rijaliti programa ima izuzetno loš uticaj kako na maloletne, tako i na odrasle osobe (238). Naravno, nije samo na taj način apostrofirano da se radi o negativnoj recepciji. Većina ispitanika u istraživanju u potpunosti je saglasna da je jedan od razloga neprikladan sadržaj – 242. Nije problematična samo pornografija na televizijama i drugim medijima, nego i različiti obrasci nasilnog ponašanja. U naučnoj literaturi postoje mnoga određenja koncepta nasilja, ali se ovaj rad oslanja na to da je nasilje namerno i neopravdano nanošenje štete drugome (Popadić, 2009, str. 13). Štaviše, svesne su 232 osobe da su sastavni deo rijaliti programa fizičko i emocionalno nasilje, kao i verbalne svađe. Nasilje je ključno u

manipulaciji, jer upravo nasilje privlači gledaoce, a rijaliti programi su zahvalni za marketinšku eksploataciju (Potter, 2003). Drugim rečima, više gledalaca donosi i više prihoda.

Među anketiranim osobama vlada i velika zabrinutost, pošto su svi ispitanici jasno ukazali na to da televizija poput „Pinka” ima sadržaje koji propagiraju zabavu i laku zaradu. Tek pet ispitanika potpuno se slaže da su to u najvećoj meri zanimljivi i zabavni sadržaji, iako se stekao utisak da preovladava mišljenje da nije reč o interesantnim i zabavnim sadržajima – 245.

Podsećamo i na to da su mediji od devedesetih i dvehiljaditih godina doživeli ogroman rast i postali jedna od najjačih sila modernog društva. Istovremeno, prenose i određenu kulturu, tj. utiču na kreiranje mišljenja kod ljudi, a ispitanici su u trećoj bateriji pitanja (v. Tabelu 3) ukazali na to koliko su različiti mediji prenosioci sadržaja iz rijaliti programa (Perić, Krasulja, Radojević, 2010). Prema očekivanju, televiziju kao emitera rijaliti programa, ispitanici su ocenili negativno. Čak 155 osoba odlučilo se za odgovore da se delimično slaže, slaže ili potpuno slaže sa tom konstatacijom. Ne predstavlja to veliko iznenađenje, ukoliko se zna da su informativni mediji u krizi (Kuljić, 2015, str. 14). Primetno je da anketirane osobe dele iste stavove i po pitanju ostalih medija, naročito se to odnosi na internet portale (245) i štampane medije (215). Potpuno drugačije mišljenje vlada o (ili na) društvenim mrežama. Svega 60 ispitanika se potpuno slaže da se na novim novim medijima prenose negativni sadržaji iz rijaliti programa. Interesantan podatak je da je daleko više onih koji ne smatraju da se na društvenim mrežama mogu pronaći sadržaji iz rijaliti programa. Koliko su to bili iskreni odgovori, teško je proceniti, jer dosadašnja praksa pokazuje da društvene mreže mogu da budu prenosioci pornografskih sadržaja, drugih neprikladnih sadržaja, nasilja i govora mržnje.

U četvrtoj bateriji pitanja (v. Tabelu 4), ispitanici su pokazali da su svesni zakonskih okvira. U svim državama na svetu, tako i u Srbiji, postoji zakonska regulativa koja reguliše emitovanje nasilnih i drugih neprimernih sadržaja (Veljanovski, 2012). Naime, ovu oblast uređuje više zakona. Najpre je bitan Zakon o elektronskim medijima („Službeni glasnik RS”, br. 83/2014 i 6/2016 - dr zakon), koji i reguliše emitere – televizije. Na osnovu članova 50 i 51, propisuje se da će se u programskim sadržajima poštovati dostojanstvo ličnosti, da neće biti prikazivane scene nasilja i mučenja, kao i da sadržaj pružaoca medijske usluge nema informacije kojima se podstiče na mržnju ili diskriminaciju. Posebno je važan i član 68 istog zakona iz više razloga – zabranjeno je prikazivanje pornografije i scena koje mogu da štete fizičkom, mentalnom ili moralnom razvoju maloletnika. Regulatorno telo za elektronske medije (REM) bi trebalo i da se stara da se sadržaji ne emituju pre 22.00 (23.00) sata, odnosno posle 6.00 časova ujutru. Ako

analiziramo programsku šemu televizije „Pink” u prethodnih godinu dana, dolazimo do zaključka da se „Zadruga” ne emituje u predviđenom terminu. Ne podležu zakonskom okviru samo televizije, nego i štampani mediji, zbog Zakona o javnom informisanju. Prema članu 42, zabranjuje se javno izlaganje pornografije na naslovnoj i poslednjoj strani, a štampani mediji moraju imati i upozorenje da sadržaj nije namenjen maloletnim licima. Pretpostavka je da zabrinutost proističe iz odgovora anketiranih osoba. Gotovo svi ispitanici znaju za članove koji se tiču Obaveza poštovanja ljudskih prava (240), Zabrane govora mržnje (218), Zaštite maloletnika (237) i Zabrane javnog izlaganja pornografiji (223).

Kao što je i prethodno navedeno u radu, ispitanici su u petoj bateriji pitanja proizvoljno davali odgovore na postavljena pitanja. Deluje neobično, ali mišljenja 250 osoba umnogome su identična. Najpre je otkriveno da ne postoji pozitivna recepcija sadržaja rijaliti programa (230). Daljim stavovima u istraživanju, pokazalo se da postoji, mada to ispitanici nisu znali. Pre svega, podatak iz istraživanja ukazuje na to da je 225 anketiranih u nekom momentu gledalo rijaliti „Sa Tamarom u akciji” i „Kuća od srca”, ali da nisu znali da je to vrsta rijaliti programa. Samim tim, maloletne osobe (deca) ne mogu da nauče ništa iz tih sadržaja, što je samo jasan nagoveštaj da rijaliti programi u Srbiji nailaze na negativnu recepciju kod publike (237). Primera radi, koliko nezadovoljstvo vlada, potvrđuje i to da ispitanici znaju da Regulatorno telo za elektronske medije (REM) može da zabrani emitovanje rijaliti programa, iako su uverni da se to neće dogoditi u narednom periodu (223).

ZAKLJUČAK

Zaključak koji se može izvući iz istraživanja je da rijaliti programi uglavnom imaju negativnu recepciju kod publike, čime je samo potvrđena osnovna teza u radu empirijskog karaktera. Ispitanici ne samo da imaju uvid u to da sadržaji rijaliti programa nailaze na negativnu recepciju kod publike, već i da podležu zakonima u državi Srbiji, ali ih to ne odvraća u potpunosti od gledanja istih – od 250 učesnika u istraživanju šest se delimično slaže, slaže ili u potpunosti slaže da rijaliti programe gleda svakodnevno. Razloge je moguće tražiti u manipulativnom delovanju medija prilikom emitovanja i prenošenja sadržaja iz rijaliti programa, kao neke vrste sistemskog postupka, gde se putem sredstava komunikacije određeni sadržaj šalje u masu, s ciljem da utiče na uverenja, stavove i ponašanje velikog broja ljudi. Zato se i moć rijaliti programa ogleda u uticaju na gledaoce, odnosno u mogućnosti izazivanja utiska stapanja na način da se poistovete sa učesnicima. Samo jedan od primera kako može da se ostvari interakcija je nezadovoljstvo u pogledu fizičkog izgleda, tj. potencijalnih estetskih zahvata (Terek, 2019). Čitav proces daleko je olakšan, budući da televizija nudi kič i šund, istovremeno koristeći mogućnosti manipulacije kamerom,

opisane od strane Branke Otašević (2002), pa rijaliti programi predstavljaju niskokvalitetno stvaralaštvo koje ima za cilj da se dopadne što većem broju ljudi (Božović, 2009). Međutim, nikako ne bi smela da se zanemari činjenica i da je sam sadržaj, koji je povezan sa svađama i nasiljem, često insceniran i isprovociran od strane produkcije (Terek 2019). Naravno, suština je delovanje na emociju, pre svega kroz afektivnu psihološku ravan.

S druge strane, na osnovu istraživanja, publika rijaliti programe isključivo vezuje za sadržaje koji mogu biti štetni za sve uzraste, naročito maloletnike. Na taj način bi i mogao da se objasni fenomen rijaliti programa u Srbiji. Ipak, niko ne može da ospori da se na srpskim televizijama emituju i rijaliti programi drugačijeg sadržaja. Naime, u istraživanju je otkriveno da postoji pozitivna recepcija, mada ispitanici nisu bili upoznati da gledaju emisije (rijaliti programe) koje u prvi plan ne ističu mržnju, nasilje i pornografiju, već humanost. Jedan od zaključaka trebalo bi da bude i osvrt na rečenicu s početka rada, tj. da su rijaliti programi prešli dugačak put razvoja od 1973. godine. Da je zaista tako, potvrdila je i promena sadržaja (scenarija) rijaliti programa od „Letećeg starta” do „Zadruga”.

PRILOZI

Tabela 1: Iskustvo sa rijaliti programima

Ocena	1 (uopšte se ne slažem)	2	3	4	5 (potpuno se slažem)
Gledam rijaliti programe svakodnevno	244	0	3	2	1
Gledam rijaliti programe jednom nedeljno	18	8	10	25	189
Gledam rijaliti programe tri puta nedeljno	18	10	14	15	193
Uopšte ne gledam rijaliti programe	156	15	23	38	18

Tabela 2: Recepcija sadržaja rijaliti programa

Ocena	1 (uopšte se ne slažem)	2	3	4	5 (potpuno se slažem)
Loš uticaj na maloletne i odrasle osobe zbog sadržaja	0	0	0	12	238
Neprikladan (pornografski) sadržaj	0	0	0	8	242
Nasilni obrasci ponašanja (fizičko, emocionalno nasilje, verbalne svade)	1	0	2	15	232
Rijaliti programi imaju zanimljiv i zabavan sadržaj	245	0	0	0	5
Zabrinutost zbog propagiranja zabave i lake zarade novca	0	0	0	10	240

Tabela 3: Mediji kao prenosioci negativnog sadržaja rijaliti programa

Ocena	1 (uopšte se ne slažem)	2	3	4	5 (potpuno se slažem)
Televizija	58	47	12	18	125
Štampani mediji	25	10	16	47	152
Internet portali	2	3	6	2	237
Društvene mreže	100	42	25	23	60

Tabela 4: Upoznatost sa zakonskim okvirom

Ocena	1 (nisam upoznat)	2	3	4 (u potpunosti sam upoznat)
Obaveza poštovanja ljudskih prava	10	25	92	123
Zabrana govora mržnje	32	58	28	132
Zaštita maloletnika	13	38	56	143
Zabrana javnog izlaganja pornografije	27	15	10	198

LITERATURA

- Bakić, S. (2013). Key aspects of the kitsch phenomenon in the social sciences. *Pregled*, (1), 263–268 Available at <https://pregled.unsa.ba/index.php/pregled/article/view/261/266> [In Serbian]
- Božović, R. (2009). Kitsch detours. *Sociološka luča* vol. III (2), 1–16. Available at <http://www.socioloskaluca.ac.me/Drugi%20broj%202009.htm> [In Serbian]
- Čitić, T. (2021). *Contemporary television and the basics of TV journalism*. Beograd: Fakultet za sport [In Serbian]
- Gluščević, Z. (1990). *Life in pink*. Beograd: Prosveta [In Serbian]
- Kovačević, S., Baran, T. (2018). New media – a generator of new manipulation techniques. *Hum* vol. XIII (19), 271–294. Available at <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=728457> [In Serbian]
- Kovačević, B. (2013). Media and manipulation. *Politeia*, (5), 55–71. <https://doi.org/10.7251/POL1305055K> [In Serbian]
- Kuljić, T. (2015). About justification of contemporary capitalism. *Sociološki godišnjak*, (10), 7–25. Available at https://www.sociolog.rs/godisnjak/socioloski_godisnjak_br10.pdf [In Serbian]
- Kundera, M. (1986). *The art of the novel*. Sarajevo: Veselin Masleša [In Serbian]
- Longo, G. (2001). *Homo technologicus*. Roma: Meltemi [In Italian]
- Mandarić, V. (2012). New media and risky behavior in children. *Bogoslovska smotra*, (82), 131–149. Available at <https://hrcak.srce.hr/file/117752> [In Serbian]
- Moles, A. (1973). *Kitsch - the art of happiness*. Niš: Gradina [In Serbian]
- Otašević, B. (2002). *Television of the mature age*. Beograd: Radio televizija Srbije [In Serbian]
- Perić, N., Krasulja N., i Radojević. I. (2010). *Media, PR, and brand trends*. Beograd: Sinopsis, Čigoja [In Serbian]
- Petrović, R. (2017). The power of reality TV against people's mental health. *Sport i biznis*, (3), 67–71. Available at <https://www.fzs.edu.rs/nauka/izdavastvo/> [In Serbian]
- Popadić, D. (2009). *Violence in schools*. Beograd: Institut za psihologiju, UNICEF [In Serbian]
- Potter, W. J. (2003). *The 11 myths of media violence*. London: Sage.
- Šušnjić, Đ. (2004). *Fishermen of human souls*. Beograd: Čigoja [In Serbian]

- Terek, L. (2021). Violent behavioral patterns in the reality show "Couples." CM: *Communication and Media* vol. XV (48), 37–67. Available at <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=980162> [In Serbian]
- Veljanovski, R. (2012). *Media system of Serbia*. Beograd: Čigoja [In Serbian]
- Vukajlović, M. (2020). Migrations and cultural globalization. *Sociološki godišnjak*, (15), 57–67. Available at https://www.sociolog.rs/godisnjak/socioloski_godisnjak_br15.pdf [In Serbian]
- Zgrabljic Rotar, N. (2017). New media of the digital age. In: Lj. Josić (ed.), *Zbornik Information technology and media 2016*. (57-64). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Available at <http://www.mediaresearch.cro.net/hr/novosti/detalji/zbornik-radova-s-ljetne-skole-informacijska-tehnologija-i-mediji-2016,15.html> [In Croatian]

Uroš B. Selenić

Union University – Nikola Tesla

Faculty of Sports

Belgrade (Serbia)

AUDIENCES IN CONTEMPORARY REALITY PROGRAMS

Abstract: *In the paper, a key objective was to determine whether reality programs necessarily have a hostile reception among media consumers, which includes daily newspapers, internet portals, TV viewers, and social network users. The questionnaire consisted of five batteries of questions answered by 250 participants online. The Likert scale method was applied in the first four batteries of questions, while in the last one, respondents gave their answers to the questions asked arbitrarily. Based on the obtained results, the audience confirmed that they are worried because they are not inclined to understand the content of reality programs, which can be manipulated. Additionally, the surveyed persons described pornographic content and violent behavior patterns as negative phenomena on television.*

Keywords: *reality program, violent behavior patterns, television, manipulation, audience research.*

Душко Трнинић^[1]

Универзитет у Бањој Луци

Факултет политичких наука

Студијски програм за примијењену социологију

Бања Лука (Босна и Херцеговина)

Прегледан научни рад

UDK: 316.7

DOI: 10.5937/socgod17-41849

ПОЛИТИЧНОСТ САВРЕМЕНЕ КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ: НЕГАЦИЈА ВЕЋИНСКЕ И(ЛИ) АФИРМАЦИЈА МАЊИНСКЕ КУЛТУРЕ

Сажетак: У раду се говори о потреби за (ре)дефинисањем културе. Док је традиционално одређење инсистирало на нейромјешивости културе, савремена тумачења повезују је са свакодневицом и наглашавају њезину флуидност и полиптичност. Вриједносно (де)иривилеовање и смјештање политичкој у културно поље омогућило је мањинама (де)конструкцију историје и стварање новој идентитетима. Аутор закључује како се сукоби око позиција у подручју културе воде у два правца: мањине истичу (само)свјесне свој друштвеној положаја и зайочину борбу за признавањем, док доминантна култура одбија (де)иривилеовање и интeграцију мањина. Предлажу се два рјешења. У првом случају ради се о приказивању нечијеј начина живота (ново одређење културе), док се, с друге стране, признају једнака права мањинама (друштвена и политичка инклузија).

Кључне ријечи: култура, умјетност, политика, идентитет, мањине, позиција.

УВОД: РАТОВИ КУЛТУРА

Култура се мијења и развија. Она није нешто статично, непромјенливо, опште и укоријењено у чврсто омеђен (друштвени) простор. Оно што се некада узимало као културна чињеница данас то није, и обрнуто – оно што се у прошлости сматрало као тривијално и прозаично данас је култура *par excellence*. Сви су свјесни значаја културе, али се не могу усагласити око њеног одређења и дефинисања, као и позиционирања културе у шири друштвено-политички контекст: да ли култура одређује друштво, или је обрнуто – да друштво одређује

^[1] dusko.trninic@fpn.unibl.org

културу^[2]. Коначно, нешто можда и важније – може ли култура (и умјетност) иницирати друштвену промјену и усмјерити сам ток друштвеног кретања?

Традиционално одређење културе инсистирало је на њезиној сталности и непромјењивости, као и одабранима који су одређивали културну (не)вриједност, док новија тумачења културу повезују са свакодневицом и инсистирају на њезиној флуидности, обичности и политичности. Раније су култура и умјетност углавном имале функцију очувања идентитета, те преношења традиције и насљеђа (Koković, 2005), док се данас искључиво говори о њиховој социјалној, политичкој и идеолошкој улози у савременом друштву (Morley & Robins, 2001). Увођење политичког и идеолошког у поље културе (и обрнуто) учинило је да она постане подручјем идентитетских борби које се најчешће воде с циљем стварања нових и признавања алтернативних облика идентитета и идентификације мањинских и маргинализованих друштвених група, које су раније биле искључене из главних друштвено-политичких и социокултурних токова. Теоретичар културе Тери Иглтон (Terry Eagleton) иронично каже како је дефиниција културе постала „питање дневне политике, а не пуко академско питање” (Eagleton, 2002, str. 67). Расправе о култури и умјетности, према Иглтону, служе за обликовање свјетске политике данас. Метафорично, мада ћемо нешто касније видјети да је тако и у стварности, он користи синтагму „културни ратови” (енгл. 'culture wars'), који се воде на три фронта. Први је одређење културе као цивилизације (култура како изврсност и универзалност), други – одређење културе као идентитета (култура као *ethos* неке групе или заједнице, с основним циљем да осигура солидарност, кохезију, интеграцију и хомогенизацију) и, напokon, комерцијална или постмодерна култура (потрошачка култура напредног капитализма) (cp. Eagleton, 2002, str. 81). Треба додати како се поменута синтагма о ратовима у подручју културе данас, углавном, користи за описе поларизације у друштву око неких вриједносних, моралних, религијских, породичних, образовних и политичких питања (Hunter, 1991), чиме се фокус интересовања помјера из вриједносног, према идеолошком и политичком одређењу културе (Trninić, 2016a).

Више је разлога за овакав заокрет у приступу култури, које можемо пратити у различитим подручјима друштвеног живота – од историјских, преко социјалних, па све до актуелних политичких и економских питања. Као неке од узрока можемо навести: миграционе

[2] Зато неки теоретичари сматрају како живимо у времену након или после културе. Културне форме настале промјенама узрокованим процесима глобализације, а објашњене из угла постмодерне, постструктуралне и постколонијалне теорије, називају се *посткултуром*. Пионирски подухват теоријске и методолошке систематизације посткултуре предузима Јелена Ђорђевић у истоименој књизи из 2009. године.

процесе, суочавање са (пост)колонијалним наслеђем, дјеловање нових друштвених покрета у борби за признавање једнаких права за мањинске и маргинализоване друштвене групе, трећи талас феминизма и, коначно, глобализацију, као најдоминантнији друштвени процес са краја прошлог и почетком двадесет првог вијека. У друштвеним наукама и хуманистици наведена дешавања доводе до *културног обраћа* (енгл. 'cultural turn') у основи којег се о друштвеним, политичким и економским питањима искључиво говори језиком културе. Културни заокрет, према Алену Турену (Alain Touraine), усмјерава пажњу са социјалног живота шире друштвене заједнице, према индивидуалном и појединачном културном понашању и дјеловању (Touraine, 2011). У основи овог заокрета у културном и умјетничком пољу више није естетска вриједност, већ прије активна друштвено-политичка пракса.

ЧИЈА ЈЕ КУЛТУРА?

Ослањајући се на традиције просвјетитељства и романтизма, култура се дуго сматрала издвојеном категоријом, цивилизацијском тековином чији је основни циљ омогућити развој и напредак друштва као цјелине. Као такву, културу су стварали ужи, најчешће елитни, дијелови неког друштва, који су једини имали право да нешто вреднују као културно или умјетничко, и на тај начин свој суд су наметали осталим дијеловима друштва. Отуда подјела на високу (елитну) и ниску (пучку, народну, масовну и/ли популарну) културу, да би у вријеме колонијализма и империјализма култура постала мјерило моћи, па смо имали Западну (универзалну) и примитивне културе (Ђорђевић, 2009). Међутим, појавом масовне (и, касније, популарне) културе, која је била директан резултат економског напретка и индустријализације друштва, ствари се битно мијењају. Дуго сматрана као висока и елитна, доступна само ужем дијелу друштва, култура и умјетност се сусрећу и мијешају са масама, и оним што се пејоративно одређивало као народна или ниска култура. Нови облик културе доживљава бруталну критику, која је најчешће била идеолошки одређена (Ђорђевић, 2009). Конзервативна и десна критика масовне културе најчешће се веже за групу књижевних критичара и теоретичара окупљених око Рејмонда Ф. Ливиса (Raymond Frank Leavis). Ливисти су сматрали како је масовна култура примитивна, простачка, ниска, ирационална и заснована на инстинктима и страстима. Залагали су се за стварање књижевног канона, одабраних дјела (енглеске) класичне књижевности, који би био саставни дио образовног система са превасходним циљем хуманизације и ширења *йравих* културних вриједности. Акцент се ставља на образовни систем, како би спријечили завођење дјеце и младих лаким и забавним садржајима масовне и популарне културе. Приступајући култури као „органској”, која је у темељу (националне) заједнице, и

као „мјери вриједности”, ливисти су сматрали како масовна култура не доводи у кризу само елитну (националну) културу, него и друштво у цјелини. Наиме, долази до кризе и краха моралних и религијских вриједности на којима се темељи јединство (националне) заједнице (Đorđević, 2008; Leavis, 2008). У том контексту, пјесник и теоретичар културе Томас Стернс Елиот (Thomas Stearns Eliot) сматра да култура мора имати привилеговано мјесто у друштву једино ако се схвата као религијска (хришћанска) култура, јер на тај начин може остварити утицај на цијело друштво (Eliot, 2005).

Лијева критика масовне културе веже се углавном за теоретичаре тзв. франкфуртске школе и критичке теорије друштва, а нарочито за Теодора Адорна (Theodor W. Adorno) и Макса Хорхаимера (Max Horkheimer). У познатој књизи *Дијалектика њросвјетитиљства* (Dialektik der Aufklärung [1947]; 1989) истичу како је масовна култура дио ширег система моћи, то јест производ владајућих елита, како би манипулисале и деполитизовале подређене слојеве, прије свега радничку класу. Они бришу разлику између економије и културе, јер више не постоји ништа што се не може претворити у производ/ робу на тржишту. „Културна индустрија” производи и дистрибуише „културну робу” састављену од лаких садржаја и јефтине забаве, а шири друштвени слојеви се пасивизују, умртвљују и индивидуализују, чиме се губи сваки потенцијал за отпор или протест којим би се промијенило постојеће стање (Horkheimer & Adorno, 1989). Овакве аргументе преузеће већина теоретичара који заступају тезу о комодификацији (глобалне) културе.

Одустајући од критике, која се углавном фокусира на трагање за скривеним елементима који стварају масовну културу и управљају њоме, најубједљивије рјешење ће понудити теоретичар критичке теорије – Валтер Бењамин (Walter Benjamin). У веома утицајном, данас чувеном есеју „Уметничко дело у раздобљу његове техничке репродуктивности” (Das Kunstwerk im Zeitalter seiner technischen Reproduzierbarkeit [1936]; 2011) настоји помирити масовну и елитну културу. Он сматра како техничка репродукција битно мијења природу и функцију умјетности, то јест – није се толико промијенила култура и умјетност, колико начин њиховог преноса и дистрибуције. Раније се култура и умјетност одређивала и усмјеравала на ужи слој (елита) неког друштва, сада се, захваљујући техничком напретку, сусреће са много широм публиком и аудиторијумом (Benjamin, 2011). У томе се, у ствари, огледа демократски потенцијал савремене механичке културе и умјетности, а да ли се тиме *кваре* садржаји високе културе, то је већ друго питање.

Додајмо како се данас, у времену убрзане глобализације, односно обједињавања и унификовања савременог свијета, говори о настајању универзалне и(ли) планетарне културе, која поништава све појединачне разлике. Док, с друге стране, постоје и размишљања о глобализацији, као двосмјерном друштвеном процесу, који истиче културне разлике и промовише мале културе (Trninić, 2016b). Сусрети и културни контакти омогућавају мијешање различитих и стварају нове културне облике. Стога се с правом говори о културама (множина) глобализације (Jameson & Miyoshi, 1998).

О КУЛТУРИ ПОСЛИЈЕ КУЛТУРЕ

Вулгарна критика масовне културе довела је до теоријског заокрета и настанка „студија културе” (Cultural Studies), као посебне области и академске дисциплине. Теоретичари Центра за проучавање савремене културе (Centre for Contemporary Cultural Studies, CCCS)^[3] у Бирмингему (Birmingham) приступају ревизији дотадашњег схватања културе (обиљежја и функције традиционалног и савременог модела културе приказана су у Табели бр. 1). Користећи филозофски, социолошки, антрополошки и јасно изражен активистички приступ, културу посматрају као начин живљења, чиме је смјештају у један много шири контекст свакодневног живота (Bennett, 2005; Duda, 2002; Ђорђевић, 2009; Turner, 2002). Култура је једнака другим друштвеним процесима, а не успутна станица која те процесе представља и изражава (Eagleton, 2002). Културно дјеловати значи бити свјестан друштвено-политичког положаја појединца или групе, те активно радити на друштвеној промјени и стварању праведног друштвеног окружења због чега културу стварају различите друштвене групе, без обзира на друштвену стратификацију или мјесто које заузимају у друштвеној структури.

Одустајање од проучавања естетског и елитног у култури и умјетности изражено је у познатој реченици „Култура је обична” („Culture Is Ordinary”), Рејмонда Вилијамса (Raymond Henry Williams, 1958), која убрзо постаје једно од главних обиљежја новог приступа култури и умјетности. Обичност или свакодневност у култури и умјетности подрамујева неколико ствари: прије свега, културу која укључује најразличитије аспекте друштвеног живота и друштвене праксе, чиме се битно помјерила (промијенила) граница која раздваја културу од друштва, с једне, и културу од политике, с друге стране; затим, концепт културе „одоздо”, која укључује популарну и масовну културу; културу и начин живота различитих мањинских и маргинализованих група,

[3] Центар је основан 1964. године, а као оснивачи и главни представници студија културе наводе се: Ричард Хогард (Richard Hoggart), Рејмонд Вилијамс (Raymond Williams), Ричард Џонсон (Richard Johnson) и Стјуарт Хол (Stuart Hall) (видјети више: Bennett, 2005; Duda, 2002; Ђорђевић, 2009; Turner, 2002).

што се нарочито манифестује заостравањем приче око политике идентитета подређених група у друштву – жена, расних, етничких и сексуалних мањина; поткултуру која настаје из сукоба са доминантним елитном и високом културом; активистичко о политичко дјеловање кроз културу и умјетност, с нагласком на борби за признавање мањинских идентитета и маргинализованих облика идентификације; и, коначно, савремене умјетничке праксе, која у свом (стваралачком) дјеловању посебан акценат ставља на политику и критику доминантне идеологије (Morley & Robins, 2001; Turner, 2002).

Користећи се системом лијевка – од универзалног и општег према појединачном и личном – Рејмонд Вилијамс различите теоријске приступе систематизује у три основна облика дефинисања културе, која би одговарала њезином новом одређењу, које иде у правцу свакодневице и активне друштвено-политичке праксе (op. Williams, 1965, pp. 57-58; Williams, 2006, str. 35–36):

- Идеални облик: Култура схваћена као надоградња људског духа, ослоњена на ванвременске вриједности. Култура као оно најбоље у неком друштву што су људи створили. Култура чија је најважнија карактеристика њена универзалност, сталност и непромјењивост. Овакву културу стварају одабрани друштвени слојеви, који једини дају суд о њезиној вриједности и исправности.
- Документарни облик: Култура као скуп материјалних и духовних вриједности које су настале у различитим историјским епохама људског друштва. Као таква, култура је подложна критици, у зависности од конкретних животних околности. Не ослања се стално на традиционално успостављене вриједности, јер су оне подложне промјени. Смисао је открити оно најбоље у култури и друштву неке епохе, како би се даље надограђивало и прилогођавало новим околностима (духу времена), а с циљем људског напретка. Ново читање културе најбоље се изражава кроз савремене умјетничке праксе које користе старе културне предлошке како би указале на тренутну друштвену стварност, а с циљем њезине критике, превладавања и, коначно, одбацивања.
- Социјални облик: Опис начина живота, свакодневне праксе и интеракције међу појединцима и групама (култура је обична). Култура није везана само за умјетност, лијепу књижевност и образовање, већ много шире – на рад институција и свакодневно дјеловање у друштву. На овакав начин схваћена, култура постаје активна политичка пракса кроз коју се настоји остварити положај у широј друштвеној заједници, а

с циљем признавања начина живота који су у супротности са доминантним и шире прихваћеним мишљењем.

Вилијамс каже како се анализа (сваке) културе „протеже од истицања 'идеалног' – откривања одређених апсолутних или оригиналних, или барем виших или нижих, значења и вриједности; преко важности 'документарног' – гдје је појашњавање одређеног начина живота основни циљ; до настојања за проучавањем посебних значења и вриједности, при чему није толико важно њихово успоређивање, као начин ступњевања на љествици, колико проучавање начина њихове промјене, не би ли се открили одређени опћи 'закони' или 'трендови' који би требали омогућити боље разумијевање друштвеног и културног развика” (Williams, 1965, p. 58; Williams, 2006, str. 36).

Он посебно истиче динамичност и флуидност културних процеса и односа. Због тога говори о три нивоа културе. Први ниво је *жива култура* једног конкретног историјског времена и простора, која је позната само онима који су живјели у том времену. Као други ниво наводи *забиљежену културу*, која представља збирку свих достигнућа једног конкретног културног периода. Спој ова два облика културе, представља трећи ниво – *културу селективне традиције*. Захваљујући „структури осјећања”, свака генерација у неком друштву врши селекцију своје културне традиције и мијења наслијеђене културне обрасце и моделе понашања, и на тај начин их преноси у своје вријеме (ур. Williams, 1965, p. 64; Williams, 2006, str. 41–42). Друштва немају монолитну и непромјењиву културу, култура је више смјеса различитих утицаја, спој онога што је било у прошлости и онога што ће бити у будућности. Зато културу треба посматрати као један кумулативан и динамичан процес. Студије културе одбацију искључиво теоријски приступ култури, док акценат стављају на „живу” културу, која, кроз савремене умјетничке праксе, настоји позиционирати алтернативне начине живота, а с циљем њиховог прихватања и друштвено-политичког признавања. Стога нови приступ култури бива неодвојив од савремене умјетности која свој израз проналази у актуелној друштвеној стварности, док функционално дјелује кроз (де)конструкцију доминантних политичких и идеолошких наратива.

„МИ СТВАРАМО БУДУЋНОСТ^[4]”: ПОЛИТИКА САВРЕМЕНИХ УМЈЕТНИЧКИХ ПРАКСИ

Позиционирање и смјештање културе и умјетности у обични и свакодневни живот појачало је и интересовање за њиховим социокултурним и друштвено-политичким аспектима. Дуго сматрана као

^[4] Наслов сугерише на пјесму „Mi kujemo bodočnost! (We Are Forging the Future!)” словеначке групе Лајбах (Laibach), која је објављена 1985. године на албуму „Laibach” (Ljubljana: ŠKUC).

нешто доступно само вишим слојевима друштва, суочена са дјеловањем маса, умјетност се све више окреће друштвеним проблемима и (умјетничком) промишљању социјалне и политичке стварности. Функција умјетности није само опонашање (или подражавање) друштвеног живота, већ његова критика и активан однос према друштвеној стварности, а с циљем одбацивања постојећег поретка и успостављања новог (Aleksander, 2007). Раније доминантне функције умјетности, као што су стваралачка и естетска, сада уступају мјесто социјалној, политичкој и идеолошкој улози умјетности у савременом друштву (Morley & Robins, 2001). Овакве тенденције савремене умјетности можемо пратити на различитим пољима њеног изражавања: у позоришту, архитектури, књижевности, филму, (популарној) музици и перформативним умјетничком праксама (Aleksander, 2007). Дobar примјер представља позоришна група *Живо њозоришће* (The Living Theatre), коју су основали Џулијан Бек (Julian Beck) и Џудит Малина (Judith Malina) 1947. године у Њујорку. Циљ живог позоришта био је друштвени ангажман појединца, то јест интеграција умјетности у живот појединца. Умјетност треба суочити појединце са друштвеним проблемима, како би иницирала критику и друштвене промјене (Beck, 2012). У архитектури је познато дјеловање њемачке школе приммијењене умјетности Баухаус (Das Bauhaus) и њихово залагање за социјално-друштвену искористивост простора. У књижевности остаће упамћени авангардни покрети летриста (Le lettrisme) и ситуациониста у Француској, али и покрет ОБЭРИУ (Објединение реалног искусства), који се у Русији борио против стаљинистичке диктатуре^[5].

На подручју популарне културе, овакве тенденције су најизраженије у музици. Док психоделична музика заговара повлачење из свијета кроз медитативно дјеловање, рок, панк, реп и реге музика позивају на активно и револуционарно дјеловање како би се постојећи систем одбацио и промијенио. Вокална и сценска музичка група Лајбах (Laibach) у свој израз недвосмислено укључује политику, те иронизујући тоталитарне политичке идеологије, суочава публику са стварним друштвено-политичким стањем, како би се оно превладало и коначно одбацило. Према члановима поменуте групе свака умјетничка пракса је подложна политичкој манипулацији изузев умјетности, која је производ такве манипулације, то јест, говор умјетности о

[5] Летристички покрет основао је француски пјесник Изидор Изу (Isidore Isou) четрдесетих година двадесетог вијека, док се књига Ги Дебора (Guy Debord) *Друштво спектакла* (*La Société du Spectacle*, 1967) узима као манифест ситуациониста. Покрет реалиста ОБЭРИУ основан је у Русији двадесетих година прошлог вијека, а најзначајнији представници били су Данил Хармс и Александар Введенски. Школу за архитектуру и приммијењени дизајн „Баухаус“ основао је Валтер Гропиус (Walter Gropius) 1919. године. Доласком нациста на власт, под оптужбама за ширење комунизма, интернационализма и социјалног либерализма, школа је затворена.

политици и даље је умјетнички, никако – политички (Lorenčić, 2022). Заокрет савремене умјетности према активној политичкој пракси најбоље је описала Марина Абрамовић, умјетница перформанса. Приликом додјеле награде током Венецијанског бијенала умјетности 1997. године она је рекла: „Интересује ме само она уметност која може да промени друштвену идеологију. Уметност која је посвећена искључиво естетским вредностима је непотпуна” (Westcott, 2013, str. 259).

ЗАКЉУЧАК: КУЛТУРА И УМЈЕТНОСТ КАО НОВО ПОДРУЧЈЕ (ИДЕНТИТЕТСКИХ) БОРБИ?

Ослањајући се на постструктуралистичку и постмодернистичку теорију, као и на Деридин (Jacques Derrida) појам „разодлагања” (фр. *différance*) и метод деконструкције (фр. *la déconstruction*), новији приступи култури и умјетничким праксама настоје оспорити привилеговане позиције раније прихваћене у западном мишљењу и култури. Негира се постојање чврсто успостављених структура, проглашава се крај свих „великих нарација” и прича, али и вјеровања у идеју напретка као основу савременог друштва. Све је стало у језик и дискурс којим се производи стварност, то јест – сама стварност је дискурзивна конструкција (Belsey, 2003; Derrida, 1976; Đorđević, 2009; Turner, 2002). Битан је једино друштвени и социјално-политички контекст у којем култура и умјетност настају, као и „начин читања” нових културних и умјетничких форми. Култура и умјетничко дјело постаје текст који је подложен различитим интерпретацијама, у зависности од идеолошко-политичког става онога који га ствара или пише и онога који га конзумира или чита (Turner, 2002).

Одсуство било какве хијерархије и структуре у нормирању, те границе у вредновању, поставља разлику (Дерида), могућност и слободу избора, активну политичку праксу, као најважнија обиљежја *нове* културе и савремене умјетности. Акцент се ставља на појединца и(ли) друштвене групе (културне заједнице) које стварају нова културна значења (Eagleton, 2002), супротно традиционалном одређену културе, гдје су само одабрани одлучивали о (културној и умјетничкој) вриједности. Вриједносно (де)привилеговање, као и смјештање идеолошког и политичког у културно и умјетничко поље, омогућило је мањинским и маргинализованим друштвеним групама (де)конструкцију постојећег и стварање нових облика идентитетских груписања и идентификације. На тај начин „нова” култура и савремене умјетничке праксе постају подручја политичких и идентитетских борби за признавањем и позиционирањем мањина у ширем друштвено-политичком контексту. Политичко се сели у оно свакодневно и симболичко, чиме постаје битан параметар у конституисању културе (Eagleton, 2002), јер борба за признање, коју маргиналне и подређене групе у друштву с правом

воде, јесте, прије свега, културолошко па тек онда политичко питање. У првом случају ради се о приказивању и прихватању нечијег начина живота (ново одређење културе, које инсистира на промјењивости животних форми, свакодневици и обичности), док се, с друге стране, признају једнака права мањинских и маргинализованих друштвених група (друштвена и политичка инклузија). Треба додати да се и овдје ради о двосмјерном процесу – мањине постају (само)свјесне свог друштвеног положаја и на основи тога започињу борбу за остваривање својих права, док већина прихвата промјену културног обрасца и интегрише мањину у шири друштвени контекст. Међутим, доминантна и већинска култура тешко се одриче привилеговане позиције, чиме се захтјеви за признавањем мањинских и маргинализованих идентитета, претварају у ратове око позиција (енгл. 'the war of position'^[6]), а културе и савремене умјетничке праксе постају простори идентитетских, политичких и идеолошких борби (Brennan, 2006; Sammaerts, 2022).

Овакав концепт (постмодерне) културе, која акценат ставља на идентитет и солидарност маргинализованих група, за Иглтона представља радикалну политизацију културе („наставак политике другим средствима”), јер лишава културу њеног идентитета и на крају је укида (Eagleton, 2002). Он даје предност *машији* и *имајинацији*, како бисмо сазнали шта други осјећа. Ипак, овдје се не можемо сложити с Иглтоном, јер у *ragu* са културним разликама не може нам помоћи машта, већ прије ослушкивање, пажљиво мотрење, сусрет, разговор и, на крају, прихватање и признавање. Критичан је и Фредерик Џејмсон (Fredric Jameson). Парафразирајући Лаканов (Jacques Lacan) појам шизофреније, под којим подразумијева „прекид у ланцу означитеља” (значања), каже како се налазимо у шизофреној ситуацији у којој је култура изгубила своју аутономију, док, са друге стране, све носи префикс „културно”. То су управо разлози због којих нам је потребно „когнитивно мапирање” – сналажење, одређивање путоказа и значења (Jameson, 1990; Jameson, 2008). Налажење смисла у (без)смисленом свијету.

Додајмо још и размишљање теоретичара културе Хоми Баде (Homi K. Bhabha), који сматра да из сусрета и контакта доминантне и мањинске, настаје трећа, хибридна култура. Стварање нових (културних и умјетничких) значења, посредованих мијешањем различитих култура у новом простору, означава као трећу културу, насталу у трећем простору (Bhabha, 2004). Њене главне карактеристике нису монолитност, аутентичност, несводивост и непреводивост, већ – хибридно-ност и прилагодљивост. Зато што настаје из сусрета мањине и већине,

[6] Термин долази од италијанског филозофа Антонија Грамшија (Antonio Gramsci), којим објашњава интелектуалну борбу у циљу стварања нове културе, која се супроставља културној хегемонији буржоазије (видјети више: Sammaerts, 2022).

трећа култура је, према њему, „дискурс мањине”, периферије у центру, југа на сјеверу, истока на западу. На тај начин отвара се простор за једну интернационализовану културу, у којој су уписани различити културни садржаји и облици дјеловања. Ради се о хибридној култури насталој из међусобних сусрета, контаката и додира (Bhabha, 2004). На овакав начин схваћену, (трећу) културу не треба мијешати са мултикултурализмом, јер је он статичан и не подразумеива никакву интеракцију између различитих културних облика, то јест – културе постоје једна поред друге, а не једне са другима. Мултикултурална промовисања култура као статичних и окамењених ентитета који пасивно егзистирају један поред другог навела су Славоја Жижека да узвикне како је мултукултурализам, у ствари, нови расизам (Žižek, 1997).

Још је Ниче (Friedrich Wilhelm Nietzsche, 1988) говорио о сломи и крају свих великих вриједности, чиме је наговјестио нихилизам и песимизам времена у којем живимо. Песимистички поглед нас може одвести у насиље и деструкцију, а оптимистички нас опомиње и упозорава на стварање новог система вриједности и успостављање новог поретка ствари. Избор је на нама, јер треба почети све испочетка.

ПРИЛОЗИ

Табела бр. 1. Обиљежја и функције традиционалног и савременог модела културе

	Карактеристике	Функције
Традиционални модел културе	традиција, сталност, непромјењивост, статичност, вриједност, обичајност, морал, исправност, већина, прошлост, дух	хомогенизације, интеграција, преношење наслеђа и традиције, очување идентитета, васпитање и образовање, стваралаштво
Савремени модел културе	обичност, свакодневност, неодређеност, пролазност, флуидност, дифузност, политичност, идеологизација, активизам, пракса, критика, протест, мањина, диверзитет, инклузија, тијело	комуникација, интеракција, изградња идентитета, борба за признавање, квалитет живота, друштвена промјена, политички ангажман

ЛИТЕРАТУРА

- Alexander, V. D. (2007). *Sociology of the Arts: Exploring Fine and Popular Forms*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Beck, J. (2012). *The Life of the Theatre*. Zagreb: DAF. [In Croatian]
- Belsey, C. (2003). *Poststructuralism: A Very Short Introduction*. Sarajevo: TDK Šahinpašić. [In Serbian]
- Bhabha, H. K. (2004). *The Location of Culture*. Beograd: Beogradski krug. [In Serbian]
- Brennan, T. (2006). *Wars of Position: The Cultural Politics of Left and Right*. New York: Columbia University Press.
- Bennett, T. (2005). *Culture: A Reformer's Science*. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga. [In Croatian]
- Benjamin, W. (2011). The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction. U: W. Benjamin *Selected Works Volume One* (246–289). Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Cammaerts, B. (2022). The abnormalisation of social justice: The ‘anti-woke culture war’ discourse in the UK. *Discourse & Society* vol. 33(6), 730–743. <https://doi.org/10.1177/09579265221095407>
- Derrida, J. (1976). *Of Grammatology*. Sarajevo: Veselin Masleša. [In Serbian]
- Duda, D. (2002). *Cultural Studies*. Zagreb: AGM. [In Croatian]
- Dorđević, J. Ed. (2008). *Cultural Studies*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Dorđević, J. (2009). *Post Culture: An Introduction to Cultural Studies*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Eagleton, T. (2002). *The Idea of Culture*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk. [In Croatian]
- Eliot, T. S. (2005). *The Idea of a Christian Society*. Split: Verbum. [In Croatian]
- Horkheimer, M. & Adorno, T. (1989). *Dialectic of Enlightenment*. Sarajevo: Veselin Masleša i Sijetlost. [In Serbian]
- Hunter, J. D. (1991). *Culture Wars: The Struggle To Control The Family, Art, Education, Law, And Politics In America*. New York: Basic Books.
- Jameson, F. (1990). *Postmodernism: Or, the Cultural Logic of Late Capitalism*. London: Verso.
- Jameson, F. & Miyoshi, M. Ed. (1998). *The Cultures of Globalization*. Durhan and London: Duke University Press.

- Jameson, F. (2008). Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism. In: J. Đorđević (ed.) *Cultural Studies* (489–528). Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Koković, D. (2005). *Cracks in Culture*. Novi Sad: Prometej. [In Serbian]
- Leavis, F. R. (2008). Mass Civilisation and Minority Culture. In: J. Đorđević (ed.). *Cultural Studies* (43–50). Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Lorenčić, T. (2022). *Laibach: 40 Years of Eternity*. Beograd: Službeni glasnik.
- Morley, D. & Robins, K. (2001). *British Cultural Studies: Geography, Nationality, and Identity*. New York: Oxford University Press.
- Nietzsche, F. (1988). *The Will to Power: An Attempted Transvaluation of All Values*. Zagreb: Mladost. [In Croatian]
- Touraine, A. (2011). *New Paradigm for Understanding Today's World*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Trninić, D. (2016a). Culture is (not) important: Culturalism as a dominant contemporary paradigm. *Politeia* 6(11), 5573. <https://doi.org/10.7251/POL1611055T> [In Serbian]
- Trninić, D. (2016b). Cultural homogenization: Between McDonaldization and translation into a local context. *Sociološki godišnjak*, (11), 103–119. Available at https://www.sociolog.rs/godisnjak/socioloski_godisnjak_br11.pdf [In Serbian]
- Turner, G. (2002). *British Cultural Studies: An introduction*. New York: Routledge.
- Westcott, J. (2013). *When Marina Abramovic Dies*. Beograd: Plavi jahač. [In Serbian]
- Williams, R. (1958). *Culture and Society, 1780–1950*. London: Chatto and Windus.
- Williams, R. (1965). *The Long Revolution*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books.
- Williams, R. (2006). The Analysis of Culture. U: D. Duda (ed.) *The Politics of Theory: A Collection of Papers from Cultural Studies* (35–59). Zagreb: Disput. [In Croatian]
- Žižek, S. (1997). Multiculturalism, or, the Cultural Logic of Multinational Capitalism. *New Left Review*, vol. 225(1), 28–51.

Duško Trninić

University of Banja Luka

Faculty of Political Science

Department of Applied Sociology

Bosnia and Herzegovina

POLITICAL NATURE OF CONTEMPORARY CULTURE AND ART: NEGATION OF DOMINANT AND/OR AFFIRMATION OF MARGINAL CULTURE

Abstract: *The paper discusses the necessity of a new (re)definition of culture. While the traditional definition of culture insists upon its permanence, contemporary definitions insist on its fluidity and politicality. The act of value (de)privileging, as well as placing the political into the field of culture, has made it possible marginal groups to (de)construct the existing identity groupings and to create new ones. The author concludes that the aforementioned struggles lead into two directions: marginal groups are becoming aware of their social position and starting the struggle for exercising their rights accordingly, while the dominant culture is refusing the act of (de)privileging and, subsequently, the integration of marginal groups. With regard to the above, there are two solutions proposed: the first proposal suggests displaying and, then, accepting of a specific lifestyle (new determination of culture), while the second one suggests recognising equal rights of marginalised social groups (social and political inclusion).*

Keywords: *culture, politics, identity, marginal groups, position*

Владе Симовић^[1]

Универзитет у Бањој Луци

Факултет политичких наука

Студијски програм политичких наука

Катедра за политикологију

Бања Лука (Босна и Херцеговина – Република Српска)

Прегледан научни рад

UDK: 327(497.6):061.233

DOI: 10.5937/socgod17-42077

ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И ЛОГИКА КОНСОЦИЈАЛИЗМА^[2]

Сажетак: Предмети исцрпљивања овог рада су темељи консоцијацијске демократије на примјеру европских интеграција Босне и Херцеговине. Логика консоцијацијске демократије је у међусобном поштовању семената подијеленог друштва и изградњи механизма сјечавања „тираније већине“ над бројчано мањим скупинама. Историја показује да се консоцијацијским инструментима одржава стање мира и демократије у подијеленим и постојеконфликтним друштвима. Европска унија и Босна и Херцеговина су просјори који то доказују. Због тога је прихватане логике консоцијализма одговарајући избор у контексту европских интеграција Босне и Херцеговине. То не би било уједино да дио актера у Босни и Херцеговини и Европској унији не инсистира на измјени постојеће консоцијацијски обликованог полиитичког система Босне и Херцеговине. Парадоксално је да се у приговарачком процесу евроинтеграција неријетко заговарају антиконсоцијацијске полиитике приређења Босне и Херцеговине с циљем њеног „усклађивања“ са Европском унијом која се одржава и уједињује ујраво на лоци консоцијализма.

Кључне ријечи: илурална друштва, консоцијацијска демократија, етнофедерализам, Европска унија и Босна и Херцеговина

УВОД

Методолошки посматрано, теоријска тачка у којој се спајају Европска унија и Босна и Херцеговина је консоцијацијска демократија.

^[1] vlade.simovic@fpn.unibl.org

^[2] Овај научни рад настао је у оквиру пројекта који је проводила агенција ЕДА. Пројекат је дјелимично финансиран од стране Министарства иностраних послова САД. Мишљења, налази и закључци наведени у овом научном раду припадају аутору и не одражавају мишљења, налазе и закључке Министарства иностраних послова САД.

Обје политичке заједнице имају низ институционализованих механизма консоцијацијске демократије. О овом облику демократског уређења и праксе у Европској унији писали су бројни аутори. Међу њима, за потребе нашег рада, издвојили смо и користили оно што су о поменутој теми забиљежили: Arend Lijphart (Lijphart, 2003), Matthijs Bogaards (Bogaards, 2021), Olivier Costa (Costa, 2003) и Andre Kaiser (Kaiser, 2002).

С друге стране о консоцијацијској демократији у Босни и Херцеговини интензивно је полемисано у регионалним научним круговима од 2005. године када се појавила књига Мирјане Касаповић „Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава” (Kasapović, 2005). Посебно је била активна теоријска расправа у мостарском часопису „Статус” (Status, 204–2013). У научном простору Босне и Херцеговине и региона појавила се плејада научника који су ватрено бранили консоцијацијску демократију (углавном српски и хрватски), њену реалност и неопходност у Босни и Херцеговини. Супротно њима дио аутора је оспоравао овај облик демократије и федералну структуру Босне и Херцеговине уграђену у Анекс 4. Споразума из Дејтона. Њихове тврдње се могу сажети у основни критички дискурс који инсистира на томе да федерализована и консоцијацијски обликована Босна и Херцеговина „тоне у даље подјеле и центрифугалност” из које не може изаћи као „консолидована демократија” и будућа чланица Европске уније.

Без обзира којем „табору” припадали, аутори и њихови радови, које у наставку набрајамо, дали су велики допринос изучавању Босне и Херцеговине као подијељеног и постконфликтног друштва, њене консоцијацијске демократије, правних и политичко-системских (не)споразума, слабости, могућности и, на крају, њеног европског пута. Ријеч је о ауторима и њиховим радовима, какви су: Мирјана Касаповић (Kasapović, 2005), Милорад Екмечић (Екмечић, 2007), Ненад Кеџмановић (Кеџмановић, 2017), Чедомир Антић и Ненад Кеџмановић (Antić & Кеџмановић, 2016), Горан Марковић (Marković, 2012), Радомир Неškовић (Nešković, 2013), Мерима Чолакхоџић (Čolakhodžić, 2017), Xavier Bougarel (Bougarel, 2004), Асим Мујкић и Нерзук Ђурак (Sarajlić, 2007). Овдје додајемо и наше раније објављене текстове на тему подијељеног друштва и консоцијацијски обликоване Босне и Херцеговине (Simović, 2018; Simović, 2019).

У нашем раду полазимо од тезе да су елементи консоцијацијске демократије Европске уније једна од њених политичко-системских карактеристика. Како је ријеч о логици која се примјењује унутар Европске уније, чак и дијела њених држава попут Белгије, онда је сматрамо природним избором за плуралну и постконфликтну Босну и Херцеговину чије су званичне политике опредељене ка чланству у Европској унији. Све наведено усмјерило нас је да истраживању

европских интеграција Босне и Херцеговине приступамо из дискурса консоцијалиста појашњавајући нужност постојања оваквог модела у условима њене плураланости и историјских условности.

ЕЛЕМЕНТИ КОНСОЦИЈАЦИЈСКЕ ДЕМОКРАТИЈЕ У ИНСТИТУЦИОНАЛНОМ ДИЗАЈНУ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

Европска унија је по много чему највећи политички, друштвени и економски пројект у историји Старог континента. Он почиње да се развија оснивањем Европске заједнице за угљ и челик (1951). Ове су двије индустријске гране биле основа за изградњу војне моћи, па их је било битно ставити у контекст француско-њемачког заједнишва, а не подјела и сукоба који су пет година раније завршени окончањем Другог свјетског рата. Због тога је, како наводи John Pinder, „Robert Schuman, француски министар вањских послова, својом декларацијом од 9. маја 1950. лансирао пројекат којим би 'било какав рат између Француске и Њемачке' постао 'не само незамислив, већ и физички немогућ'” (Pinder, 2003, str. 1).

Очување мира и равнотеже моћи је у основи идеје оснивања Европске уније. Међутим, било је јасно да је то немогуће постићи без заједничког економског успјеха, развоја демократије и стварања снажнијег институционалног јединства. Тај пут није био лак и прошао је низ процеса међудржавних усаглашавања и компромиса. У том контексту John Pinder наводи: „Они који су се плашили да неки аспекти могу бити штетни тражили су мјере компензације путем редистрибуције: Француска, заједничку пољопривредну политику, која ће бити протутежа њемачкој индустријској предности, структурални фондови за земље са слабијим привредама, које су се плашиле да ће на јединственом тржишту бити губитници, буџетска прилагођавања за Британце^[3] и друге велике нето даваоце. Неке владе, парламенти, странке и добровољне организације залагале су се за реформе које би институције учиниле дјелотворнијима и више демократским. На супротној страни су били они који су се опирали било каквом одступању од међуваладиног одлучивања, али из различитих мотива: идеолошке оданости држави нацији, убјеђења да је демократија могућа само у држави, а не и изван ње, неповјерења према странцима, и једноставније привржености статусу quo. Међу њима су биле значајне историјске личности, као што су предсједник de Gaulle и премијерка Thatcher,

^[3] Напомена: Књига „Европска унија“ Johna Pindera је изашла из штампе прије него што је Уједињено Краљевство Велике Британије и Сјеверне Ирске напустило Европску унију

као и велики број институција и појединаца, нарочито у Британији и Данској. Од европских институција, оваквом гледишту највише се примакло Вијеће министара” (Pinder, 2003, str. 8–9).

О проблемима између суверениста и евроинтегралиста и сложености изградње Европске уније Desmond Dinan пише: „Тензије између међувладиног типа односа (традиционална врста односа међу државама) и наднационалности (преноса националне суверености), од почетка је прожимала Европску унију. Ипак, међувладини односи и наднационалност нису непомирљиви; у свакодневном функционисању Европске уније они се пре допуњују него што се сукобљавају. Такође, временом однос између међувладиних елемената и наднационалности није остао статичан. Комисија је током година стекла додатне наднационалне надлежности, међутим њен утицај у ЕУ и растао је и опадао (тренутно опада). Министри влада које су представљене у Савету пристаће да буду надгласани, у области јавне политике, међутим, законодавство Европске уније ретко се усваја уколико постоје јаке националне резерве, посебно од стране великих држава чланица. Европски савет, посебни ентитет састављен од националних лидера и председника Комисије, данас је најмоћније тело у ЕУ. Европски парламент је све моћнији, али је поступање његових чланова мотивисано како националним, тако и наднационалним интересима” (Dinan, 2009, str. 18).

Конституционализација Европске уније није била једноставан и лак процес. Успостављање правног оквира, институција и праксе Европске уније подразумијевало је примјену логике консочијализма. А она се, како наводи Rudy Andeweg, своди на то да „елите избјегавају доношење одлука већином, умјесто тога, оне настоје да превазиђу политике сукоба путем компромиса и споразума” (Andeweg, 2000, str. 511). Усаглашавање интереса политичких елита држава које су формирале данашњу Европску унију био је дуг процес који и данас траје. Он има неколико изузетно важних аката који су обликовали данашњу Европску унију онаквом каква она јесте.

Све је почело 1951. године у Паризу када је основана Европска заједница за угаљ и челик. Затим се уговорима из Рима (1957) оснивају Европска економска заједница и Европска заједница за атомску енергију. Заједничке пољопривредне политике покренуте су 1962. године, да би шест година касније (1968) била остварена царинска унија између тадашњих чланица. Седамдесетих година се покреће координација спољне политике држава чланица (1970), оснива се Европски савјет (1975) и покреће Европски монетарни систем (1979). Половином осамдесетих година (1986) покренут је програм остваривања јединственог тржишта и проширења надлежности Заједнице на области заштите

животне средине, економске и социјалне кохезије, политике истраживања и технологије и социјалне политике. Крајем осамдесетих година (1989) проширују се надлежности Комисије у политици конкуренције. У периоду деведесетих и почетка двијехиљадитих година донесени су неки од најважнијих аката Европске уније. Уговором из 1992. године формирана је Европска унија (умјесто дотадашње Европске заједнице), чиме је створена економска и монетарна унија са заједничком спољном и безбједоносном политиком, а покренута је међувладина сарадња у области правосуђа и унутрашњих послова. У Амстердаму је 1997. године потписан уговор којим су, слично претходним актима, надлежности Европске уније проширене на неке области правосуђа и унутрашњих послова, а успостављен је крајњи рок за успостављање „зоне слободе, безбједности и правде”. Двије године касније (1999) покренута је заједничка валута (евро). Уговором из Нице 2001. године реформисане су институције и процедуре одлучивања у Европској унији. Годину дана касније (2002), почела је са радом Конвенција о будућности Европе која је 2003. године поднијела нацрт Уговора о Уставу Европске уније. До данас Европска унија није усвојила Устав већ функционише на низу аката, од којих су најважнији подбројани у овом пасусу (наведени акти и закључци примарно су изведени из следећих извора: Dinan (2009) и Pinder (2003)).

Европску унију тренутно чини 27 држава (Уједињено Краљевство – Велика Британија и Сјеверна Ирска, као некада 28 чланица, иступила је званично из Европске уније 31. 01.2020.). Европска унија има јединствен политички систем: „У различитим дијеловима ЕУ-а постоји седам еуропских институција, седам тијела ЕУ-а и више од 30 децентрализованих агенција. Заједно раде на рјешавању питања од заједничког интереса за ЕУ и његове грађане. Кад је ријеч о управи, постоји још 20 агенција и организација ЕУ-а које обављају посебне правне функције и четири међуинституцијске службе које пружају подршку институцијама. Све те установе имају посебну улогу – од израде законодавства ЕУ-а и доношења политика до provedбе политика и рада на специјализираним подручјима као што су здравство, медицина, промет и околиш. На челу ЕУ-ове управе су четири главне институције које доносе одлуке. Следеће институције заједно одређују у којем ће се смјеру кретати политике ЕУ и имају различите улоге у законодавном поступку: Еуропски парламент (Bruxelles/Strasbourg/Luxembourg), Еуропско вијеће (Bruxelles), Вијеће Еуропске уније (Bruxelles/Luxembourg), Еуропска комисија (Bruxelles/Luxembourg/представништва диљем ЕУ-а), Њихов рад допуњују друге институције и тијела, међу којима су: Суд Еуропске уније (Luxembourg), Еуропска средишња банка (Frankfurt), Еуропски ревизорски суд (Luxembourg).

Институције и тијела ЕУ-а интензивно суратују с мрежом агенција ЕУ-а и организација из цијеле Еуропске уније. Главна функција тих тијела и агенција је provedба политика на терену”[4].

Дјеловање наведених институција, као уосталом и њихов наста-нак, прожети су логиком и институционалним механизмима консоцијацијске демократије. Вођени истраживањима Agenda Lijpharta који је први појаснио консоцијацијску димензију Еуропске уније (Lijphart, 2003, str. 102–105), новије генерације истраживача дале су додатни допринос изучавању Еуропске уније као консоцијацијски обликованог простора.

У том контексту Olivier Costa наводи да је „усвајање политичког пакта, односно Париског и Римског уговора, сличан процес постизању консоцијацијског споразума. Бројне историјске студије међувладиних преговора које су на крају довеле до усвајања кључних уговора такође су показале да су они били резултат компромиса између елита – у циљу заштите интереса „сегмената” које су представљали” (Costa, 2003, str. 8). Наведени закључци несумњиво одражавају логику консоцијацијске демократије – а то је постизање споразума елита подијељених сегмената с циљем заштите њихових интереса.

Matthijs Bogaards наводи да постоји вишедеценијска традиција консоцијализма у Европској унији, те да су државе чланице, на европском нивоу, еквиваленти сегментима подијељеног друштва на националном. Због тога је могуће пронаћи бројне елементе консоцијацијске демократије унутар Еуропске уније: „Два најмоћнија тијела за доношење одлука у ЕУ чине представници држава чланица: шефови влада у Европском савјету, министри у Савјету министара. Расподјела позиција и ресурса има тенденцију да буде пропорционална и свако одступање обично користи мањим и мање добростojeћим државама чланицама. Сегментна аутономија долази у облику државног суверенитета и принципа супсидијарности. Коначно, ревизије уговора захтијевају једногласност, Европски савјет тежи консензусу, док се гласање квалификованом већином примјењује у Савјету министара што захтијева подршку најмање 55% држава чланица које представљају најмање 65% становништва” (Bogaards, 2021, str. 4).

Поред аутора, који заступају став да је Европска унија консоцијацијски обликован простор, постоје аутори попут Andre Kaisera који овај простор другачије опoјмљују: „Упркос површној сличности са консоцијацијским системима, у ЕУ недостаје кључна варијабла: формирање стабилне велике коалиције која обухвата све институције

[4] https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/types-institutions-and-bodies_hr

укључене у доношење одлука. Оно што се на европском нивоу погрешно назива консоцијализмом најбоље се сматра међувлађизам” (Kaiser, 2002, str. 445).

Међутим, уз уважавање Kaiserovог тумачења, Европску унију ипак треба третирати као консоцијацијску демократију. У њој постоје паритет, вето, аутономија сегмената, а оно што би у државама биле „велике коалиције” у Европској унији су договори елита држава чланица – управо оно што Кајзер назив – међувлађизам. О томе колико је Европска унија консоцијацијска демократија у којој се баш кроз форму „међувлађизма” остварују интереси држава, говори неуспјех усвајања Устава Европске уније. То је био битан документ који је водио ка већој интеграцији Европске уније. Међутим, непостојање сагласности „свих” држава довело је до одбацивања овог документа. То иде у прилог нашој тези да је битно да Европска унија прихвати логику консоцијализма за Босну и Херцеговину, а посебно њене политичке елите. У плуралним условима једини исправан пут институционалне архитектуре Босне и Херцеговине је пут „консензуса свих”. То је логика остваривања европског заједништва на којем почива Европска унија.

О Босни и Херцеговини као консоцијацијској демократији прва је писала Мирјана Касаповић. Њена књига под називом „Босна и Херцеговина: подијељено друштво и нестабилна држава” (2005) незаобилазна је литература у истраживању облика владавине и политичког система Босне и Херцеговине. Користећи теоријске основе консоцијацијске демократије, које примарно дефинише Arend Lijphart. Мирјана Касаповић доказује консоцијацијски карактер уставности Босне и Херцеговине наводећи да она садржи територијалну аутономију сегмената, паритет у главним политичким институцијама, а да се гласање у Представничком дому државног парламента врши путем квалификоване већине уз постојање вета у Дому народа као механизма заштите сегмената подијељеног друштва (у случају Босне и Херцеговине то су три конститутивне нације: Бошњаци, Срби и Хрвати). Све то уз постојање „велике коалиције” коју чине национално-партијске лите Бошњака, Срба и Хрвата (Kasarović, 2005, str. 151–158).

Слично тумачење даје Горан Марковић који наводи: „Консоцијативна демократија је модел демократије којег већ Устав Босне и Херцеговине предвиђа као окосницу читавог политичког система. Уставни механизми којима се модел консоцијативне демократије уводи и реализује су: паритетан и пропорционалан састав политичких институција, консензус у одлучивању и право вета услучају прегласавања” (Marković, 2012, str. 237).

На први поглед Босна и Херцеговина испуњава све услове за остваривање успјешне консоцијацијске демократије, међутим, она је

умногоме нестабилна. Разлази су бројни, од непостојања базичног консензуса о државној заједници и политичком систему, до недоследне стратегије међународне заједнице (видјети детаљније у: Kasapović, 2005, str. 158–192). У овом и ранијим истраживањима (Simović, 2019, str. 145–191) заступамо став да је кључни проблем у томе што елите подијељеног друштва Босне и Херцеговине нису саме градиле своју консociјацијску уставност, већ је она производ иностраног интервенционизма. Босна и Херцеговина је, за разлику од Европске уније, добила „октроисану консociјацију”, што је теоријски и политички парадокс. О „октроисаном“ карактеру уставности Босне и Херцеговине и иностраном интервенционизму у процесу заустављања рата и конституционализације Босне и Херцеговине, те дометима те политике, писали су бројни аутори попут Мирјане Касаповић (2005), Милорада Екмеџића (2007), Николе Поплашена (2001, 2006), Николе Кољевића (2008а, 2008б), Сњежане Савић (1999), Радомира Нешковића (2013), Xaviera Bougarela (2004), Касима Бегића (1997), Горана Марковића (2012), Ненада Кеџмановића и Чедомира Антића (2016).

Њихова истраживања помогла су нам да изведемо властите закључке о консociјацијској стварности Босне и Херцеговине. На том трагу у ранијим истраживањима наводимо низ „теоријских аномалија” у процесу стварања (чини се прикладнијим термин „наматања”) институционализоване консociјације у Босни и Херцеговини: „Теоријска аномалија је та што је у троконститутивној Босни и Херцеговини успостављена двоентитетска федерална уставност. Тиме је остварено асиметрично рјешење које има посљедице у савременој политичкој пракси. Ово је било посљедица постизања Вашингтонског споразума, уграђеног у Дејтонски, који је био примарно војни споразум са циљем стварања јаке војне коалиције против Републике Српске. Тадашњи бошњачко-хрватски савез, усмјераван интересима иностраних актера и центара моћи у Загребу, омогућио је стварање асиметричног рјешења неповољног по Хрвате у Босни и Херцеговини. Даља теоријска аномалија је та што је овим споразумом и његовим рјешењима створен низ механизма консociјацијске демократије погодних за подијељена и постконфликтна друштва. У томе не би било ништа спорно да су ови механизми били производ воље елита све три конститутивне нације у Босни и Херцеговини. Међутим, то није био случај. Бошњачка политичка елита није жељела изградњу консociјацијских механизма дојећи се тираније мањине над већином, док су српске и хрватске политичке елите инсистирале на њима како би се онемогућила тиранија већине над мањином. Како су ови механизми дио интегралног споразума из Дејтона, а он опет производ иностраног интервенционизма и изнуђеног пристанка елита сувереног народа у Босни и Херцеговини, онда је и консociјација у њој без суштинског

консензуса. Консензус око државности и државног уређења елита подијељеног друштва је у основи консоцијализма. Како он не постоји у Босни и Херцеговини, онда је и њена демократска стварност теоријска аномалија. Посебну дозу теоријске девијантности у Босни и Херцеговини даје споразумом из Дејтона остварено постојање институције Високог представника. Ријеч је о иностраном фактору који у Босни и Херцеговини има квазисистемски карактер и могућност да делегитимише изборну и конституционалну вољу формално сувереног народа. Због тога не чуди што бројни аутори инсистирају на тези да је Босна и Херцеговина једна форма савременог „неопротектората” (Simović, 2019, str. 164)

Наведени цитат умногоме описује постојећа политичка и теоријска спорења. Она се огледају у сукобу између национално-партијских елита око политичког уређења Босне и Херцеговине, затим расправи између консоцијалиста и либерала о дOMETИМА консоцијацијског насупрот класичног представничког модела демократије, те, на крају, супротстављања политика суверениста насупрот глобалофилски оријентисаних елита које „призивају” даљи инострани интервенционизам с циљем остваривања својих интереса. Све ово оптерећује процес европских интеграција Босне и Херцеговине, који појашњавамо у наредном поглављу.

ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И НЕГИРАЊЕ ЛОГИКЕ КОНСОЦИЈАЛИЗМА

Босна и Херцеговина скоро двије деценије има званичне политике усмјерене ка европским интеграцијама. Она је 2003. године добила статус потенцијалног кандидата, да би 2008. године потписала Споразум о стабилизацији и придруживању, који је на снагу ступио 2015. године. У 2016. години Босна и Херцеговина је предала формални захтјев за чланство. Током 2019. године Комисија о захтјеву Босне и Херцеговине за чланство у Европској унији усвојила је 14 кључних приоритета које Босна и Херцеговина мора да испуни да би отворила преговоре о приступању Европској унији. Приоритети су подијељени у четири подручја: Демократија и функционисање институција, Владавина права, Основна права и реформа јавне управе. Дјелимично су испуњена тек три услова[5].

Питање уласка Босне и Херцеговине је чест предмет партијских злоупотреба. Ова је констатација постала опште мјесто у оцјени европског пута Босне и Херцеговине. Бошњачка политичка елита, невладине организације програђанске оријентације које подршку имају

[5] <https://bljesak.info/vijesti/bih-eu/bih-i-njezinih-14-prioriteta-sto-je-ispunjeno/357349>

углавном међу Бошњацима и дио званичника западних земаља, прије свега Европске уније, покушавају да путем реформи које су предвиђене за Босну и Херцеговину изврше уставне реформе које ће консоцијацијски и етнофедерално уређену Босну и Херцеговину учинити грађанском и централизованом државом. Најчешћа теза је да је оваква структура Босне и Херцеговине „нестабилна” и „нефункционална” те да је са њом немогућ европски пут Босне и Херцеговине. То може да се прочита из низа страначких документа већински бошњачких партија и иницијатива невладиних организација [6].

Doris Pack, некада извјештач Европског парламента за Босну и Херцеговину била је један од најупорнијих европских заговорника измјене дејтонске уставности Босне и Херцеговине. У том контексту она наводи сљедеће: „Структура је таква да је тешко да буде функционална. Мислим да се то мора што прије ријешити. Понекад ми се чини да сам ја једина особа која на то позива. Дејтон је тако компликован да је заиста тешко водити земљу” [7].

Према сазнањима и тумачењима Чедомира Антића и Ненада Кеџмановића, европском путу Босне и Херцеговине препрека је била кашњење у испуњавању њене обавезне сарадње са Хашким трибуналом: „Касније је напредовање ка ЕУ условљавано уставним реформама у циљу успостављања „функционалне државе”. Тај, као и захтјев да Босна и Херцеговина у ЕУ мора да говори само „једним гласом”, ишли су за тим да од Босне и Херцеговине направе централизовану државу, укину конститутивност народа у име грађанског друштва, редукују надлежности ентитета и прошире овлашћења заједничких органа” (Antić & Кеџмановић, 2016, str. 358).

Овакве политике дијела европских званичника, изразито подржавају бошњачке елите. Ненад Кеџмановић то оцјењује као „босански парадокс”, дајући сљедеће објашњење: „Парадокс је да БиХ уништавају баш Бошњаци, који, уз поједине изузетке међу Хрватима и још рјеђе међу Србима, једини желе да је сачувају. Баш из силне жеље да је комшијама наметну као јединствену и цијеловиту, читај унитарну и централизовану, провоцирају још већи отпор оног што код њих и без тога постоји, и који је сразмјеран жељи Срба и Хрвата да се територијално и државно више вежу за сународнике у сусједним ’матикама’ него једини са другима и са Бошњацима. Још већи парадокс је што при томе Бошњаци ништа нису учинили да их придобију него раде сасвим супротно. Србима непрестано оспоравају ентитетске надлежности

[6] <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2019/9/15/deklaracija-kojom-jesda-bacila-rukavicu-u-lice-mnogima>, <https://sdp.ba/upload/documents/publikacije/Dokumenti%20Kongresa%20-%20Final%20Web.pdf>

[7] <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Doris-Pak-za-promjenu-Dejtonskog-sporazuma/109690>

које су у Дејтону и сами потписали, а Хрватима равноправност у ентитету и заједничким органима гдје им, бројчаном доминацијом, они бирају националне представнике” (Кесмановић, 2017, стр. 10)

Ненад Кеџмановић наводи логику бошњачке политичке елите која је антиконсоцијацијска. Она се противи Уставу Босне и Херцеговине, али и консоцијацијској теорији која јасно каже да се са склоношћу „ка сурадњи вођа различитих сегмената популације умањује утјецај центрифугалних тенденција природних плуралном друштву” (Lijphart, 1992, стр. 9). Суштина је да бошњачка елита прихвати постојећу уставност и логику консоцијализма и тиме привуче српске и хрватске елите са којима би тиме створила релаксиранији однос и обезбједиле опстанак Босне и Херцеговине што је њихов национални циљ.

Међутим, ово није логика бошњачке политичке елите, па ни највећег дијела бошњачких интелектуалаца. Асим Мујкић сматра да „консоцијација није сретно рјешење за БиХ јер ће у њој грађани бити несрећни. Консоцијација једино може задовољити интересе етноолигархија, док ће се код грађана и даље подгријавати осјећаји страха, што ће се верифицирати на сваком наредним изборима” (Sarajlić, Mujić, Ćurak, 2007, стр. 57). У својој критици консоцијацијске демократије у Босни и Херцеговини, Здравко Гребо иде и корак даље наводећи да и само проблематизовање консоцијацијске демократије значи, у својој суштини, негирање или „разарање” Босне и Херцеговине (Status, 2006, стр. 190–191). На трагу поменутих аутора, Мерима Чолакхоџић наводи: „Босна и Херцеговина се јесте определијелила за евроатлантски пут, али се исто тако није определијелила да начин свог уређења и природу функционисања прилагоди земљама Европске уније, односно да у њиховим примјерима тражи одржива и концизна рјешења уставноправног поретка” (Čolakhodžić, 2017, стр. 89). У даљем тексту, Чолакхоџић додаје: „Начин доношења одлука у односу на било коју врсту активности у овом процесу је консензус. У овом смислу се може говорити о институционалној блокади Босне и Херцеговине. За једну тако сложено уређену државу није реално за да ће се консензусом доћи до усаглашеног става, нарочито када су у ланцу цјелокупног процеса институције које једне другима оспоравају надлежности и дјелокруг, што се види на примјеру надлежних федералних институција и десет кантоналних институција, које дају одговоре на питања у области образовања или здравства, а свака од њих је донијела прописе који на различит начин дефинишу ове области” (Čolakhodžić, 2017, стр. 89–90).

Из наведених промишљања бошњачких интелектуалаца, као и из програма већински бошњачких странака, изјава дијела европских званичника и иницијатива доминантних организација цивилног друштва у Босни и Херцеговини, могуће је закључити да је њихова основна теза

да су механизми консоцијацијске демократије и сложена етнофедерална структура Босне и Херцеговине главни кривци за неостваривање услова Босне и Херцеговине за улазак у Европску унију. Њихове тезе демантују логика политичких односа у Европској унији и њени конституционални акти који су прожети консоцијализмом, а посебно консоцијацијски и етнофедерално обликована Белгија, у чијем се Бриселу налази сједиште највећег броја европских институција. Федерално је уређена и Њемачка, као политички и економски најснажнија чланица Европске уније. То значи да консоцијализам и федерализам нису препрека стабилности и функционалности. Историја постдејтонске Босне и Херцеговине је показала да је њену нестабилност пројектовала осовина – бошњачка политичка елита – инострани актери, који из својих геополитичких интереса желе централизовану Босну и Херцеговину. Овако симплификован закључак посљедица је истраживања постдејтонске Босне и Херцеговине и пројекција криза у њој од стране горенаведене „антиконсоцијацијске осовине”. Кризе су умногосте настале дјеловањем високих представника који су „овлашћењима из Бона” добили могућност да доносе законе умјесто државног парламента, те да смјењују легитимно изабране представнике.

Иако је фокус овог рада на прихватању логике консоцијализма као основе из које ће бити изграђен европски пут Босне и Херцеговине, треба поменути да се застој евроинтеграција дешава, умногосте, због немарности дијела политичких елита, одсутству њихове жеље да проведу реформе у области владавине права, јавне управе, те да изврше усклађивање властитих са стандардима Европске уније. Ово је озбиљан проблем који захтијева посебну анализу и рад.

ЗАКЉУЧАК

Консоцијацијска демократија није никакав утопистички „изум” свијета науке о политици. Она је конкретан рјешење за остваривање механизма заштите интереса подијељених група унутар плуралних друштава. Њени критичари кажу да се „заштитом права група урушавају или стављају у ”други план” права појединаца”. То је дјелимично тачно. Апсолутну већину у плуралним друштвима чине припадници група према којима се оно дијели (расне, вјерске, националне и сл. групе). Међутим, они желе да се њихова индивидуална права штите и кроз њихова групна. Да није тако не би давали легитимитет својим партијским елитама, израслим управо на темељу плуралности одређеног друштва. Консоцијацијска демократија се показала као добар институционални механизам за спречавање или заустављање ратних сукоба (Босна и Херцеговина и Сјеверна Ирска су добри примјери тога). У зависности од плуралности друштва и начина настанка институционализоване консоцијацијске демократије, зависиће и „баланс између

појединачних и колективних права”. Ниво политичке писмености, културе, институционализованости партија и аутономности државе, такође су бити чиниоци у обликовању нивоа демократичности друштва и државе.

Због свега наведеног консочијацијска демократија је добила и вриједоносну димензију. Она се огледа у чињеници да је постала средство за спречавање конфликта и њихово заустављање у бројним плуралним друштвима. Усљед модернизације некада традиционалних друштава, њихове политичке ресочијализације, великих миграција и измјена демографске слике бројних држава свијета, као и усљед промјена у систему међународних односа, долази до усложњавања друштвених и политичких процеса у њима. Оваква атмосфера у савременом свијету довела је до интензивнијег политичког и научног интересовања за консочијацијску демократију. Све су то одговарајући аргументи који иду у прилог тези о неопходности прихватања логике консочијализма и децентрализованог политичког система у Босни и Херцеговини.

ЛИТЕРАТУРА

- Andeweg, R.B. (2000). Consociational Democracy. In: *Annual Review of Political Science*. 6. Available at Consociational Democracy | Annual Review of Political Science (annualreviews.org)
- Antić, Č., Kecmanović, N. (2016). *History of the Republic of Srpska*. Beograd/Banja Luka: Nedeljnik/Službeni glasnik Republike Srpske. [In Serbian]
- Begić, I.K. (1997). *Bosnia and Herzegovina from the Vance Mission to the Dayton Agreement (Bosnia and Herzegovina from the Vance Mission to the Dayton Agreement)*. Sarajevo: Bosanska knjiga i Pravni centar Fonda otvoreno društvo Bosna i Hercegovina. [In Serbian]
- Bogaards, M. (2021): *The European Union: Consociational Past, Centripetal Future?* In: *Journal of Representative Democracy*. Routledge.
- Bugarel, K. (2004). *Bosnia: Anatomy of War*. Beograd: Fabrika knjiga. [In Serbian]
- Čolakhodžić, M. (2017). *The process of European integration - Bosnia and Herzegovina between the institutional blockade and the European path*. Kiseljak: „CEPS – Centar za poslovne studije“. [In Serbian]
- Costa, O. (2003). *The European Union as a Consociation? A Methodological Assessment*. In: *West European Politics*. Routledge.
- Dinan, D. (2009). *An ever-closer Union: an introduction to European integration*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]

- Ekmečić, M. (2007). *The long movement between slaughter and plowing: the history of the Serbs in the New Century*. Beograd: Zavod za udžbenike. [In Serbian]
- Furnivall, J.S. (1948). *Colonial Policy and Practice: A Comparative Study of Burma and Netherlands India*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kaiser, A. (2002). *Alternation, Inclusion and the European Union*. In: *European Union Politics*. SAGE.
- Kasapović, M. (2005). *Bosnia and Herzegovina: a divided society and an unstable state*. Zagreb: Politička kultura. [In Serbian] [In Croatian]
- Kecmanović, N. (2017). *Chronicle of an impossible state*. Beograd: Catena Mundi. [In Serbian]
- Koljević, N. (2008). *Creation of the Republic of Srpska, diary 1993-1995 - first book*. Banja Luka: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Koljević, Nikola (2008). *Creation of the Republic of Srpska, diary 1993-1995 - second book*. Banja Luka: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Lijphart, A. (1992). *Democracy in plural societies*. Zagreb: Globus. [In Croatian]
- Lijphart, A. (2003). *Models of Democracy: Forms and Performance of Government in Thirty-Six Countries*. Podgorica: CID. [In Serbian]
- Marković, G. (2012). *Bosnia and Herzegovina federalism*. Sarajevo: Službeni glasnik, Beograd i Magistrat. [In Serbian]
- Nešković, R. (2013). *An unfinished state*. Sarajevo: Fridrih Ebert Stiftung. [In Serbian]
- Pinder, J. (2003). *European Union*. Sarajevo: Šahinpašić. [In Serbian]
- Poplašen, N. (2001). *Demolition of Dayton*. Banja Luka: LIDJ. [In Serbian]
- Poplašen, N. (2006). *About Dayton politics*. Istočno Sarajevo. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. [In Serbian]
- Sarajlić, E. (voditelj razgovora). (2007). Mujkić, Asim i Ćurak, Nerzuk (sagovornici) – *Tunnels without light* In: Status, magazine for political culture and social issues. Mostar: Dijalog. [In Serbian]
- Simović, V. (2018). *The logic of anti-consociationalism and constitutional one-sidedness in Bosnia and Herzegovina (1990–1995)*. In: *Collection of papers presented at the scientific conference with international participation "(Re) construction of social reality*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka. [In Serbian]
- Simović, V. (2019). *People, parties and democracy in Bosnia and Herzegovina*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka. [In Serbian]

Status, a magazine for political culture and social issues (2004– 2013). Mostar: Dijalog. [In Serbian]

Интернет извори:

Available at https://european-union.europa.eu/institutions-law-budget/institutions-and-bodies/types-institutions-and-bodies_hr (Pristupljeno 07. 01. 2022. u 10.01)

Available at <https://mondo.ba/Info/Politika/a1021893/Indeks-demokratije-BiH-na-101.-mjestu-medju-167-zemalja.html> (Pristupljeno 08. 01. 2022. u 11.06)

Available at <https://www.nezavisne.com/novosti/bih/Doris-Pak-za-promjenu-Dejtonskog-sporazuma/109690> (Pristupljeno 11. 02. 2022. u 14.22)

Available at <https://bljesak.info/vijesti/bih-eu/bih-i-njezinih-14-prioriteta-stoje-ispunjeno/357349> (Pristupljeno, 08. 01. 2022. u 16.52)

Available at <https://balkans.aljazeera.net/opinions/2019/9/15/deklaracija-kojom-je-sda-bacila-rukavicu-u-lice-mnogima> (Pristupljeno 10. 01. 2022. u 11.22)

Available at <https://sdp.ba/upload/documents/publikacije/Dokumenti%20Kongresa%20-%20Final%20Web.pdf> (Pristupljeno 12. 01. 2022 u 14.43)

Vlade Simovic

University of Banja Luka

Faculty of Political Science

Study program of political sciences

Department of Political Science

Banja Luka (Bosnia and Herzegovina - Republika Srpska)

**EUROPEAN INTEGRATION OF BOSNIA AND
HERZEGOVINA AND THE LOGIC OF CONSOCIALISM**

Abstract: *The subject of research in this work is the scope of consociational democracy on the example of the European integration of Bosnia and Herzegovina. The logic of consociational democracy is in the mutual respect of the segments of a divided society and the construction of mechanisms to prevent the "tyranny of the majority" over numerically smaller groups. History shows that consociational instruments maintain the state of peace and democracy in divided and post-conflict societies. The European Union and Bosnia and Herzegovina are areas that prove this. Therefore, accepting the logic of consociationalism is an appropriate choice in the context of the European integration of Bosnia and Herzegovina. This would not be questionable if some actors in Bosnia and Herzegovina and the European Union did not insist on changing the existing consociational political system of Bosnia and Herzegovina. It is paradoxical that in the negotiation process of European integration, anti-consociationalist policies are often advocated for the reorganization of Bosnia and Herzegovina with the aim of "harmonizing" it with the European Union, which is maintained and united precisely on the logic of consociationalism.*

Keywords: *Plural societies, consocial democracy, ethno-federalism, the European Union and Bosnia and Herzegovina*

PROTIVRJEČNOST GRAĐANSKOG I ETNIČKOG U DEJTONSKOM SPORAZUMU

Rezime: *Predmet naše analize je građanska i etnička komponenta u Dejtonskom sporazumu koje ćemo posmatrati prvo kao odvojene kategorije, a zatim njihov međuučicaj i protivrječna ishodišta njihovog prožimanja. Metodski pristup temi naše analize podrazumijeva nekoliko aspekata kao što su: istorijski, formalno-pravni, pravno-dogmatski, analizu sadržaja i uporedni. Rezultati naše analize treba da nam pokažu da li je moguća koegzistencija etničkog i građanskog, kakvi procesi nastaju u njihovom međuodnosu i kakvo je krajnje ishodište u smislu uticaja na politički sistem Bosne i Hercegovine. Analiza ove teme treba da nas dovede do spoznaje da li su etničko i građansko prirodne kategorije, karakteristične za Bosnu i Hercegovinu, koje proizilaze iz njenog istorijskog nasljeđa ili su kategorije nametnute od strane međunarodnih faktora.*

Ključne riječi: *građansko, etničko, BiH, Dejtonski sporazum*

УВОД

Pojam protivrječnost iz naslova uzimamo uslovno, jer polazimo od stava da u odnosima građanskog i etničkog može biti saglasnosti. Nužno je da analizi ove teme prethodi pojmovno definisanje građanskog i etničkog i određivanje društvene lokacije u kojoj se ovi pojmovi prepliću. U strukturi društva i države i istorijskim procesima njihovog nastanka i razvoja, nacija predstavlja suštinski pojam naše analize. Definisanjem prethodnih termina i određivanjem razlika između njih, lakše ćemo analizirati predloženu problematiku. Bosna i Hercegovina ima mnogih specifičnosti u samom nastanku pod uticajem međunarodne zajednice, kao i u tumačenju okolnosti pod kojima je nastala. Još jedan kuriozitet je sam Ustav Bosne i Hercegovine koji je sadržan u Opštem okvirnom sporazumu za mir u BiH kao Anex IV. Ustav Bosne i Hercegovine u ovom radu ćemo posmatrati kroz prizmu građanske i etničke komponente i njihove uzajamne povezanosti i protivrječnosti. Dejtonskim sporazumom je učinjen napor da se i jedna i druga komponenta izbalansiraju.

^[1] helena.krnetic@yahoo.com

METODOLOGIJA I PREGLED LITERATURE

U analizi ove teme koristili smo tri osnovna metoda pristupa: deduktivni, induktivni i sistemski, sa svrhom da u postojećoj naučnoj teoriji identifikujemo relevantna naučna saznanja o naciji i njenom etničkom i građanskom sadržaju. U navedenom kontekstu koristili smo konkretne metode: uporedni metod za spoznaju suprostavljenih teorijskih stajališta; istorijski metod za spoznaju procesa koji su doveli do savremenih realiteta građanskog i etničkog; pravne metode (formalno-pravni i dogmatski) smo koristili u analizi normativnog sadržaja Dejtonskog sporazuma, posebno njegovog Aneksa 4. (Ustava BiH), i analizu sadržaja za spoznaju akata koji su prethodili Dejtonskom sporazumu. U radu ćemo koristiti različite izvore za iscrpnu analizu navedene problematike. Izvore možemo podijeliti u dvije grupe. Jedna grupa jesu pravna dokumenta kao što je Ustav BiH, odluke Ustavnog suda i dr. U drugoj grupi izvora koristićemo naučne radove autora kao što su Trnka (2006), Lijphart (1992), Hejvud (2004), Hobsbawm (1993), Smith (1991).

ODNOS ETNIČKOG I GRAĐANSKOG U SADRŽAJNOJ VRIJEDNOSTI NACIJE

Kod određivanja odnosa građanskog i etničkog u sadržajnoj vrijednosti nacije potrebno je sagledati osnovne aspekte njenog poimanja. Nacija spada u „složene pojave na koje utiče zbir kulturnih, psiholoških i političkih činilaca” (Hejvud, 2004, str. 205). Prema navedenom, naciju je moguće posmatrati sa kulturnog, političkog i psihološkog aspekta (Hejvud, 2004, str. 205). U kulturnom smislu nacija podrazumijeva grupu koja je povezana materijalnim i nematerijalnim kulturnim nasljeđem, jezikom, vjerom, tradicijom i istorijom. Prema psihološkom aspektu „nacija je grupa ljudi koje odlikuje međusobna odanost, odnosno privrženost u vidu patriotizma” (Hejvud, 2004, str. 205). U političkom smislu predstavlja grupu koja sebe doživljava kao „prirodnu političku zajednicu” koja se može posmatrati i kroz težnju za uspostavljanjem ili očuvanjem države, a može i da „dobije i oblik građanske svesti” (Hejvud, 2004, str. 205). Benedikt je predložio definiciju nacije u antropološkom smislu, gdje se ona određuje kao „zamišljena politička zajednica, i to zamišljena kao istovremeno inherentno ograničena i suverena”, zamišljena je u smislu da se nikad neće upoznati svi pripadnici jedne nacije (Benedikt, 1998, str. 17), ona je „suverena jer se pojam pojavio onda kad su prosvjetiteljstvo i revolucija razbili legitimitet hijerarhijskog dinastijskog kraljevstva koje vlada po milosti božijoj” (Benedikt, 1998, str. 18), sa ovim su nacije težile slobodi, odnosno ukoliko njima upravlja Bog da to bude bez posredovanja, simbol toga je suverena država (Benedikt, 1998, str. 18). Etnička grupa se posmatra kao grupa ljudi koja ima uvjerenje u zajedničko porijeklo, a imaju i zajednički kulturni i istorijski identitet (Hejvud 2004, str. 205). Etnička grupa se može odrediti i kao grupa koja

živi na jednoj teritoriji, ali se očito razlikuje po nekim karakteristikama od drugih grupa koje su nastanjene na tom prostoru (Hobsbawm, 1993, str. 18-19). Etnička grupa u svojoj osnovi ima i vjersku dimenziju, koja predstavlja specifičnost u odnosu na druge grupe. Građanski elementi nacije obuhvataju „zajednicu zakona i institucija, izraženu u jednoj jedinoj političkoj volji, jednakim pravima za pripadnike nacije i zajedničkim vrijednostima, tradicijama i osjećajima koji ljude međusobno povezuju. Etnički se identitet temelji se na ideji istog porijekla ili, tačnije, percipiranog porijekla, pri čemu se ljudi doživljavaju kao jedan narod” (Smith, 1991, str. 144). Građanski identiteti obuhvataju civilne vrline i stavove/sadržaje koji su u skladu sa liberalno-demokratskim vrijednostima (Mirović, 2008, str. 1411). Kada se građanski identitet posmatra kroz liberalno-demokratsku^[2] premisu onda se pojedinac posmatra kao politički subjekt i ima određenu ulogu u učestvovanju i oblikovanju političkog procesa u smislu opšteg dobra (Mirović, 2008, str. 1411). Građanin je nosilac svojih građanskih i političkih prava i sloboda, učestvuje u političkom procesu bez obzira koje je etničke ili vjerske pripadnosti (Mirović, 2008, str. 1411-1412). U tom smislu građanski identitet je čisto politička kategorija, dok nacija i etnički identitet to nisu – oni su i nešto više od toga (Savanović, 2019, str. 24-25). Odnos između građanskog i etničkog identiteta je često u višenacionalnim državama razlog podjela, iako građanski identitet može da funkcioniše uporedo sa etničkim. „Ljudi iz različitih nacionalnih grupa će dijeliti privrženost društvu ako ga shvate kao kontekst unutar kojeg mogu njegovati svoj nacionalni identitet, a ne biti podređeni” (Kymlicka & Opalski, 2001, str. 221). Naciju poimamo kao političku zajednicu koja nastoji da se ostvari kroz organizaciju države i ona obuhvata i kulturološke, etničke i građanske sadržaje. Pitanje odnosa građanskog i etničkog je od naročitog značaja za Bosnu i Hercegovinu, kao i istorijske pretpostavke ove problematike..

BOSNA I HERCEGOVINA I DEJTONSKI MIROVNI SPORAZUM

U Bosni i Hercegovini je još u XIX vijeku priznata etnička komponenta kroz politički subjektivitet vjerskih zajednica - zajednica islamske vjere, zajednica hrišćanske vjere sa pripadnicima pravoslavne i katoličke. Tadašnji suveren turske države, čiji je Bosna bila integralni dio, donio je odluku – zakon (hatiserif) 1865. godine kojom je definisao da u sastavu

^[2] Karakterističan pristup u liberalnim političkim teorijama, naročito onim kontraktualističkim, je da se politička zajednica shvata kao „ugovorna” - ona koja nastaje nekom vrstom „društvenog ugovora” između aktera koji ju kreiraju. Kontraktualizam podrazumijeva saglasnost i pristanak koji su bazirani na slobodnoj odluci i političkoj volji. U tom smislu etnički kriterij ne može biti mjerodavan, jer on nije voluntaristički, već je naprosto datost – nešto što jeste ili nije i ne može biti odabrano. Radikalni primjer ovog stanovišta ide do ekstrema da etničku i nacionalnu odredbu u imenu država („Republika Srbija”, „Srpska republika”, „Francuska republika” itd.) smatra „kontradikcijom u terminima” jer se na republiku može dati politička saglasnost, ali ne i na srpstvo, francuzstvo itd. (Savanović, 2019, str. 152-153)

tadašnjih organa vlasti uprave i sudova treba biti zastupljenost muslimana i hrišćana. Ovo ukazuje da je i Turska država priznala postojanje tri etničke zajednice u kojima je vjera bila dominantni sadržaj njihovog identiteta i njihovo pravo da po toj osnovi budu zastupljeni u organima vlasti. Za vrijeme Austrougarske uprave pod Bosnom, početkom XIX vijeka, tri etničko-vjerske zajednice su se transformisale u tri nacionalne zajednice i organizovale se u nacionalne političke partije. Srpska narodna organizacija osnovana je 1907. godine, Hrvatska narodna zajednica 1908. godine, a Muslimanska narodna organizacija 1906. godine. U vrijeme izbora za Bosanski sabor, koje je Austrougarska sprovela 1910. godine (nakon aneksije), definisane su izborne kurije srpska, katolička, islamska i jevrejska. U navedenim izborima priznate su tri etničke zajednice i njihove političke nacionalne organizacije, političke partije. Iako je istorijsko nasljeđe, na neki način, zajedničko za tri etničke zajednice njihov odnos prema državnosti Bosne i Hercegovine bio je različit i često međusobno isključiv. Bošnjačka politička elita smatra i istrajava na stanovištu da BiH nastavlja svoj državni kontinuitet od srednjeg vijeka, sve do sadašnjeg vremena. Srpska politička elita smatra da je BiH nastala na temelju Dejtonskog sporazuma i da ne postoji istorijski kontinuitet državnosti Bosne i Hercegovine. Republika Srpska je unijela svoj subjektivitet (osnovana 9. januara 1992. godine) i zajedno sa Federacijom BiH (osnovana 18. marta 1994. godine) stvorila državnu zajednicu Bosnu i Hercegovinu.

Zbog specifičnog istorijskog nasljeđa i stvaranja njene državnosti Bosna i Hercegovina nema jednu političku zajednicu kao građansku naciju, nego je stanovništvo BiH sastavljeno od pripadnika tri etničke nacije (Srba, Bošnjaka i Hrvata) i ostalih. Bosna i Hercegovina u temelju svoje državnosti ima zajedničku i nedjeljivu suverenost tri etničke nacije Srba, Hrvata i Bošnjaka.

Početak devedesetih godina svaka od ovih grupa formirala je svoje nacionalne političke pokrete. Prva je osnovana Stranka demokratske akcije, 26. maja 1990. godine, a definisali su je kao „Politički savez građana Jugoslavije koji pripadaju muslimanskom kulturno-povijesnom krugu, kao i drugih građana Jugoslavije koji prihvataju program i ciljeve Stranke” (Zvanična internet stranica SDA). U vrijeme kad je osnovana SDA na snazi je bio Zakon o udruživanju građana koji je zabranjivao političko organizovanje na nacionalnoj osnovi. Zakon o zabrani nacionalnog organizovanja na političkoj osnovi je stavljen van snage odlukom Ustavnog suda BiH, 29. marta 1990. godine. Poslije toga se formirala Srpska demokratska stranka (SDS) 12. jula 1990. godine, jer je poništenjem dijela odredbi omogućeno da se koristi nacionalni prefiks u imenu stranke (Zvanična internet stranica SDS-a). Posljednja se formirala Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), 18. avgusta 1990. godine (Zvanična internet stranica HDZ-a). Formirali su se politički pokreti po nacionalno-etničkoj liniji. Svaka od navedenih stranaka

imala je svoju viziju političko-pravnog uređenja budućeg državnog entiteta, koje su bile izvor nerazumijevanja i težeg budućeg funkcionisanja. Tri nacionalne političke partije su, zbog velike podrške (preko 2/3), djelovale kao nacionalni pokreti predstavljajući vitalne interese nacija kao cjelina. U ovom kontekstu najspornije pitanje bilo je rastakanje Jugoslavije i status Bosne i Hercegovine u ovim događajima. Bošnjaci i Hrvati su, u periodu 1990-1991. godine, zastupali politiku da Bosna i Hercegovina treba biti samostalna i nezavisna država kao Hrvatska, Slovenija i Makedonija. Srbi su zastupali politiku da BiH treba da ostane u sastavu Jugoslavije kao federalna jedinica, kako je bilo u prethodnom periodu. Formalno i jedni i drugi i treći preferirali su građanski koncept iza koga se krio nacionalni interes. „Građanska” nezavisna BiH bi u suštini bila država sa dominacijom brojnije nacije nad drugim nacijama, jer ona nacija čiji pripadnici čine preko 50% stanovništva može da, kroz građanski koncept, vrši hegemoniju nad drugim nacijama. „Građanska” Jugoslavija, bez Hrvatske, Slovenije i Makedonije zbog brojnosti bi, u suštini, bila država sa dominacijom Srba. Politički sukob se transformisao u oružani koji je trajao od 1992. do 1995. godine, kada je okončan potpisivanjem Dejtonskog mirovnog sporazuma. Iza proklamovanih građanskih vrijednosti uvijek je na prostoru BiH u pozadini bila borba za nacionalne interese. Prevazilaženje protivrječnosti nacionalno-etničkog i građanskog postalo je glavno pitanje organizovanja i funkcionisanja Bosne i Hercegovine. Donošenjem Ustava, aneksom IV Dejtonskog mirovnog sporazuma, BiH je dobila novu političku i teritorijalnu organizaciju, koja se sastoji od dva entiteta i Distrikta Brčko, sa dominantnim etničkim elementom organizovanja. Dejtonska BiH je u velikoj mjeri izvedena na etničkoj osnovi. S obzirom na to da je sastavljena od dva entiteta, autori navode da je jako teško odrediti sam oblik organizacije BiH, jer se može posmatrati kao „federacija, konfederacija, konfederalno-federalni savez, asimetrična federacija-konfederacija ili unija. Sve zavisi od raspodjele nadležnosti Bosne i Hercegovine i entiteta” (Kuzmanović, 2004, str. 397-398).

U Preambuli Dejtonskog mirovnog sporazuma za nosioce suverenosti su određeni konstitutivni narodi – Bošnjaci, Hrvati i Srbi. Termin konstitutivni narodi je uveden u Ustav BiH, a najčešće se ne koristi kao ustavna kategorija u drugim ustavima. „U dosadašnjem ustavnom razvoju Bosne i Hercegovine i Federativne Jugoslavije ovaj termin je upotrebljavan u političkoj nauci i praksi, ali nije korišten kao ustavna kategorija” (Trnka, 2006, str. 177). Prema ovom modelu vlast je organizovana prema etničkom principu, a konstitutivni narodi su određeni kao etničke zajednice. Po logici ovog principa etničke zajednice funkcionišu sa određenim suverenitetom, koji crpe iz Preambule Anexa IV. „Istina je da se u Ustavu BiH, koji je najkraći ustav na svijetu, konstitutivnost naroda propisuje kao princip i norma samo u preambuli, ali je istina i to da su konzekvence ovog principa

razvijene i u drugim ustavnim odredbama Ustava” (Trnka, 2000, str. 45). Analizirajući Preambulu vlast BiH izvorno proizlazi iz „konstitutivnosti građana; konstitutivnosti Bošnjaka, Hrvata i Srba; položaja pripadnika ostalih naroda kao i onih koji se ne žele nacionalno izvještavati” (Trnka, 2006, str. 177). Primat je na nacionalnom modelu organizovanja vlasti, pa tek onda na građanskom.

U ustavnopravnoj teoriji postoje dva glavna stanovišta o nosiocima suvereniteta u BiH, po prvom suvereni su konstitutivni narodi u smislu etničkih zajednica (Pobrić, 2000, str. 111; Miljko, 2006, str. 227) po drugom suvereni su građani, konstitutivnost naroda je kolektivno pravo koje se može tumačiti kao uže i šire (Trnka, 2006, str. 177–178). Uže je u smislu suverenosti, pravo naroda se posmatra kao kolektivno pravo, a šire je u smislu nacionalnog identiteta koji je individualno pravo (Trnka, 2006, str. 177–178). Konstitutivni narodi kao i građani u BiH, prema Ustavu, ravnopravni su u vršenju vlasti i svi jednako učestvuju u vršenju vlasti. Bosna i Hercegovina u temelju svoje državnosti ima zajedničku i nedjeljivu suverenost tri etničke nacije Srba, Hrvata i Bošnjaka. Iz ove suverenosti proizašao je princip konsenzusa, bez preglasavanja, što znači da predstavnici dvije nacije ne mogu preglasati predstavnika treće, ali isto tako predstavnici jedne nacije ne mogu djelovati izdvojeno bez predstavnika druge dvije nacije. Prema modelu Lajpharta najprihvatljiviji model demokratije za podijeljena društva jeste konsocijacijski, jer u konsocijaciji je primarna ravnopravnost društvenih segmenata, a na drugom mjestu je ravnopravnost pojedinaca (Lijphart, 1992, str. 54–55). „Odluke u konsocijativnoj demokratiji nastaju kao rezultat pregovora i sporazuma segmentarnih (u slučaju Bosne i Hercegovine, nacionalnih) političkih elita” (Marković, 2016, str. 87). Bosna i Hercegovina je organizovana po principu konsocijativne demokratije (Savanović, 2012, str. 29–30). Mada, Bosna i Hercegovina nema u potpunosti „čist” model konsocijativne demokratije, jer izabrani predstavnici na političkim funkcijama treba da budu birani i po drugim kriterijumima kao što su klasno-socijalni, ideološko-politički i tako dalje (Marković, 2016, str. 93). Ideja je bila da se etnička i građanska komponenta u Dejtonskom sporazumu istovremeno dopunjuju i prožimaju, ali nerijetko se pojavljuju kao protivrječne kategorije. To se jasno može vidjeti na analizi ključnih ustavnih rješenja.

ANALIZA: ETNIČKO VS GRAĐANSKO U USTAVU BIH

Ustav BiH u gotovo svim ključnim članovima koji kreiraju arhitekturu političkih institucija BH eksplicitno prepoznaje etničku komponentu, kako u smislu konstituisanja institucije, naime njenog sastava, tako i u smislu donošenja odluka. U Parlamentarnoj skupštini BiH etničko i građansko su izbalansirani kroz Dvodomni parlament. Dvodomnost sama po sebi ne znači i konsocijativnost zasnovanu na etničkom kriteriju, ali u BiH je to slučaj jer

je snažno podržana etničkim kriterijima kod izbora i donošenja odluka.[3] Najočitiye se to vidi u definisanju sastava i mehanizama odlučivanja Doma naroda (Ustav BiH, čl. IV, 1.) gdje se kaže da je Dom naroda sastavljen od 15 delegata s eksplicitno definisanim etničkim principom: „pet Srba”, „pet Hrvata” i „pet Bošnjaka”.

Isto važi i za procedure: (Ustav BiH, čl. IV, 3d) kaže: „sve odluke u oba doma donose se većinom glasova onih koji su prisutni i glasaju. Delegati i članovi će ulagati najveće napore kako bi većina uključivala najmanje jednu trećinu glasova delegata ili članova sa teritorije svakog entiteta. Ukoliko većina ne uključuje jednu trećinu glasova delegata ili članova sa teritorije svakog entiteta, predsjedavajući i njegovi zamjenici će, radeći kao komisija, nastojati da u roku od tri dana od glasanja postignu saglasnost”.

U Domu naroda Parlamentarne skupštine BiH ustavna odredba predviđa mogućnost zaštite vitalnog nacionalnog interesa, kroz entitetski veto. „Ukoliko ta nastojanja ne uspiju, odluke će se donijeti većinom onih koji su prisutni i glasaju, pod uslovom da glasovi protiv ne uključuju dvije trećine, ili više, delegata ili članova izabranih iz svakog entiteta” (član IV Ustava, stav 3. tačka d). Ova etnička komponenta izbalansirana je u Predstavničkom domu, čiji sastav se ne definiše etnički već teritorijalno, po principu dvije trećine iz Federacije BH a jedna trećina iz Republike Srpske. Ipak, kako Ustav BiH (čl. IV, 3c) propisuje da „sve zakonodavne odluke moraju dobiti saglasnost oba doma”, jasno je da je etnički kriterij jasno proklamovan Ustavom BiH.

I u Predsjedništvu BiH pokušano je izbalansirati etničku i entitetsku komponentu. Ipak, etnički kriterij je nedvosmisleno zaštićen. Ustavom je definisano da se Predsjedništvo BiH sastoji od tri člana – jednog Bošnjaka, jednog Hrvata, dva člana koja se biraju neposredno na teritoriji Federacije, a Srbini se bira na teritoriji Republike Srpske (član V Ustava, stav 1. tačka a).

U Predsjedništvu BiH Ustavom je definisan mehanizam zaštite vitalnog interesa. Ukoliko „član Predsjedništva koji se ne slaže sa nekom odlukom Predsjedništva može da izjavi da je ona veoma štetna po vitalne interese entiteta za teritoriju sa koje je izabran, pod uslovom da to učini u roku od tri dana od njenog usvajanja. Takva odluka će se odmah uputiti Narodnoj skupštini Republike Srpske, ako je takvu izjavu dao član sa te teritorije, bošnjačkim delegatima u Domu naroda Federacije, ako je takvu izjavu dao

[3] To je važno imati na umu jer je česta tvrdnja da Ustav BH zapravo ne promovise etnički kriterij, već „entitetsko glasanje”. Razlog zašto je entitetsko glasanje de facto postalo etničko glasanje ne nalazi se u tekstu i intenciji Ustava, već u činjenici da nije ispoštovan Aneks 7 o povratku izbjeglih i raseljenih lica. Tako, se npr. tvrdi da je u punom kapacitetu realizovan povratak izbjeglih i raseljenih lica u Republiku Srpsku, veto mehanizam koji RS ima ne bi bio etnički, jer bi sastav predstavnika iz RS u Parlamentarnoj skupštini bio multietnički (Silajdžić, 2020). Međutim, eksplicitna odredba o etničkom sastavu Doma naroda, te veto moć Doma naroda, ne daje za pravo ovakvom stajalištu.

bošnjački član, ili hrvatskoj delegaciji tog tijela, ako je takvu izjavu dao hrvatski član. Ako je ta izjava potvrđena dvotrećinskom većinom u roku od deset dana po upućivanju, osporena odluka Predsjedništva neće stupiti na snagu” (član V Ustava, stav 1. tačka d).

Takođe i u Savjetu ministara postoji jasna etnička komponenta. Za Savjet ministara je navedeno u Ustavu „sa teritorije Federacije ne može biti imenovano više od dvije trećine svih ministara. Predsjedavajući imenuje i zamjenike ministara (koji nisu iz istog konstitutivnog naroda kao njihovi ministri), koji preuzimaju dužnost nakon što ih potvrdi Predstavnički dom” (član V Ustava, stav 4. tačka b). Iz ovoga svega jasno je da Ustav BiH nedvosmisleno priznaje i promovira etnički princip u političkoj arhitekturi zemlje, kako u smislu sastava zakonodavnih i izvršnih tijela, tako i u smislu procedura donošenja odluka (tzv. entitetski/etnički veto).

Ipak, bilo bi preuranjeno zaključiti na osnovu toga da je u pitanju čisto etnički utemeljen Ustav. Naime, Ustav BiH sadrži i jake „građanske” odredbe. Prije svega obavezujuću snagu klauzule iz Aneksa VI – aneks o ljudskim pravima i Aneks VII – aneks o izbjeglicama i raseljenim licima, kao i međunarodnim konvencijama koje su definisane kao dodatak Aneksu IV. Ustav BiH je, nakon odluke Ustavnog suda BiH (U 5/98-II), preabulio dao eksplicitan normativni značaj (Alijević, 2012, str. 283), koji je, kao takav obavezujući za cjelokupan ustavni sistem BH po vertikalni – dakle i za ustave entiteta.

Činjenica da Ustav BiH jasno prepoznaje i implementira etnički princip, a istovremeno i građanski princip oličen u normativnom važenju preambule i klauzule o ljudskim pravima, izvor je stalnih ustavnih napetosti i političkih borbi. Karakterističan primjer je tzv. „Sejdić-Finci” odluka. Slijedeći građanski princip, Ustavni sud BiH je osporio etničku klauzulu, ali je time izazvao političku krizu i odsustvo implementacije te i takve odluke. Jednako tako, napetost je lako vidljiva u drugim odlukama, i još više u kritikama i komentarima odluka Ustavnog suda BiH. Karakteristična osporavanja odluka Ustavnog suda, koja dolaze iz Republike Srpske, fokusiraju se na „nelegitiman sastav” koji onda omogućava „nelegitimno preglasavanje” zasnovano na etničkom kriteriju (Savanović, 2017, str. 68–70). Praksa Ustavnog suda BiH konstantno ide u pravcu građanskog principa, ali odsustvo političke volje da se te odluke implementiraju pokazuje dubinu krizne napetosti između dva bazična principa BiH ustavnog sistema. Ipak, neopravdano je na osnovu toga zaključiti da se radi o nerješivom konfliktu i nesvodivim principima. Na primjer, predstavnici Republike Srpske su predložili rješenje o implementaciji odluke „Sejdić-Finci” na način da se odredba o sastavu Predsjedništva, koja uključuje etnički kriterij^[4]

^[4] „Predsjedništvo Bosne i Hercegovine se sastoji od tri člana: jednog Bošnjaka i jednog Hrvata, koji se svaki biraju neposredno sa teritorije Federacije, i jednog Srbina, koji se bira neposredno sa teritorije Republike Srpske” (Ustav BH, čl.V).

preformuliše u etnički neutralnu odredbu koja bi zadržala entitetski (dakle, teritorijalni) kriterij: umjesto „jednog Srbina, koji se bira neposredno sa teritorije Republike Srpske”, stajalo bi „jedan član koji se bira neposredno sa teritorije Republike Srpske”[5]. Takvo jedno rješenje bi moglo predstavljati matricu i za rješavanje ostalih ustavnih sporova u kojima postoji konflikt između etničkog i građanskog principa. Međutim, za to je potrebna politička volja, koja je u konkretnom slučaju izostala. Odsustvo političke volje, kao i činjenica da neprovođenje Aneksa 7 de facto pretvara entitetski veto u etnički veto, ne može biti shvaćena kao manjkavost ustavnog teksta, niti dati osnova za tvrdnju da se Ustavom BH promoviraju etnički princip nauštrb građanskog, već samo i upravo to što jeste: nedostatak političke volje da se tekst i intencija Ustava BiH dosljedno primijene.

ZAKLJUČAK

Građansko i etničko, na prostoru Bosne i Hercegovine, proizlaze iz istorijskog nasljeđa koje se iskazivalo u okvirima različitih državnih formi, a danas se ove kategorije prožimaju kroz realitet Bosne i Hercegovine. Jasno je da je, bez obzira na njihove protivrječnosti, za funkcionisanje društva i državne vlasti u BiH, nužan balans etničkog i građanskog koji je i definisan i normama Ustava BiH. Ako želimo da Ustav BiH odgovara realnosti, da stoji u saglasju sa istorijskom pozadinom i stvarnim stanjem stvari „na terenu”, tj. da ne bude apstraktni tekst namijenjen nekom zamišljenom utopijskom društvu, ta dva kriterija se trebaju i mogu očuvati. Analiza ustavnog sistema BiH ne daje za pravo tvrdnjama da je balans između etničkog i građanskog narušen na štetu građanskog. Naprotiv, ustavni sistem BiH daje okvir za sofisticirano i filigransko usaglašavanje ovih principa. Međutim, problem je odsustvo političke volje da se balans i usklađivanje, koje omogućava Ustav BiH, dosljedno primjenjuju u političkoj praksi. Nije, dakle, problem u tekstu i intenciji Ustava BiH, već u onima koji taj ustavni sistem sprovode u praksi.

ЛИТЕРАТУРА

- Alijević M. (2012). The text of the preamble as an auxiliary method of interpreting the constitution (283-300). *Anali Pravnog fakulteta Univerziteta u Zenici*, 5(9). Zenica: Pravni fakultet Univerziteta u Zenici. Available at: http://www.prf.unze.ba/Docs/Anali/godina_5_broj_9/M_Alijevic.pdf [In Serbian].
- ANURS. (2010). Judgment of the European Court of Human Rights in the Sejdić-Finci case. Banja Luka: *Akademija nauka i umjetnosti Republike Srpske*. Available at: <https://www.anurs.org/lat/news/n48> [In Serbian].
- Benedikt A. (1998). *Nation: imagined community*. Beograd: Episteme [In Serbian].

[5] Vidjeti o tome: (ANURS, 2010).

- Hejvud E. (2004). *Politics*. Beograd: Agora Clio [In Serbian].
- Hobsbawm, E. J. (1993). *Nation and nationalism*. Zagreb: Novi Liber [In Croatian].
- Kuzmanović, R. (2004). *Essays on the constitutionality and statehood of Banja Luka*. Banja Luka: Centar za publikaciju pravnog fakulteta Univerziteta u Banja Luci [In Serbian].
- Kymlicka W, Opalski M. (2001). *Can Liberal Pluralism Be Exported?* Oxford: Oxford University Press.
- Lijphart, A. (1992). *Democracy in plural societies*. Zagreb: Globus – Školska knjiga [In Serbian].
- Marković G. (2016). Limitations of the democratic potential of the political regime of Bosnia and Herzegovina (85–98). DOI 10.5644/PI2016.166.05. Available at: https://www.researchgate.net/publication/316497554_OGRANICENJA_DEMOKRATSKOG_POTENCIJALA_POLITICKOG_REZIMA_BOSNE_I_HERCEGOVINE [In Serbian].
- Miljko Z. (2006). Constitutional arrangement of Bosnia and Herzegovina. Zagreb: *Hrvatska sveučilišna naklada* [In Croatian].
- Mirović A. (2008). Ethnic and/or civic identity, tradition and/or modernity (1383-1428). *Politička revija* godina (XX) VII, vol=18. Available at: https://www.ips.ac.rs/wp-content/uploads/2018/05/PR-18-4_2008-20.pdf [In Serbian].
- Pobrić N. (2000). *Constitutional law*. Mostar: Slovo [In Serbian].
- Savanović A. (2012). Annex 4 - consociational or majority-democratic constitution. Banjaluka: *Srpska pravna misao* [In Serbian].
- Savanović A. (2017). Discretion power - the Constitutional court of Bosnia and Herzegovina as a “political court”? (63–79). Banjaluka. *Politeia* 7(14) [In Serbian].
- Savanović A., (2019). *Theory of the Republic*. Banja Luka: Fakultet političkih nauka. [In Serbian].
- Silajdžić H. (2020). Violation of the Dayton Agreement calls into question peace in Bosnia and Herzegovina. *Krug 99*. Available at: <https://www.krug99.ba/dr-haris-silajdzic-krsenje-dejtonskog-sporazuma-dovodi-u-pitanje-mir-u-bih/> [In Serbian].
- Smith A. (1991). *National identity*. Reno/Las Vegas: University of Nevada Press.
- Trnka K. (2000). *Constituency of the people*. Sarajevo: Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca [In Serbian].

Trnka K. (2006). *Constitutional law*. Sarajevo: Fakultet za javnu upravu [In Serbian].

Constitution of Bosnia and Herzegovina. Available at: http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_srp.pdf [In Serbian].

Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina. (1998). In 5/98. Available at: http://www.ustavnisud.ba/dokumenti/_sr/u-5-98-12216.pdf [In Serbian].

The official website of the SDS. Available at: <http://www.sdsrs.com/sr/67.istorijat.html> [In Serbian].

The official website of the HDZ-a. Available at: <https://www.hdzbih.org/povijest-stranke> [In Serbian].

The official website of the SDA. Available at: <http://www.sda.ba/> [In Serbian].

Helena Lj. Krnetić

University of Banja Luka
Bosnia and Herzegovina

**CONTRADICTION OF THE CIVIC AND THE ETHNIC
COMPONENT IN THE DAYTON PEACE AGREEMENT**

Summary: *The subject of our analysis is the civic and ethnic component in the Dayton Agreement, which we will consider, first as separate categories and then as their interplay and contradictory outcomes of their permeation. The methodical approach to the topic of our analysis implies several aspects such as historical, formal-legal, legal-dogmatic, as well as the content analysis and comparative approach. The results of our analysis should show us whether the coexistence of the ethnic and the civic is possible, what processes occur during their relationship and what the ultimate outcome is in terms of influence on the political system of BiH. The analysis of this topic should lead us to the realization of whether the ethnic and the civic are natural categories characteristic of BiH, which derive from its historical heritage, or the categories imposed by the international factors.*

Keywords: *civic, ethnic, Bosnia and Herzegovina, Dayton Peace Agreement*

Дуња З. Величковић^[1]

Иновациони центар Универзитета у Нишу

Ниш (Србија)

Кратко или претходно саопштење

UDK: 316.652.3:2

DOI: 10.5937/socgod17-41975

ДИЈАЛОГ И КОНВЕРГЕНЦИЈА АКТЕРА РЕЛИГИЈСКОГ ПЛУРАЛИЗМА ИЛИ СУКОБ ЦИВИЛИЗАЦИЈА?

Сажетак: У раду се разматра улога религијског феномена кроз историју и у савремености, његове функције и третман од стране различитих актера (друштва, политичких покрета и истраживача). Поседно се критички проблематизује Хантингтонова теза о нужности сукоба цивилизација у 21. веку, која представља својеврсну идеолошку легијимацију актера неолибералног глобализма/нове светске поретка, за неомилеријалистичку предајорску интервенцијску политику данас.

Насупрот Хантингтону, у раду се излаже идеја за дијалог и конвергенцијом актера религијског, етнокултурног и цивилизацијског плурализма и истраживање партнерства за мир, одрживи развој у свету и глобалну солидарност човечанства.

Кључне ријечи: религијски плурализам, сукоб цивилизација, дијалог и конвергенција, партнерство за мир и развој.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У овом раду разматрамо феномен савремене религије у процесима трансформације, контроверзне интерпретације њених функција и перспективе. Покушаћемо да потражимо одговор на нека питања, као што су: узроци ревивализације религије у савремености; могућности дијалога различитих религија и цивилизација уместо сукоба. Насупрот Хантингтоновој теорији о нужности сукоба цивилизација у XXI веку, у овом раду трагамо за претпоставкама и могућностима њиховог дијалога, сарадње и конвергенције. У њему пропитујемо социјално-културне претпоставке оживљавања и обнове религијског феномена и глобалне плурализације религије у савременом друштву. На основу проучавања литературе и истраживања социолога религије указујемо на сплет могућих фактора који детерминишу реактуелизацију и успон религијског феномена у савремености. Рад има форму прелиминарних разматрања на ову тему дефинисаних у облику радног теоријско-хипо-

[1] velickovicdunja@gmail.com

тетичког оквира. Понуђене опште и посебне хипотезе захтеваће додатну доградњу и прецизирање у теоријско-методолошком смислу како би могле послужити за шире продубљено емпиријско истраживање и теоријско-синтетичка уопштавања о овом комплексном феномену и његовим функцијама у друштвеном животу појединаца и друштвених група у савремености. У фокусу предмета могућег студиознијег рада на ову тему биће трагање за одговором на питање – под којим социокултурним и политичким условима религија као антрополошки феномен и идентитетска културна особеност постаје духовни органон културе мира, љубави, милосрђа, добротинства, солидарности и интеграције, а под којим део социјалне патологије и насиља, сукоба и дезинтеграције у друштву, свету и човечанству.

О ПРИРОДИ НОМО RELIGIOSUSA И ФУНКЦИЈАМА РЕЛИГИЈЕ И КОНФЕСИОНАЛНИХ ЗАЈЕДНИЦА У ИСТОРИЈСКОМ И САВРЕМЕНОМ КОНТЕКСТУ

Феномен религијског је најстарији облик друштвене свести и интегрални део комплексне антрополошке и културно-идентитетске структуре. Зато он, уз успоне и падове, кроз историју људског друштва жилаво истрајава, одолева бројним спорењима и контроверзама између теиста и атеиста, као и припадника друштвених покрета различитих погледа на свет.

У многоликом корпусу бројних наука различито је дефинисана комплексна природа човека од *Homo religiosus* преко *Homo sapiens*, *Homo politicus*, *Homo faber* до *Homo ludens* и *Homo consumens*. Извесно је да човек није само *Homo sapiens* и друштвено биће, већ и антрополошки тоталитет, биће које има мултикомплексни идентитет, чији значајни супстрат представља и религијско. Оно није само одлика индивидуалне емоционалне интелигенције (Goleman, 1995), већ и облик колективне друштвене свести и идентитета друштвених група, гекултуре народа, цивилизација, човечанства, простора.

Религија је човеково признање да постоји неко невидљиво биће (најчешће оличено у Богу и његовим пророцима), које управља нашем судбином, те да се молитвама и исповедним начином живота, који налаже духовна вера, може досећи божја самилост. Без обзира на различите конфесионе актере главне, велике религије имају слична етничко-духовна језгра – проповедају љубав и милосрђе међу људима, добротинство и солидарност.

Историјски развој религијске свести текао је од монотеизма ка политеизму, од многобоштва ка стварању великих конфесионих организација/црква и њихових асоцијација, као што су будизам (VI век пре нове ере), хришћанство (I век нове ере), ислам (VII век нове

ере). Данас живимо у веку глобалне плурализације вере (Berger, 2005). Основне функције сваке религије јесу: формирање погледа на свет, регулативна, интеграцијска и илузорно-компензаторска.

Положај и улога религије и религијског мења се кроз историју у зависности од бројних фактора, али пре свега: економско-социјалног развоја, напретка сазнања свести и културе процеса демократизације и модернизације друштва. Историја културе човечанства, развоја социјалне мисли, као и историја религије о томе су нам оставиле драгоцене записе, студије, сведочанства.

Груба класификација и периодизација успона и падова развоја религије кроз историју развоја људског друштва показује следеће: овај облик друштвене свести је доминирао у првобитној заједници, коезистирао са другим облицима друштвене свести (филозофијом и науком) у антици, робовласништву (Грчкој и Риму), да би у средњем веку поново постао преовладавајући облик друштвене свести и погледа на свет становништва. То је доба када је црква себе прогласила за „божјег изасланика на земљи”, постајући партнер у деоби и одржању државне власти и део владајуће феудалне касте, бранећи своје привилегије заједно са световном влашћу, дисциплинујући своје вернике и поданике преко разних форми инквизиција, али и проимперијалистичких похода у виду „крсташких ратова” у име очувања хришћанства, а у суштини за проширење богатства феудалне касте, чији су велепоседници били и црква и свештенство.

Успон ренесансе и хуманизма, а потом и просветитељства и модерне, текао је упоредо са настајањем младе буржоазије и развојем грађанске класе у градовима, чији ће идеолози ширити научну свест и критику феудалног друштва, његовог конзервативизма и аутократских облика монархистичког и цезаро-папистичког начина владања. На тој критици развиће се социјални покрети оспоравања феудализма који су носили просветитељску мисију и довели до изграђивања борбене либерално-демократске идеологије грађанске класе. Ту идејну припрему рушења феудализма као предмодерне традиционалне организације привреде, друштва, политике и културе можемо пратити од појаве филозофије природног права, либерализма и утопијског ранохришћанског социјализма. Тај ток се може пратити ишчитавањем радова Хобса, Спинозе, Лока, Русоа, Холбаха, Дидроа, Монтискијеа, Пејна, Мила... На успону просветитељства ширила се идеја грађанског либерализма и грађанске револуције у Европи и Америци, која је дошла на платформи о „царству разума” и лозинки „liberté, égalité, fraternité”. Грађански покрет, у савезу са трећим сталежом, срушио је

феудализам и његове традиционалне институције масовне доминације, док су нови парламенти донели законе о одвајању цркве и државе, прогласивши религиозна права у корпус приватних грађанских права.

Процеси капиталистичке репродукције модернизације, рационализације, као и научно-технолошки прогрес довели су до бројних етапа у развоју овог система у XIX и XX веку од либералне, преко монополистичке, до државног капитализма и, најзад, до савременог неолибералног корпоративног глобалног капитализма. У свим овим фазама капитализам је, мењајући реформама унутрашњи начин своје организације рада и управљања, преживљавао очувавајући аутономију цивилног друштва и одвојеност државе и цркве. Савремена историја религијског и црквеног живота показује амбивалентан однос између државе и цркве, конфесионалних заједница у погледу њихове аутономије и одбране верских права грађана. По правилу, у земљама тзв. развијене демократије верска права су постала интегрални део корпуса људских права и слобода, док су у земљама са дефицитом демократије она ограничена, а црква претворена у парадржавну институцију инструментализовану за идеолошко-културну легитимизацију владајуће номенклатуре и њене политике.

Критичке студије историје верских покрета и делатности њихових институционалних актера у преломним догађајима, као што су ратни сукоби, одбрана националних интереса, показују да су црквене институције подржавале државу. То је показала историја како западне цркве тако и православне цркве. За пример можемо узети Српску православну цркву, која је и у годинама турске владавине на овим просторима, верно остала са својим народом као фактор очувања идентитета, али и отпора окупатору. Она је у мраку Отоманске владавине имала интегративну саборну функцију. Српска православна црква ће, заједно са устаницима, почетком XIX века учествовати у борбама за ослобађање Србије и дефинитивног протеривања Турака са простора Србије и Балкана почетком XX века.

Компаративана анализа историчара, социолога, културолога и политиколога илуструје њихово ангажовање на страни актера различите социјалне и идејно-политичке оријентације. О томе постоје бројне студије о деловању религиозних конфесија на страни прогреса или регреса. Успон снага империјализма и фашизма у XX веку видљиво је подржаван од стране католичке цркве и Ватикана. О томе говоре бројни злочини у Европи, на Балкану и простору Југославије, нарочито у концентрационим логорима (Аушвиц, Дахау, Јасеновац). Такође, у савремености, у геополитичким борбама за прераспodelу

ресурса, моћи и лидерства у свету, у померању граница духовне Јалте на Исток од стране господара глобализма препознају се „шапе” католичке интернационале.

Имплозија социјализма на Истоку резултанта је унакрсног деловања унутрашњих и спољних фактора, системске кризе монопартијског система који је блокирао развојне снаге друштва и геостратешких удара споља. У тим процесима уплетени су „прсти” Ватикана, посебно у источноевропским земљама и процесима распада Југославије. У постсоцијалистичким земљама, на процесима политичке и духовне демократизације, али и рестаурације и ретрадиционализације, дошло је до обнове религијског живота, легализације верских права и слобода. Истраживања социолога религије показују да је у овим земљама порастао број верујућих. Такође, побољшан је положај верских организација и институција. На делу су процеси плурализације религијског живота. Обновљен је рад теолошких факултета за едукацију новог свештенства. У „Социологији” В. И. Степанова (1999, стр. 73) се указује да је у Русији 1917. године било 46.457 цркава, 1026 манастира и 50.960 свештеника. Године 1936. број свештеника је пао на 5665. Поред тога, социолошка истраживања показују следећи динамички пораст религиозности становништва у Русији од 1989. до данас (Табела 1).

Феноменом десекуларизације и порастом броја верујућих захваћене су скоро све постсоцијалистичке земље. Ова тенденција се, између осталог, објашњава урушавањем владајуће идеологије и њеном заменом религијом у друштвеном животу, али и рестаурацијом капитализма на овим просторима, као и растућом кризом у друштву.

У савременом глобалном светском систему суочени смо са тенденцијама обнове религијског плурализма и његовом глобализацијом, али и индивидуализацијом религије и конфесионалних заједница. Упоредо са деловањем моћних тзв. великих „живих” религија (хришћанство: 2,38 милијарди, ислам: 1,91 милијарди, хиндуизам: 1,16 милијарди, будизам: 507 милиона, јудаизам: 14,6 милиона). Све је више секти и микроконфесија у свету. Према неким подацима данас постоји између 4000 и 4300 религија у свету. Ово, пак, говори да се и црква као посредник својом хијерахијом често отуђује од верника. Ту је тенденцију запазио и критиковао (у „Легенди о Великом инквизитору”) Фјодор Достојевски у свом роману „Браћа Карамазови” осуђујући инквизицијске процесе у Шпанији током XVI века када су се и кардинали понашали као недодирљиве судије, спремне да негирају Христово васкрсење.

Иако религијско представља најстарији духовни супстрат у антрополошкој структури личности и идентитарној култури друштвених група, иако постоје слична етичка вредносна језгра и циљеви између

главних религија (култура мира, милосрђа, љубави, добротинства, солидарности), историја је пуна примера злоупотребе вере и цркве у изван духовне сврхе (од личне борбе против јереси, а ради оспоравања људског права на слободу мисли, преко монтираних процеса инквизиција у борби против оних који су друге вере, преко „крсташких” и верских ратова у Европи и свету, до подршке реакционарних идеологија и покрета (фашизма) у XX веку, па до савремених злоупотреба идентитарних сукоба у геополитичке и геостратешке сукобе у свету). Нажалост, са таквом парком се наставља и у XXI веку – друговерујући се дехуманизују бројним стереотипима од стране религиоцентриста, етноцентриста и расиста и постају мета прогона и истребљења. Најновији пример тога је лицемерни однос Европске уније према мигрантима друге вере, које зауставља на својим границама, док пропагира идеологију мултикултурализма и отвореног демократског друштва.

Најзад, треба рећи да и Хантингтонова теорија о сукобу цивилизација, како је то оценио амерички социолог Имануел Волерстин, у суштини представља својеврсну транспозицију идеологије америчког империјализма оличеног у неолибеларизму и глобализму, као пројекту апсолутизације моћи крупног капитала, експлоатације и неједнакости без граница. Она је само допуна теорије Збигњева Бжезинског (1997) у борби за првенство, светску премоћ у лидерству и освајању и прерасподели ресурса у XXI веку. Западне НАТО интервенције под фирмом „хуманитарних” пројеката на Балкану, Блиском Истоку, у Африци и, најзад, у Украјини, управо то илуструју. Нажалост, у свим овим процесима аналитичари препознају, поред глобалне звери капитализма и белеге „шапа” моћних конфесија у савременом свету.

У наставку излажемо нацрт могућих општих и посебних хипотеза о улози религије у историји и савремености.

НАЦРТ ОПШТИХ И ПОСЕБНИХ ХИПОТЕЗА О УЛОЗИ РЕЛИГИЈЕ (РЕЛИГИЈСКОГ ФЕНОМЕНА) У ЖИВОТУ ЧОВЕКА И РАЗВОЈУ ДРУШТВА

1. Узлет и пад религије, по социолошком правилу, повезан је са кризама друштва, раскршћима цивилизација и изазовима човечанства. Кризе нису само историјска буњишта на којима израста коров и „цвеће зла” (Baudelaire), већ и плодна њива изазова за нову обраду са које може родити богат плод и жетва, рајски врт у коме васкрсава религија добротинства, љубави, милосрђа, солидарности, односно, сазнање да само солидарни и удружени са другима можемо градити нови свет, плодећи њиву живота, а не разајући мир у свету, достојанство и срећу човека и опстанак планете.

2. Компаративна историја културе и социјалног живота показује да је религија на путу од монтеизма ка политеизму и глобалном плурализму у савремености доживела различите плиме и осеке. При томе треба правити разлику између духовног развоја религијске свести и организационо-институционалне, тј. конфесионе праксе.

И пре појаве хришћанства постојали су бројни облици религијске праксе: будизам, паганизам. Многобоштво као форма раног религијског плурализма било је развијено у античкој Грчкој и Риму. Упоредо је опстајало са развојем филозофије и првих облика научне свести.

Монтескије, као први социолог религије и историје развоја политичких институција, у свом спису „О пореклу религије и верским питањима код Римљана” (1716), између осталог, показује у ком друштвеном контексту настаје легализација хришћанства, тј. како од прогањане секте постаје државна религија у време Константина Великог. Други истраживачи пишу о улози крсташких ратова, који су били у функцији јачања економске и политичке моћи феудалне класе. Они указују на сторију унутрашњих расцепа и диференцијацију на западно и источно хришћанство.

Руска револуција (1917) срушиће царизам и марксизам, и атеизам прогласити званичном идеологијом. У овом новом контексту настаје потискивање религије и православља. О томе говоре и подаци о броју цркава, духовника и верника пре и после Октобарске револуције. Нова социјалистичка власт прогласила је одвајање државе од цркве и маргинализовала деловање Православне цркве. После имплозије монопартијског социјализма (1989) настаје демократизација духовног живота и обнављање православља и других религија у Русији и источноевропским земљама.

3. Процеси узлета и поновне обнове и других облика религијске праксе видљиви су и код других религија и конфесија у савременом свету. Питер Бергер, социолог религије, истиче: „Данас се већина научника слаже да је теорија секуларизације суштински оповргнута, те да је наше доба сведок огромних ерупција религијских страсти... Религијски плурализам постаје прожимајућа чињеница друштвеног живота у савремености. Он је и постао глобализован феномен” (Berger, 2005).

У последњих двадесетак година значајно је у успону ислам као религија, посебно екстремни фундаменталистички покрети у оквиру њега. Они настају као одговор на неразвијен положај ових земаља светске периферије, њихову маргинализацију, сиромаштво и агресивну политику насиља Запада на суверенитет ових земаља.

У савремености, посебно на Западу и САД, шире се нови религијски покрети „New Age”. Представљају својеврстан облик супкултуре

и контракултуре нове младе генерације, као и покрет алтернативне духовности и својеврстан „протест против модерног доба” (Хантер). У ери информатичког, умреженог друштва настао је процват алтернативних религија и ширење тзв. личних, виртуелних и покретних храмова, који задовољавају индивидуалне духовне потребе нових генерација, којима традиционалне велике религије делују превише хладне и бирократизоване. То је и разлог све већег интересовања младих за нове религијске покрете и источњачке религије (будизам, хиндуизам...).

4. Хантингтонова теорија о нужности сукоба цивилизација, на основу религијских разлика у XXI веку, представља једнострану интерпретацију експлозије и успона нове фамилије идентитарних сукоба (Франса Тиал) у последњих тридесет година. Она прикрива стварну матрицу друштвених неједнакости и предаторске циљеве снага крупног капитала и неолибералног глобалног тоталитаризма, као суштину актуелних сукоба на релацији Север–Југ у сваременом светском систему.

5. Балкан, као геопростор сусрета различитих цивилизација и култура је најчешће узиман као пример региона „недовршеног мира” и перманентне производње „вишка историје”. Притом се заборавља да су у производњи „вишка историје” на овом простору велике силе „мешале карте”. Оне су, ради својих геостратешких интереса, подстицале и управљале конфликтима на Балкану. Религијске и етничке разлике на овом простору су инструментализовано коришћене као повод за дизање тензија, раст дистанце међу суседима и ширење идеологија мржње и зла.

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Време је да нове генерације одрастају у миру, респектујући културну, религијску и етичку разноликост, изграђујући културу мира и сарадње, позитивну конкуренцију у партнерству за развој и интеграцију Балкана. У овом контексту и међурелигијски дијалог треба да служи јачању међусобног поверења. Крајње је време да се, у духу поруке патријарха Павла: „Будимо људи”, схвате речи великог борца за мир – Махатме Гандија: „Сви су људи браћа и ни једно људско биће не би требало да нам буде туђе...За мене родољубље је исто што и човечанство. Ја сам родољуб будући да сам човек и човекољуб. У ненасилју је човеково достојанство.” Нове генерације на Балкану треба да реактуелизују лозинку балканских социјалиста „Балкан балканским народима”, као и да прихвате поруку старог Даничића да родољубље не мора увек да облачи ратничку униформу и следи културу смрти, већ „да се за отаџбину може гинути на сваком послу”.

ПРИЛОЗИ

Табела 1. Пораст религиозности у Русији у периоду од 1989. до 2013. године

Година	1989.	1990.	1991.	1992.	1993.	2013.
Процент религиозног становништва у Русији	18,6%	30%	39%	40%	43%	67%

Извор: Stepanov, 1999.

ЛИТЕРАТУРА

- Berger, P. L. (2005). "Orthodoxy and Global Pluralism". *Democratization* 13 (3): 437–448. doi:10.3200/DEMO.13.3.437–448.
- Barker, A. (2004). *New Religious Movements*. Niš: Zograf. [In Serbian]
- Brzeziński, Z. (1997). *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*. USA: Basic Books.
- Dostoevsky, F. M. (2006). *The Brothers Karamazov*. Beograd: Novosti. [In Serbian]
- Galtung, J. (1999). *Peace by peaceful means*. Beograd: Fakultet političkih nauka. [In Serbian]
- Gandhi, M. (2008). *Non-violent Resistance*. Beograd: Službeni glasnik. [In Serbian]
- Goleman, D. (1995). *Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ*. USA: Bantam Books.
- Huntington, S. P. (1998). *The clash of civilizations and the remaking of world order*. Podgorica: CID. [In Serbian]
- Kariapen, K., Furman D. E., Filotov, S. B. (2000). *Religion in contemporary mass knowledge of post-Soviet Russia*. Moskva: SPb. [In Serbian]
- Maalouf, A. (2003). *Les identités meurtrières*. Beograd: Paidea. [In Serbian]
- Mitrović, Lj. (2010). *Homo religiosus and a culture of peace*. Niš: JUNIR. [In Serbian]
- Montesquieu, Ch. (2004). *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*. Beograd: Utopija. [In Serbian]
- Stepanov, V. I. (1999). *Sociology*. Moskva: Slovar.
- Šušnjić, Đ. (1998). *Sociology of religion*. Beograd: Čigoja. [In Serbian]
- Wallerstein, I. (2004). *World-systems analysis: an introduction*. USA, Durham: Duke University Press.
- Available at <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/religion-by-country>

Dunja Z. Veličković

University of Niš

Innovation Center

Niš (Serbia)

DIALOGUE AND CONVERGENCE OF ACTORS OF RELIGIOUS PLURALISM OR CLASH OF CIVILIZATIONS?

Abstract: *The paper discusses the role of the religious phenomenon throughout history and in modern times, its functions and treatment by various actors (society, political movements and researchers). Huntington's thesis on the necessity of the clash of civilizations in the 21st century, which represents a kind of ideological legitimization of actors of neoliberal globalism/new world order, for neo-imperialist predatory interventionist politics, is especially critically problematized.*

Contrary to Huntington, the paper presents pleas for dialogue and convergence of actors of religious, ethnocultural and civilizational pluralism and building a partnership for peace, sustainable development in the world and global solidarity of humanity.

Keywords: *religious pluralism, clash of civilizations, dialogue and convergence, partnership for peace and development.*

Божо В. Милошевић^[1]

Универзитет у Новом Саду

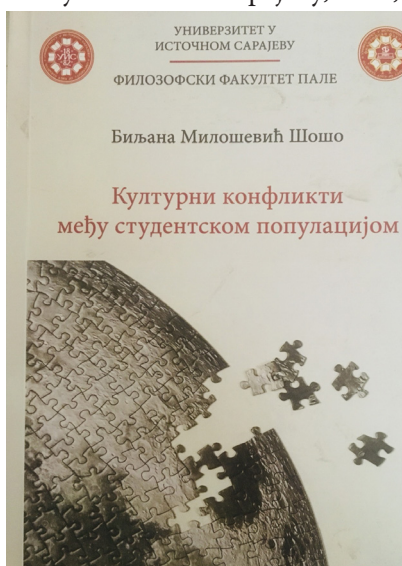
Филозофски факултет

Нови Сад (Србија)

DOI: 10.5937/socgod17-41850

СТУДЕНТСКА ОМЛАДИНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ ПОД ИСТРАЖИВАЧКОМ ЛУПОМ СОЦИОЛОГА

(Приказ књиге Биљане Милошевић Шошо, *Културни конфликти међу студентском популацијом*. Пале: Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2020, 147 стр.)

Истраживачи друштвених проблема који припадају научном поколењу које претходи овом коме припада Биљана Милошевић Шошо приметили су, још почетком последње деценије 20. века, да се тежиште научног интересовања помера од некадашњих истраживања класно-слојних узрока сукоба у друштву ка анализи културно-вредносних утицаја на настанак савремених друштвених конфликта. У том смислу, неки од њих су предвиђали да ће (и) социолози све чешће напуштати сазнајни приступ сукобима са становишта класно-конфликтне теорије и да ће се оријентисати на третирање културно-вредносних разлика као „борбу међу културама” (Vrcan, 1999). У време када је Срђан Врцан, као један од тада препознатљивијих југословенских социолога, образлагао ту своју тезу управо су „беснели” сукоби у друштву коме

^[1] bozomil@yahoo.com

је и сам припадао, па му је искуствено било видљиво да се ти сукоби у јавној политичкој пракси разумевају као „збрка око етничког идентитета” (Vrcan, 1999). Док су се, са тог аспекта посматрања, међукултурни (етнички) односи третирали као извор конфликтности, деценију касније се јављају и социолошка истраживања која покушавају да укажу на могућности постизања „културе мира” на просторима Балкана (који је у новијој историји препознатљив као простор сукобљавања, не само релативно међусобно удаљенијих етничких култура, него и као сукоб због „нарцизма малих разлика” (Фројд). Тај други аспект посматрања међукултурних односа развија једна група социолога који су окупљени око вишегодишњих пројеката који се реализују на Одсеку за социологију Филозофског факултета Универзитета у Нишу; на основу којих је настало више публикација о могућности „културе мира” на Балкану (Milošević, Jovanović, Todorović, 2007).

Оба наведена аспекта посматрања су на изванредан начин садржана у публикацији *Културни конфликти међу студентском популацијом*, ауторке Биљане Милошевић Шошо, истина, уз додавање више пажње првом аспекту. Отуда се у тој студији образлажу, како теоријски аспекти проблема, тако и искуствени налази који мање или више потврђују да се ради о присутности друштвене патологије у понашању студентске омладине (на основу којих се покушавају упутити „опомене” друштву Републике Српске /и БиХ у целини, с циљем да превентивно делују на сузбијање могућих конфликта не само унутар студентске популације, него и у ширим друштвеним оквирима). Наиме, ова истраживачка студија је настала на основу података из истраживања у коме је ауторка учествовала, али и на основу анализирања релевантне социолошке и сродне литературе о друштвено-патолошким појавама. На тај начин, противречности у вредносним оријентацијама студентске омладине сагледавају се у оквиру претходно образложеног теоријско-хипотетичког оквира; што указује на то да се ради о социолошкињи која посматра и тако специфичне друштвене проблеме са ширег социолошко-културолошког становишта.

Рукопис *Културни конфликти међу студентском популацијом* је обима 103 странице (pdf формат). Састоји се из: предговора, увода, два основна тематска поглавља – *Теоријска контекстуализација друштвених конфликта* и *Емпиријско истраживање социокултурних услова за настајанак културних конфликта међу студентском популацијом у Републици Српској, закључних разматрања, закључка на енглеском језику (Conclusion), списка референтне литературе, краћег сажетка на енглеском језику, индекса имена и основних података о ауторки студије.*

У *Предговору* нас ауторка, Биљана Милошевић Шошо, укратко обавештава да је ова студија настала као резултат посебног истраживања, у коме је она учествовала заједно са групом колега са Катедре за социологију Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву током 2019. године, на тему *Утицај културног идентитета младих као детерминанте културних конфликта на друштвену перцепцију Републике Српске*.

У *Уводу* се наглашава да су латентни или манифестни сукоби, који су у вези са идентитетским обележјима мањих или већих група, или целих друштава, постали предмет учесталог интересовања научника управо са њиховим све распрострањенијим испољавањима у савременом свету. Ослањајући се на нека сазнајно утицајна становишта, ауторка ове студије развија свој поглед на актуелну друштвену ситуацију у друштву Републике Српске, у коме се могу приметити извесни сукоби у омладинској (студентској) популацији, који се тичу њихових (пот)културних идентитета. Оно што се ауторки рукописа, као универзитетској наставници, појављује у раду са омладином/студентима као индикатор спорења у тој друштвеној групи, то се њој, као образованом социологу истраживачу, наметнуло као значајна тема за испитивање друштвених околности које обликују конфликтне појаве с културно-вредносним изразом. Отуда она образлаже своје разлоге који су је навели да истражи и да образложи те врсте конфликта. Да би то остварила јасно је истакла двојаки циљ. С једне стране, циљ је да се критички превреднују разна теоријска становишта о друштвеним конфликтима, како би се из њиховог садржаја издвојила она гледишта која упућују на индикаторе омладинских/студентских културних конфликта. С друге стране, циљ је да се прикупи искуствена (емпиријска) евиденција (подаци) о тој врсти конфликта у друштву Републике Српске, те да се они образложе у контексту претходно усвојених гледишта о конфликтима.

Први циљ је остварен у првом тематском поглављу студије (*Теоријска контекстуализација друштвених конфликта*). У том делу се на прегледан начин расправља о приступу конфликтима са социокултуролошког аспекта, уз систематично указивање на доприносе препознатљивих социолошких теорија разумевању друштвених конфликта. На тај начин, ауторка ове студије, Биљана Милошевић Шошо, показала је својеврсну социолошку имагинацију која јој је омогућила да што студиозније приступи емпиријском истраживању и образлагању конфликта међу омладинском/студентском популацијом у друштву Републике Српске.

Прикупљена искуствена евиденција, из тог емпиријског истраживања, пружила је ауторки доста вредних података за остварење

другог циља ове студије (у њеном другом тематском делу *Емпиријско истраживање социокултурних услова за настајанак културних конфликта међу студентском популацијом у Републици Српској*). Ту је реч о подацима који приказују више врста друштвено девијантних појава, које се образлажу као погодна друштвена околност за настајак и распрострањавање културних конфликта међу омладином, посебно унутар студентске популације у друштву Републике Српске. Приликом обрађања тих података ауторка ове истраживачке студије више пута их пореди са сличним подацима у друштвима из окружења Републике Српске (и БиХ), као и са неким, такође, сличним секундарним подацима из међународних научних извора. Имајући у виду да је, пре приступања прикупљању и сређивању емпиријске грађе, ауторка развила довољно јасан теоријско-хипотетички и методолошки оквир истраживања, добијени подаци и њихово образлагање дати су прегледно, доста исцрпно у односу на тај сазнајни оквир и разумљиво за њихово прихватање од стране друштвених актера који се баве превенцијом друштвено непожељних тенденција и већ испољених појава у Републици Српској.

Закључна разматрања су изложена с циљем да се посебно истакну они подаци из истраживања који могу да заинтересују, како (будуће) читаоце ове студије, тако и одговарајуће („надлежне”) институције у Републици Српској.

Тема је изузетно научно актуелна, пре свега због евидентних проблема са којима се сусреће омладинска (и, посебно, студентска) популација у друштвима која тегобно превладавају постсоцијалистичку друштвено-економску транзицију и која се, уз то, свакодневно суочавају са вредносном дезоријентацијом (која се испољава у сукобу традиционализма и „збрканих” глобализацијских тенденција у њему). Поред тога, треба имати у виду да се друштво Републике Српске може третирати као постратно друштво, односно, као друштво у коме још увек „тињају” искре разорних међунационалних сукоба у БиХ, из деведесетих година двадесетог века, што се код омладине у савремености најчешће прелама у виду сукоба око културно-вредносних идентитета. Ова истраживачка студија управо показује у чему се огледају и колико су, у друштву Републике Српске, распрострањене глобализацијске вредносне тенденције (које се, због таквог карактера друштва, најчешће везују за социјално патолошка понашања студентске омладине), а колико, уз њих, опстају оне вредносне оријентације које произилазе из „чвршћег” културно-историјског (националног) идентитета.

Емпиријски налази истраживања, које је Биљана Милошевић Шошо прегледно описала и ваљано образложила, чине ову студију занимљивом и подстицајном за још садржајнија истраживања појединих аспеката проблема које намеће тема студије.

Дакле, у овој студији се препознаје вредност посматрања друштвених и културно-вредносних проблема у „социолошком кључу”; који је ауторки омогућио да уђе („откључа”) тамније стране друштвене свакодневице и да их учини видљивијим, не само научној, него и широј друштвеној јавности. Иако се ради о научно-истраживачкој студији, ауторка Биљана Милошевић Шошо је користила врло обимну референтну литературу; укупно 104 извора. Реч је о литератури која јој је омогућила да, с једне стране, развије властити теоријско-хипотетички оквир за истраживање, а, с друге, да се умешно позива на секундарне изворе података у њој. Како је ауторка ову студију ближе означила (у поднаслову) као социокултуролошко истраживање противрјечности у вредносним оријентацијама студената у Републици Српској, то се и теоријско-хипотетички део студије, који се односи на интерпретацију теорија о конфликтима, може процењивати у вези са тим циљем, а не као исцрпно приказивање сваке од тих теорија. Отуда се може закључити да студија има извесне хеуристичке црте, које могу да буду извор неких будућих замисли за приступ истраживању омладинске (студентске) популације у постратним друштвима. Студија, посебно њен уводни и теоријско-хипотетички део, стилски је уобличена тако да може да буде разумљива и истраживачима који немају шире теоријско знање о друштвеним конфликтима. У том погледу, ова студија отвара могућност за тешњу истраживачку сарадњу психолога, педагога/андрагога и политиколога са социолозима.

ЛИТЕРАТУРА

- Vrcan, S. (1999). Characteristic confusion about ethnic. U: J. Čačić-Kumpes (urednik.) *Kultura etničkog identiteta*. Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo. [In Croatian]
- Milošević, B., Jovanović, Đ., Todorović, D. (2007). *Geoculture of development and culture of peace in the Balkans*. Niš: Filozofski fakultet. [In Serbian]

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

вер. 2.1 – 1.12.2022

Редакција часописа *Социолошки годишњак* ће разматрати за објављивање искључиво оне радове који су сачињени у складу са овим Упутством.

Часопис **Социолошки годишњак** објављује искључиво претходно необјављене радове. Могу се прихватити и радови *in extenso* који су претходно дјелимично изложени на научном/стручном скупу, при чему су аутори дужни да то на одговарајући начин назначе. Сваки покушај плагијаризма или аутоплагијаризма кажњава се (забрана објављивања радова свим ауторима у Социолошком годишњаку у временском периоду зависно од степена плагијаризма и о томе се обавјештава руководство институција у којима аутор/и раде, као и њихова струковна удружења).

Радови се објављују на српском језику (ћириличним или латиничним писмом).

Редакција задржава пуно право да сваки рад лекторски и коректорски уреди у складу са важећим стандардима српског, односно енглеског језика.

Часопис наплаћује трошкове приликом слања рада, без обзира на исход рецензије (Article Submission Charge). Уплата трошкова ни на који начин не обавезују Редакцију да донесе позитивну одлуку у погледу публиковања рада.

Трошкови износе 75,00 КМ (40,00 EUR или 5.000,00 RSD) по потписаном аутору и плаћају се приликом пријављивања рада. Трошкове је дужан да плати сваки потписани аутор рада, независно од броја коаутора. Сваки аутор је у обавези да приликом пријаве рада достави скенирану (фотографисану) уплатницу.

Ако рад достављен на енглеском језику од стране аутора коме то није матерњи језик, и превод није довољно квалитетан, Редакција ће о томе обавијестити аутора и са њим договорити даљи поступак; у случају мањих недостатака у преводу, Редакција ће их сама поправити. Уколико кориговани превод није довољно квалитетан, а рукопис се прихвати за објављивање, првопотписани аутор плаћа додатних 100,00 КМ (50,00 EUR

или 6.000,00 RSD) у сврху професионалног превођења рада. Рад се не шаље на превођење прије пријема уплате трошкова на име превођења.

Трошкови у валути BAM (KM) се уплаћују на текући рачун Социолошког друштва Републике Српске:

Сврха уплате: Социолошки годишњак – Трошкови слања рада

Прималац: Социолошко друштво Републике Српске

Адреса: Алексе Шантића 1, Пале

Рачун: 5620120000130760

Уплате у страним валутама (EUR и RSD) се уплаћују према сљедећој инструкцији:

BENEFICIARY CUSTOMER:

IBAN: BA395620128045004046

SOCIOLOŠKO DRUŠTVO RS

A. SANTICA 86

71420 PALE

ACCOUNT WITH INSTITUTION:

SWIFT BIC: RAZBBA22

NLB BANKA A.D.

MILANA TERIĆA BR. 4, 78000 BANJA LUKA

BOSNIA AND HERZEGOVINA

INTERMEDIARY INSTITUTION FOR EUR:

SWIFT BIC: LJBAS12X

NOVA LJUBLJANSKA BANKA D.D.

LJUBLJANA

SLOVENIA

INTERMEDIARY INSTITUTION FOR RSD:

SWIFT BIC: KOBBSRBGXX

NLB KOMERCIJALNA BANKA AD BEOGRAD

BELGRADE

REPUBLIC OF SERBIA

Трошкове приликом слања рада (Article Submission Charge) не плаћају аутори који пријављују за објављивање стручне радове (нпр. приказе, информативне прилоге, уводнике), као ни аутори који су писали осврте, научне критике, научне полемике.

У посебним случајевима редакција може ослободити аутора плаћања наведених трошкова.

Од броја 17 **Социолошки годишњак** користи систем за електронско уређивање часописа.

Радови се могу пријавити на адреси:

<https://aseestant.ceon.rs/index.php/socgod/>

Техничко упутство за коришћење система за електронско уређивање часописа може се такође преузети на адреси:

<https://aseestant.ceon.rs/public/podsetnik.pdf>

Приликом пријаве рада у систем електронског уређивања Социолошког годишњака неопходно је приложити скенирану својеручно потписану изјаву да су испуњени сви постављени технички захтјеви укључујући и изјаву потписану од стране свих аутора и коаутора да рад није раније ни у цјелини нити дјелимично објављен нити прихваћен за штампање у другом часопису. Изјава о појединачном доприносу аутора мора бити потписана од стране сваког аутора рада, скенирана и послата уз рад као допунска датотека. Такође, аутори су обавезни да доставе и потписану изјаву о непостојању сукоба интереса. Тим поступком сви аутори постају одговорни за испуњавање свих постављених услова, чему слиједи одлука о прихватању за даљи уређивачки поступак. Образац изјаве о ауторству можете преузети на следећим линковима:

Српски: **[https://sociolog.rs/godisnjak/IZJAVA O AUTORSTVU - CIR.pdf](https://sociolog.rs/godisnjak/IZJAVA_O_AUTORSTVU_CIR.pdf)**

Енглески: **[https://sociolog.rs/godisnjak/IZJAVA O AUTORSTVU - ENG.pdf](https://sociolog.rs/godisnjak/IZJAVA_O_AUTORSTVU_ENG.pdf)**

Радови чији аутори и коаутори приликом пријаве рада не доставе потребне изјаве и не уплате Article Submission Charge у назначеном износу по аутору, неће бити узимани у разматрање за објављивање, нити ће њиховим ауторима/коауторима у вези са тим бити слате опомене.

Систем Asistent електронског уређивања часописа подразумијева коришћење сервиса CrossCheck, па се сви пријављени радови аутоматски, прије првог корака уређивачког поступка, провјеравају на плагијаризам или аутоплагијаризам.

Прихваћени радови објављују се по редослиједу који одређује Редакција на приједлог главног и одговорног уредника. За објављивање радова у тематским бројевима или тематским блоковима часописа *Социолошки годишњак*, главни и одговорни уредник ће, прије упућивања садржаја броја на одлучивање Редакцији, узети у обзир приједлог уредника

тематског броја/блока (гост-уредник), уколико је он именован за конкретан тематски број.

У **Социолошком годишњаку** објављују се радови из области социологије и они из области других друштвених наука уколико су мултидисциплинарно засновани тако да садрже и социолошки аспект разматраног проблема. Чланци се категоризују сходно Правилнику о категоризацији и рангирању научних часописа који је донио Министар просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије («Службени гласник РС» бр. 159 од 30.12.2020. године). Они могу бити:

Научни чланци

1. **Оригиналан научни рад.** У њему се износе претходно необјављивани резултати сопствених истраживања заснованих на примјени научних метода. Они по обиму не смију прећи 28800 карактера, са размаком. У обим се не урачунавају: име, средње слово, презиме, афилијација аутора, наслов чланка, сажетак чланка (до 800 карактера са размаком), кључне ријечи (до 5 појмова или синтагми), попис референци, нити напомене у фуснотама;
2. **Прегледни рад.** Он садржи оригиналан, детаљан и критички приказ истраживачког проблема или подручја у коме је аутор остварио одређени допринос, видљив и на основу аутоцитата. По обиму може да буде до 28800 карактера, са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;
3. **Кратко или претходно саопштење.** Оно представља оригинални научни рад пуног формата, али обима до 18000 карактера са размаком или прелиминарног карактера. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;
4. **Научна критика, односно полемика** (расправа на одређену научну тему заснована искључиво на научној аргументацији) и **осврти**. Обим ове врсте радова је до 10000 карактера са размаком. Ова категорија радова је опремљена, осим имена, средњег слова, презимена и афилијације аутора и наслова чланка, и сажетком обима до 400 карактера са размаком, кључним ријечима (до 5 појмова или синтагми), пописом референци и број њихових карактера се не урачунава у обим рада.

Стручни чланци

1. **Стручни рад** је прилог у коме се нуде искуства корисна за унапријеђење професионалне праксе, али која нису нужно заснована на научном методу. Његов обим је до 18000 карактера са

размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;

2. **Информативни прилог** (уводник, коментар, информације из рада Социолошког друштва Републике Српске и Српског социолошког друштва која су издавачи часописа *Социолошки годишњак* и сл.). По правилу се ради по обиму о кратким формама, са највише до 12000 карактера са размаком. У број карактера се не урачунавају исти елементи као и када се ради о оригиналном научном раду;
3. **Приказ** (књиге, истраживања, научног догађаја, и сл.). Обим је до 7000 карактера са размаком. Пожељно је да као прилог садржи фотографију (насловне корице књиге, догађаја који је предмет приказа и сл.) која се урачунава као 500 карактера са размаком. Приказ не садржи сажетак нити кључне ријечи, али садржи одговарајуће референце.

У *Социолошком годишњаку* неће бити објављен ниједан чланак који нема бар двије наведене референце. Редакција снажно охрабрује ауторе да користе, у мјери у којој је то могуће, часописне референце новијег датума.

За часописне референце и све друге врсте радова гдје год је могуће треба навести електронску адресу са које се могу преузети. Редакција снажно препоручује навођење **DOI** адресе кад год је то могуће, а у осталим случајевима **URL** адресе.

Све врсте радова могу садржати фотографије, графиконе, табеле и друге врсте илустрација. Свака илустрација се рачуна да има обим од 500 карактера са размаком. Редакција снажно охрабрује коришћење илустрација, посебно табела и графикона, за приказивање података које онда није нужно понављати у тексту, већ је довољно позвати се само на ознаку (број) дате табеле или графикона.

Илустрације дате у тексту су означене нумерички и ријечима.

Свака табела има нумеричку ознаку (од 1 па надаље) и наслов, док свака слика (графикон, фотографија, ...) има нумеричку ознаку (од 1 па надаље) и потпис.

Све илустрације се приказују искључиво на српском језику. Ово значи не само да је наслов табеле или потпис илустрације на српском језику, већ и легенда илустрација, односно колоне и редови у табели.

Све илустрације се дају на крају рада, док се у самом тексту МОРА извршити упућивање на њих.

Примјер

У Табели 1 приказани су скорови етничке дистанце....

или

Из тога како се мијењала етничка дистанца у десетогодишњем периоду (в. Графикон 1).

Приликом пријављивања рада аутори, односно коаутори, предлажу категорију чланка. Исто чине и рецензенти, али коначну одлуку о категоризацији доноси главни и одговорни уредник часописа.

Приликом писања радова користе се стандардне скраћенице, али не у наслову и апстракту. Пун назив са скраћеницом у загради наводи се у првом помињању, а даље у тексту само скраћенице.

Инострана имена се транскрибују на српски језик, док се поред транскрипције у загради, након прве њихове употребе у тексту, даје њихово изворно писање. Страни термини се пишу изворно, *италиком*, а њихов превод и значење могу се, уколико постоји потреба, објаснити у фусноти.

За писање рукописа користи се текст едитор који може сачувати документ у .doc формату. Формат стране А4 са проредом (Line Spacing) 1,5 и маргинама од 2,5 cm, поравнање Justify. Користи се фонт величине 12pt, Times New Roman, и избјегава **bold** и *курзив* (italic) који су резервисани за поднаслове. Сажетак (Abstract), кључне речи (Keywords) и фусноте куцају се са проредом (Line Spacing) Single tj. 1,0.

Приспјели радови (без имена аутора) упућују се на рецензију код два рецензента. Примједбе и сугестије уредника и рецензента (без имена рецензента) достављају се аутору ради коначног обликовања рада. Рецензенти не могу да буду запослени у установи чију је афилијацију као своју навео аутор, односно неки од аутора. Прихваћен рад, након стручне и редакцијске обраде упућује се на ауторско читање прије публиковања, кореспондирајућем аутору. Евентуалне исправке требало би извршити у року од седам дана. У овој фази није могуће извршити опсежније измјене, већ само исправке словних и других ситних грешака.

Уколико исправљени текст не буде враћен у том року, сматраће се да аутор нема примједби. Рукописи радова прихваћених за штампу не враћају се аутору.

Припрема рада

Радови се припремају у складу са АПА скраћеним библиографским стандардом. Дијелови рада су: насловна страна, апстракт са кључним ријечима, текст рада, захвалност (по жељи), литература, прилози (табеле, слике). Странице треба нумерисати редом (у доњем десном углу), почевши од насловне стране.

1. Насловна страна

- а) Наслов рада требало би да буде кратак, јасан и информативан, на срп-ском језику, без скраћеница и да одговара садржају рада. Наднасловe и поднасловe треба избјегавати. Уколико је рад резултат истраживања на неком од пројеката или уколико аутори осећају потребу да изразе захвалност на подршци некој институцији или појединцу, то је потребно учинити у фусноти која ће бити означена на крају наслова текста.
- б) Изнад наслова, у горњем лијевом углу, наводе се крупним словима приједлог категорије рада, а потом у реду испод име, средње слово и презиме аутора, односно коаутора. Научни радови могу да имају максимално три коаутора, при чему Редакција снажно подстиче да аутори самостално објављују своје радове. Радови који имају више од три аутора/коаутора неће бити разматрани за објављивање. Послије сваког од презимена аутора/коаутора ставља се ознака за фусноту (нумеричка, почев од 1 па надаље), у коју се уписује сарадничко/наставничко/научно звање аутора/коаутора и његова електронска адреса (e-mail). У овој/овим фуснотама за сваког од аутора/коаутора потребно је ставити назнаку: Рођен XXXX године (нпр. «Рођен 1968. године»). Сматра се да је првопотписани аутор задужен за кореспонденцију са Редакцијом, а ако то није случај у фусноти која садржи e-mail аутора задуженог за кореспонденцију, треба навести «за кореспонденцију» и број мобилног телефона.
- в) Испод имена сваког од аутора/ коаутора наводи се пуна афилијација. Код установа са сложенем организацијом наводе се сви организациони нивои, од највишег ка најнижем (нпр. назив универзитета, назив факултета, назив одјељења/департамана, катедре), мјесто гдје је сједиште установе, а у загради назив државе.

2. Сажетак и кључне ријечи

На другој страници рада налази се структурисани сажетак на српском језику, написан кратким и јасним реченицама који обухвата Увод/Циљ,

Основну претпоставку истраживања, Методе (истраживачке методе, основни поступци, узор-ковање), Резултате (најважнији налази) и Закључак. Потребно је да се нагласе нови и значајни аспекти изложеног истраживања. Структурисани сажетак не би требало да прелази 800 карактера са размацима, а у случајевима радова из категорије научна критика, полемика, осврти до 400 карактера са размацима. Након сажетка исписују се Кључне ријечи, којих може да буде највише до пет појмова, односно синтагми.

На крају рада, након референци пише се **Abstract** (Сажетак) и **Keywords** (Кључне речи) према истим правилима као и на српском језику. Обавеза аутора је да доставе квалитетан превод сажетка на енглески језик, а уколико је превод лош, Редакција ће са првопотписаним аутором договорити начин рјешавања тог проблема.

Код текстова категорисаних као прикази апстракт није обавезан, али је потребно испод наслова приказа навести сљедеће податке о дјелу (догађају) које се приказује, и то сљедећим редослиједом: Име и Презиме писца (у случају догађаја: назив организатора догађаја): *Наслов дјела курсивом* (односно *Назив догађаја курсивом*). Мјесто издања: Издавач, година издања (Мјесто одржавања, вријеме одржавања), укупан број страна (за догађај се не наводи). Фотографија дјела/догађаја који се приказује доставља се у .jpg или .tiff формату као допунска датотека, у резолуцији од најмање 300x300 тачака по инчу.

Примјер за приказ дјела:

Talcott Parsons: *Društveni sistem i drugi ogleđi*. Sremski Karlovcı, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2009, 907 str.

Примјер за приказ догађаја:

European Sociological Associatio: *13th ESA Conference(Un)Making Europe: Capitalism, Solidarities, Subjectivities*. Athens (Greece), 29.08 - 01.09.2017

За приказе књига или осврте/ научне критике који се односе на неку књигу, неопходно је доставити у боји квалитетно скенирану насловну корицу те књиге.

3. Текст чланка

Са текстом чланка започиње се на трећој страници. Пожељно је, али не и обавезно, да оригинални и прегледни научни радови, поготову уколико су засновани на претежно емпиријским истраживањима, буду у структурисаној IMRD форми која садржи: Увод/Циљ спроведеног истраживања, Приказ примјењене методологије истраживања, Резултате, Дискусију и Закључке. Код научних радова категорисаних као «Кратко

саопштење», односно као «Научна критика, полемика, осврти», структурисање није неопходно.

Табеле, графикони, фотографије се инкорпорирају у сам текст, али на његовом самом крају, као Прилози, како је већ објашњено. Сваки достављени Прилог (табела, цртеж, графикон...) мора бити експлицитно поменут у тексту својом нумеричком ознаком, нпр. Графикон 1 или Табела 2.

Цртежи, карте, фотографије, графикони и друге илустрације достављају се у JPG или TIFF формату, у резолуцији већој од 300 x 300 тачака по инчу.

Свака илустрација (табела, цртеж, графикон...) мора бити обиљежена бројем и називом, центрирано, и то:

- табеле насловом који се исписује изнад њих

Примјер:

Табела 1: Средње вриједности скорова етничке дистанце

- графикони, фотографије и остале илустрације потписом испод њих **Примјер:**

Графикон 1: Приказ средњих вриједности скорова етничке дистанце

Табеле треба да буду једноставне, без боја. Увлачења и поравнања у табелама морају бити изведена аутоматским форматирањем, а не мануелним додавањем размака. Графикони и фотографије, уколико за тим постоји потреба, могу се дати у боји.

Наслови табела, потписи графикона и слика, садржај табела, графикона и слика исписују се искључиво на српском језику (истим писмом као и текст рада). Међународне ознаке и скраћенице општеприхваћене у међународној научној комуникацији, пишу се оним писмом како је то уобичајено (латинично, грчким словима и сл.).

3.1 Цитирање и позивање на друге радове и изворе у тексту

У складу са АПА стандардом цитирање и позивање се врши **ИСКЉУЧИВО** у оквиру текста, у библиографским парантезама.

Употреба фуснота је дозвољена само у сврху напомена, како би се избјегло да ти подаци оптерећују сам текст, а процјена је аутора да је потребно пружити неке допунске информације (нпр. електронска адреса аутора, захвалница и сл), краћа објашњења у вези са значењем неких

термина, појмова (нпр. ако се у тексту даје нека латинска изрека, која није општепозната, у фусноти је могуће дати њено значење), биографске податке који су од значаја за разумијевање основног текста (нпр. уколико је то од значаја за разумијевање контекста могуће је дати краће биографске податке о неком теоретичару). Такође, фуснота се може искористити зарад упућивања неке опаске, примједбе или критике у односу на став неког другог аутора, у вези са нпр. његовом недослиједношћу у заступању неког става или за навођење неког примера, више као илустрације, занимљивости и сл., који по свом значају није такав да би оптерећивао текст, али је за рад корисно да се кроз фусноту читалац упути на њега.

Библиографске референце наводе се **ИСКЉУЧИВО латиничним писмом**. У Литератури се наводи само једно мјесто издања, чак иако је у самој публикацији наведено више њих.

Без обзира на то да ли је дјело објављено на српском језику ћирилично или латинично и да ли је потписано на српски транскрибованим именом и презименом аутора или оригиналним, у **библиографској парантези, као и у Литератури биће наведено презиме како је писано у оригиналу (на енглеском, француском, немачком) или транскрибовано на енглески** (са руског, арапског, кинеског). У том смислу потребно је писати у парантези и Литератури на пример Durkheim, а не Dirkem, Brzezinski, а не Bžežinski, Zinoviev, а не Zinovjev нити Зиновьев.

Презимена српских аутора се пишу уз коришћење наших дијакритичких знакова латиничним писмом: č, ć, dž, đ, š, ž.

АУТОР(И)	БИБЛИОГРАФСКА ПАРЕНТЕЗА ПРИ ПРВОМ НАВОЂЕЊУ У ТЕКСТУ	БИБЛИОГРАФСКА ПАРЕНТЕЗА ПРИ ДРУГОМ И ДАЉИМ НАВОЂЕЊИМА У ТЕКСТУ
Дјело једног аутора	(Lukić, 1995a, str. 209)	(Lukić, 1995a, str. 30)
Дјело аутора настало у истој години као и његово претходно цитирано дело	(Lukić, 1995b, str. 30)	(Lukić, 1995b, str. 20)
Дјело два аутора	(Haralambos & Heald, 1989)	(Haralambos & Heald, 1989)
Дјело три до пет аутора	(Marković, Golenkova, Šuvaković, 2009)	(Marković i dr, 2009)
Дјело више од седам аутора	(Mihailović i dr, 2012)	(Mihailović i dr, 2012)
ГРУПА (ИНСТИТУЦИЈА, ОРГАНИЗАЦИЈА, УСТАНОВА) С ПРЕПОЗНАТЉИВОМ СКРАЋЕНИЦОМ	(Republički zavod za statistiku [RZS], 2005)	(RZS, 2005)
ГРУПА БЕЗ ПРЕПОЗНАТЉИВЕ СКРАЋЕНИЦЕ	(Centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, 2010)	(Centar za profesionalni razvoj zaposlenih u obrazovanju, 2010)

У библиографској парантези се наводи презиме аутора, година објављивања рада и, по потреби, страница са које се нешто цитира. У случају да из исте области постоји више аутора који носе исто презиме, посебно уколико се они и цитирају или се на њих позива у раду, АПА стандард предвиђа да се испред наведеног презимена дода иницијал имена сваког од њих.

У библиографској парантези се број стране, ако је то потребно ради директног цитата, одваја запетом, уз навођење скраћенице „str.“. У неким случајевима, навођене странице није неопходно, пошто се позива на читаво једно дјело (чланак, књигу) и идеју у њему изложу, а не наводи се дословни цитат.

Примјер:

У свом тексту Антонић полемисе са више наших методолога и истраживача друштвене покретљивости, указујући на њихов шематизам у читању статистичких показатеља, попут Јасудиног индекса, као и на недовољно реалистичко схватање појма «отвореног друштва» (Antonić, 2013).

За изворе и литературу на страном језику могуће је умјесто «и др» користити латинско «et al», а умјесто «и», посебно када се ради о англосаксонској литератури, знак «&».

Приликом позивања истовремено на неколико аутора, према АПА стилу, унутар исте библиографске заграде њихова дјела наводе се азбучним, односно абецедним редом.

Примјер:

Није мали број аутора који сматрају да је глобализација историјски процес који сеже вецима уназад, при чему га они различито датирају (Brzezinski, 2015, str. 14; Chumakov, 2010, p. 49; Mandelbaum, 2004, str. 257; Robertson, 1992, pp. 58-59; Hatibović, 2002; Šuvaković, 2004, str. 53).

Цитирање у тексту се врши у склопу реченице. Међутим, уколико цитат садржи 40 и више ријечи, тада га је потребно издвојити у нови параграф (аутоматски) и навести текст **СА НАВОДНИЦИМА**. Библиографска парантеза се поставља након завршног интерпункцијског знака. Потом се прелази у нови ред, који започиње нови параграфом.

Примјер:

„Основни елементи геј покрета заправо се подударају са главним тежњама (пост)модерног капитализма. Нагласак се у друштвеној

производњи личног или колективног идентитета пребацује са места у систему продукције на „стил живота” (образац потрошачког понашања). Отуда популарна (хипнократска) култура садржи тако мало информација о класном идентитету, док се сексуални идентитет ставља у средиште друштвене и личне пажње. Што се потребе људи за слободом мање могу задовољити у области рада или политике, то се у јавној (културној) сфери више пропагира „слобода” у обрасцима потрошње или „стила живота” – укључив и „сексуалне слободе”. (Antonić, 2014, str. 210)

Настављајући даље ово своје истраживање, несумњиво се стигло да јасног и недвосмисленог закључка...

3.2 Навођење референци у Литератури - преглед најчешћих случајева

3.2.1 Опште напомене

Референце се НЕ НУМЕРИШУ.

Наслови референци се увијек испишују на енглеском језику, чак и када изворник није на том језику, већ нпр. на српском. У том случају се у угластој загради ставља ознака језика на коме је изворни текст, нпр. [In Serbian]. Референце се испишују редослиједом презимена првог аутора према британском алфabetу. Оне референце које започињу са српским словима (Č, Ć, Dž, Đ, Š, Ž) наводе се према њиховом редослиједу у српској абeдeди..

Српска презимена наводити латинично и користити српске дијакритичке знаке.

Када се у Литератури наводи више референци истог аутора, то се чини по хронолошком редослиједу њиховог издавања - од најстаријих ка најновијим.

Уколико је аутор један коришћени рад објавио самостално, а други у коауторству са још једним аутором, а трећи са још два аутора, прво се наводи самосталан рад, потом рад са још једним коаутором, потом са још два коаутора. Код навођења референци у списку литературе потпуно дослиједно се поштује алфabetски, односно абeдeдни, редослијед презимена аутора. Када се наводе радови истог аутора објављени у истој години, поред ознаке године стављају се словне ознаке а, б, с...Нпр. (Lukić, 1995a) или (Lukić, 1995b). Према том редослиједу се ови радови ређају и у списку литературе.

3.2.2 Монографије

Prezime, Inicijal imena. (година издања). *Title of the monograph*. Mjesto izdanja: Naziv izdavača.

Уколико постоји више градова са истим именом у више савезних држава (што у САД није редак случај), послије назива града у загради се

убацује име државе.

Уколико је монографија доступна онлајн пожељно је навести линк на крају, уз напомену Available at

Примјер:

Antonić, S. (2014). *Power and sexuality: the sociology of the gay movement*. Istočno Sarajevo: Sociološko društvo Republike Srpske. Available at <https://fedorabg.bg.ac.rs/fedora/get/o:7605/bdef:Content/download> [In Serbian]

Lukić, R. (1995a). *Basics of sociology*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ [In Serbian]

Lukić, R. (1995b). *Political parties*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, BIGZ [In Serbian]

3.2.3 Чланци у серијским публикацијама

Prezime, Inicijal imena. (godina izdanja). Title of the article. *Naziv časopisa u kurzivu* vol (br. u tekućoj godini), paginacija od - do. Уколико рад има DOI ознаку, она се наводи на крају; уколико је доступан онлајн пожељно је навести линк на крају, уз напомену Available at

Примјер:

Antonić, S. (2013). Social mobility in socialist Serbia: a revisionist approach. *Sociološki pregled* vol. XLVII (2), 145–170 Available at [http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2013/0085-63201302145A.pdf#search=Antonić Slobodan](http://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0085-6320/2013/0085-63201302145A.pdf#search=Antonić+Slobodan) [In Serbian]

Vuletić, V, Stanojević, D. (2013). Social Networks - Networks of Old School Ties. *Kultura*, (141), 37-52. doi:10.5937/kultura1341037V [In Serbian]

3.2.4 Чланци у тематским зборницима, поглавља у научним монографијама, саопштења у зборницима са научних конференција

Prezime, Inicijal imena.(godina izdanja). Title of the article. In: Inicijal imena i prezime urednika/priređivača uz stavljenu napomenu u zagradi (ed. or eds.) *Name of publication in italic* (у загради навести пагинацију чланка од-до БЕЗ ОЗНАКЕ стр.). Мјесто изданја: Naziv izdavača. Ако је текст доступан on line било путем url адресе или посједује doi ознаку њих **обавезно** навести на крају, као и у случају чланака из часописа. Уколико није рад на енглеском, навести у угластој загради на ком је језику објављен, нпр. [In Serbian]

Примјер:

Petrović, J. (2014). Note on the so-called the new French sociology and

its methodological consequences - a review of the most important issues. In: J. Petrović, D. Đorđević (eds.) *Research of social phenomena: methodological considerations* (213-222). Niš: Filozofski fakultet Univeziteta u Nišu; Mašinski fakultet Univerziteta u Nišu [In Serbian]

3.2.5 Текст у дневним новинама

Prezime, Inicijal imena autora (godina izdanja, month, dan). Title of the article. *Naziv novina kurzivom*, p. X

Примјер:

Vuletić, V. (2017, July 13). Region and barriers. *Politika*, p. 28. Available at: <http://www.politika.rs/scc/clanak/384821/Pogledi/Region-i-barijere> [In Serbian]

Уколико је текст доступан онлајн увијек је пожељно навести линк.

3.2.6 Текст у периодичним новинама (недјељницима, двонедељницима, мјесечницима, годишњацима):

Prezime, Inicijal imena autora (godina izdanja, month, dan). Title of the article. *Naziv novina*, broj, strane od do (BEZ NAVOĐENJA SKRAĆENICE str.)

Примјер:

Chomsky, N. (2009, September, 4). Victims of the Imperial Mentality of the West (interview). *NIN* 3041, 19-21. [In Serbian]

3.2.7 Навођење непубликоване докторске дисертације или магистарског рада

Prezime, Inicijal imena. (godina odbrane). *Title of dissertation in italic* (doctoral dis- sertation/master's thesis). *Naziv ustanove* gdje je odbranjena, mjesto sjedišta ustanove [In Serbian]

3.2.8 Навођење докторске дисертације доступне преко неке базе података

Prezime, Inicijal imena. (godina odbrane). *Title of dissertation in italic* (doctoral dissertation/master's thesis). *Naziv ustanove* gdje je odbranjena, mjesto sjedišta ustanove. Available at url adresa. [In Serbian]

УПУТСТВО ЗА ФОРМАТИРАЊЕ РАДА

ПРИЈЕДЛОГ КАТЕГОРИЈЕ РАДА

Име, средње слово и презиме првог аутора¹
Афилијација [ако је сложена, ићи од општег ка посебном, нпр.
универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Одељење за социологију
Београд (Србија)]

Име, средње слово и презиме другог аутора²
Афилијација [ако је сложена, ићи од општег ка посебном, нпр.
Универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Одељење за социологију
Београд (Србија)]

Име, средње слово и презиме трећег аутора³
Афилијација [ако је сложена, ићи од општег ка посебном, нпр.
Универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Одељење за социологију
Београд (Србија)]

УКОЛИКО није другачије назначено, аутором за кореспонденцију се сматра први аутор! Осим званичне електронске поште, аутор за кореспонденцију може означити и други e-mail са назнаком „за кореспонденцију”, као и број телефона

НАСЛОВ РАДА⁴

Сажетак: На другој страници рада налази се структурирани сажетак на српском језику написан према IMRD моделу, кратким и јасним реченицама који обухвата Увод/Циљ, Основну претпоставку истраживања, Методе (истраживачке методе, основни поступци, узор- ковање), Резултате (најважнији налази) и Закључак. Потребно је да се нагласе нови и значајни аспекти изложеног истраживања. Структурирани сажетак не би требало да прелази 800 карактера са размацама, а у случајевима радова из категорије научна критика, полемика, осврти до 400 карактера са размацама.

Након Сажетка, односно после Abstract, уз један ред размака, исписују се Кључне речи (Keywords, ријеч писати **СПОЈЕНО!**), којих може да буде највише до пет појмова, односно синтагми, који се одвајају запетом и размаком.

У тексту је могуће користити **највише три нивоа поднаслова.**

Поднасловe навести без нумерације, на сљедећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

[користи се за означавање: УВОД, МЕТОД ИСТРАЖИВАЊА ИЛИ ТЕОРИЈСКО-МЕТОДОЛОШКИ ОКВИР, РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА, ДИСКУСИЈА, ЗАКЉУЧАК (при чему називи ових поглавља не морају бити овако означени, већ се могу и другачије насловити, али да буде јасно да је то њихова функција у раду) ЛИТЕРАТУРА, ПРИЛОГ.]

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

ЛИТЕРАТУРА

[наводи се као посљедњи наслов првог нивоа, а форматира према правилима из овог упутства.]

Abstract на енглеском језику, након кога уз један ред размака, исписују се Keywords (ријеч писати **СПОЈЕНО!**), према истим правилима као и Сажетак и Кључне ријечи на српском језику.

Табеле, графиконе и слике уносити на крају текста, на начин детаљно описан у овом Упутству.

¹ e-mail (препоручује се институционални), наставно или научно звање, година рођења

² e-mail (препоручује се институционални), наставно или научно звање, година рођења

³ e-mail (препоручује се институционални), наставно или научно звање, година рођења

⁴ По потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан, односно податак да је рад настао у оквиру научно-истраживачке дјелатности одређене научно-истраживачке установе коју финансира Министарство просвјете, науке и технолошког развоја Републике Србије (уколико знате, навести број Уговора о томе Ваше установе са Министарством); 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом; или 3) да је истраживање које је представљено у раду спроведено за потребе израде докторске дисертације аутора; 4) уколико сматрате да је оправдано да се неком појединцу или институцији посебно захвалите због пружене помоћи приликом вршења истраживања или писања рада.

САДРЖАЈ

Далиборка Б. Шкипина и Златко М. Павловић УПОТРЕБА ТЕРМИНА ВАСПИТАЊЕ, ОБРАЗОВАЊЕ И ЕДУКАЦИЈА У ПРАВНОЈ РЕГУЛАТИВИ И ЗНАЧЕЊА КОЈА ИМ ПРИДАЈУ СТУДЕНТИ	5

Uroš B. Selenić PUBLIKA U SAVREMENIM RIJALITI PROGRAMIMA	23

Душко Трнинић ПОЛИТИЧНОСТ САВРЕМЕНЕ КУЛТУРЕ И УМЈЕТНОСТИ: НЕГАЦИЈА ВЕЋИНСКЕ И(ЛИ) АФИРМАЦИЈА МАЊИНСКЕ КУЛТУРЕ	35

Владе Симовић ЕВРОПСКЕ ИНТЕГРАЦИЈЕ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ И ЛОГИКА КОНСОЦИЈАЛИЗМА	49

Helena Lj. Krnetić PROTIVRJEČNOST GRAĐANSKOG I ETNIČKOG U DEJTONSKOM SPORAZUMU	65

Дуња З. Величковић ДИЈАЛОГ И КОНВЕРГЕНЦИЈА АКТЕРА РЕЛИГИЈСКОГ ПЛУРАЛИЗМА ИЛИ СУКОБ ЦИВИЛИЗАЦИЈА?	77

Божо В. Милошевић СТУДЕНТСКА ОМЛАДИНА РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ ПОД ИСТРАЖИВАЧКОМ ЛУПОМ СОЦИОЛОГА	87

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ	93

СОЦИОЛОШКИ ГОДИШЊАК

РЕЦЕНЗЕНТИ У БРОЈУ 17

Марица Шљукић, ванредни професор
Универзитет у Новом Саду - Филозофски факултет
Нови Сад, Србија

Валентина Соколовска, редовни професор
Универзитет у Новом Саду - Филозофски факултет
Нови Сад, Србија

Зоран Аврамовић, редовни професор у пензији
Институт за педагошка истраживања
Београд, Србија
Универзитет у Источном Сарајеву - Филозофски факултет
Источно Сарајево, БиХ

Оливера Марковић Савић, ванредни професор
Универзитет у Приштини са привременим сједиштем у Косовској Митровици -
Филозофски факултет
Косовска Митровица, Србија

Драгомир Вуковић, редовни професор
Универзитет у Источном Сарајеву - Факултет пословне економије
Бијељина, БиХ

Немања Ђукић, ванредни професор
Универзитет у Бањој Луци - Факултет политичких наука
Бања Лука, БиХ

Зоран Матевски, редовни професор
Универзитет Св. Кирил и Методиј - Филозофски факултет
Скопље, Сјеверна Македонија

Раде Шаровић, ванредни професор
Универзитет Црне Горе - Филозофски факултет
Никшић, Црна Гора

Милојица Шутовић, редовни професор
Универзитет у Приштини са привременим сједиштем у Косовској Митровици -
Филозофски факултет
Косовска Митровица, Србија

Срђан Перишић, ванредни професор
Универзитет у Источном Сарајеву - Филозофски факултет
Источно Сарајево, БиХ

Горан Ђеранић, ванредни професор
Универзитет Црне Горе - Филозофски факултет
Никшић, Црна Гора

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

316

SOCIOLOŠKI godišnjak [Elektronski izvor] : časopis Sociološkog društva
Republike Srpske / glavni i odgovorni urednik Bojan Ćorluka. - El. godišnjak.
- Pale : Sociološko Društvo Republike Srpske; Beograd : Srpsko sociološko
društvo, 2022

Način pristupa (URL): https://www.sociolog.rs/socioloski_godisnjak.html.
- Godišnje. - Nasl. sa nasl. ekrana. - Opis izvora dana 5. 5. 2022. - Puni tekst. -
Drugo izdanje na drugom mediju: Sociološki godišnjak = ISSN 1840-1538

ISSN 2831-0330 = Sociološki godišnjak (Online)

COBISS.BH-ID 49313798

